

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 1. 2017

Черкаси – 2017

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач – Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького Свідоцтво про державну перереєстрацію КВ № 21390-11190Р від 25.06.2015

Науковий журнал містить статті, в яких розглядаються актуальні проблеми історіографії та методології історичних досліджень, історії, спеціальних галузей історичних знань. Складовою журналу також є огляди і рецензії українських та зарубіжних наукових і навчально-методичних видань, наукова хроніка.

Для широкого кола науковців, викладачів, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичною наукою.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України журнал включено до переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747)

Випуск № 1 наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія Історичні науки рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 26.06.2017 року).

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського).

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н. (головний редактор); *Босчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корноненко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., доц. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., проф.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Чабан А.Ю., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історіографія, джерелознавство»); *Лисиця Л.Г.*, к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історіографія, джерелознавство»); *Драч О.О.*, д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історія та етнологія України»); *Івангородський К.В.*, к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історія та етнологія України»); *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Всесвітня історія»); *Кіресва В.О.*, к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Всесвітня історія»); *Абразумова О.М.*, к.і.н.; *Анджей Стеминік*, д-р габлітований, проф. (Польща); *Босчко В.Ф.*, д.і.н., доц.; *Голиш Г.М.*, к.і.н., доц.; *Гоцуляк В.В.*, д.і.н., проф.; *Дмитро Карев*, д.і.н., проф. (Білорусь); *Добржанський О.В.*, д.і.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Іржавська А.П.*, к.і.н., доц.; *Корноненко С.В.*, д.і.н., проф.; *Лисенко О.Є.*, д.і.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мельниченко В.М.*, к.і.н., проф.; *Мордвінцев В.М.*, д.і.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Павел Сердженга*, д-р габлітований, проф. (Польща); *Присяжнюк Ю.П.*, д.і.н., проф.; *Реснт О.П.*, членкор. НАН України, д.і.н., проф.; *Синявська Л.І.*, д.і.н., проф.; *Фареній І.А.*, д.і.н., проф.

Адреса редакційної колегії:

18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра археології та спеціальних галузей історичної науки. Тел. (0472) 35-28-50
web-сайт: <http://www.history-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: anicid2012@ukr.net

© Черкаський національний університет, 2017

ЗМІСТ**УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ****ГОЦУЛЯК В. В.**

СУЧАСНІ ІНТЕРПРИТАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.....7

ГОЛИШ Г. М., ЛИСИЦЯ Л. Г.

БОНІСТИЧНА СПАДЩИНА ТА НАМІРИ МОНЕТНОЇ РЕГАЛІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.....24

МЕЛЬНИЧЕНКО В. М.

ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. НА ЧЕРКАЩИНІ В МЕМУАРАХ ДЕРЖАВНИХ І ВІЙСЬКОВИХ ДІЯЧІВ.....31

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ**ЗЕМЗЮЛІНА Н. І.**

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ: ПОШУКИ МЕТОДІВ ТА ШЛЯХІВ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....40

ЧАБАН А. Ю.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТ. У СВІТЛІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ.....45

БРИК А. О.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УСРР В УМОВАХ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ 1921–1929.....51

ГЕОРГІЗОВА І. Л.

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ.....58

КАЮК А. О.

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ОГОНЕК».....62

КОРОЛЬ Р. В.

ВІДОМОСТІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПРО РЕПРЕСІЇ ЩОДО ШКІЛЬНОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....69

КУЦЬКА О. М.

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ В ІСТОРИОГРАФІЇ ЩОДО ПИТАННЯ
ВЗАЄМОВІДНОСИН РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК І ЦИВІЛЬНОГО
НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ.....74

ЛИТВИНЕНКО О. Є.

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ АГРОНОМІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ З ОБ'ЄКТАМИ
АГРОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР У ПЕРІОД НЕПУ.82

МОРОЗОВ А. Г., ШЕСТОПАЛ А. В.

РИМСЬКІ ДЕНАРІЇ НА ТЕРИТОРІЇ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА...90

ОНЩЕНКО С. Б.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1960-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х рр.:
ВИКЛИКИ ТА ДОСЯГНЕННЯ.....97

РОМАНЬКО І. І.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ «ЗЕЛЕНОЇ БРАМИ»: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ
АСПЕКТ.....104

ЧАБАН А. Ю., ХАРСУН О. В.

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЯК СУБ'ЄКТ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....118

РЕЦЕНЗІЇ

ГОЛИШ Г. М.

БАКАЛЕЦЬ О. СКАРБИ БАРСЬКОЇ ЗЕМЛІ ПОДІЛЛЯ XIV–XVIII СТ. :
ІСТОРИКО-НУМІЗМАТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ / О. БАКАЛЕЦЬ. –
ВІННИЦЯ : ВИД. РОГАЛЬСЬКА І. О., 2017. – 128 с. : [Іл.].....128

МОРОЗОВ А. Г.

ОСЯГНЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
ГОЦУЛЯК В. В. ІСТОРІЯ, ЇЇ МЕТОДОЛОГІЯ І ІСТОРИОГРАФІЯ ЯК
НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ. НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК /
В. В. ГОЦУЛЯК. – ЧЕРКАСИ : ВИДАВЕЦЬ ТРЕТЯКОВ О. М., 2016. –
732 с.....130

CONTENT

GOTSULYAK V. V.

MODERN INTERPRETATIONS OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921.....7

GOLYSH G. M., LYSYTSYA L. G.

BONISTIC LEGACY AND THE INTENDED INTRODUCTION OF COINAGE REGALITY BY THE NATIONAL GOVERNMENTS DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921.....24

MELNICHENKO V. M.

EVENTS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 ON CHERKASSY REGION IN MEMUARS OF PUBLIC AND MILITARY PERSONS.....31

SPECIAL FIELDS OF HISTORICAL SCIENCE

ZEMZYULINA N.

GENDER APPROACH IN EDUCATION: THE SEARCH OF METHODS AND WAYS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....40

CHABAN A. Y.

TRANSFORMATION OF THE PARADIGM OF HISTORICAL RESEARCHES OF UKRAINE HISTORY OF THE XX CENTURY. IN THE LIGHT OF THE NEW HISTORIOGRAPHY.....45

BRYK A. O.

CIVIL LAW OF THE USSR IN THE CONDITIONS OF THE ESTABLISHMENT OF THE SOCIALIST STATE OF 1921–1929.....51

GEORGIZOVA I. L.

WOMAN AS THE SUBJECT OF POLITICS IN UKRAINE: GENDER ASPECT.....58

KAYUK A. O.

FORMATION OF THE HISTORICAL TRUTH ABOUT THE HOLODOMOR OF 1932–1933 IN THE «OGONYOK» MAGAZINE.....62

KOROL R. V.

INFORMATION OF ARCHIVE INSTITUTIONS CENTRAL AREAS OF UKRAINE ABOUT REPRaises AS A SCHOOL AND STUDENTAL YOUTH.....69

KUTSKA O. M.

MODERN PROSPECTIVE IN HISTORIOGRAPHY CONCERNING RELATIONSHIPS BETWEEN SOVIET ARMY AND EUROPEAN COUNTRIES CIVILIANS AT THE END OF SECOND WORLD WAR.....74

LITVINENKO O. E.

PROBLEM OF AGRONOMIC PERSONNEL INTERACTION WITH OBJECTS OF AGRO-CULTURAL INFLUENCE IN THE UKRAINIAN SSR IN PERIOD OF THE «NEP».....82

MOROZOV A. G., SHESTOPAL A. V.

ROME DENARII ON MOTRONYSKIY SITE OF ANCIENT TOWN.....90

ONISHCHENKO S. B.

MODERNIZATION OF RAILWAY INFRASTRUCTURE UKRAINIAN SSR IN THE 1960's – EARLY 1980's: CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS.....97

ROMANKO I. I.

THE RESEARCH OF THE EVENTS OF «ZELENA BRAMA»: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT.....104

CHABAN A. Y., KHARSUN O. V.

UKRAINIAN COSSACK STATE DURING BOHDAN KHMELNITSKY TIME PERIOD AS SUBJECT OF EUROPEAN INTERNATIONAL RELATION...118

REVIEWS

GOLYSH G. M.

BAKALETS O. SKARBI BARSKOY LAND PODILLYA XIV–XVIII CENTURIES. : HISTORICAL NUMISMATIC STUDY / O. BAKALETS. – VINNITSA: VIEW. ROGALSKAYA I. O., 2017. – 128 p. : [SL.].....128

MOROZOV A. G.

UNDERSTANDING THE VALUES OF HISTORICAL SCIENCE. REVIEW OF THE BOOK: GOTSULYAK V.V. HISTORY, ITS METHODOLOGY AND HISTORIOGRAPHY AS SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL DISCIPLINES. TUTORIAL / V. V. GOTSULYAK. – CHERKASY: PUBLISHER TRETYAKOV O. M., 2016. – 732 p.....130

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

УДК 930.1 (477) «1917/ 1921» : 323.272

ГОЦУЛЯК Віктор Володимирович,
доктор історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки
e-mail: anicid2012@ukr.net

СУЧАСНІ ІНТЕРПРИТАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У пропонованій статті розкриті провідні тенденції розвитку сучасних історичних і історіографічних досліджень, присвячених Українській революції 1917–1921 рр. Особливу увагу приділено теоретико-методологічному та концептуальному доробку сучасних учених. Зроблено висновок про подальше історіографічне дослідження цієї важливої сторінки історії України.

Ключові слова: історія, історіософія, історіографія, концепція, Українська революція 1917–1921 рр., історіографічний аналіз, історіописання, поліваріантність, комплексний підхід, методологічний плюралізм.

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. найбільш важливий, складний і драматичний період у вітчизняній історії. Цій добі, як вершині національно-визвольних змагань українського народу присвячена величезна кількість сучасної наукової продукції, котра вже піддавалася історіографічному аналізу. Утім, актуальним, на нашу думку, вважається огляд сучасних досліджень, присвячених цієї революційної доби в контексті започаткування вже історії історіографічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема в контексті комплексного підходу не стала предметом аналізу в сучасній українській історіографії. Проте її актуальність та важливість наголошено у працях таким провідних учених, як В. Смолій [1], О. Реєнт [2], В. Солдатенко [3] В. Верстюк [4], Я. Калакура [5], О. Любовець [6] та ін., котрі висвітлюють різні історіографічні аспекти Української революції 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі на сучасному етапі є низка праць, у яких викладено фактологічний матеріал, здійснено певні узагальнення щодо системності та інституційності національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Слід зазначити, що важливий науковий доробок належить учасникам подій. Вони, перебуваючи в еміграції, по «свіжих слідах» змалювали основні віхи змагання українців за будівництво власної держави у 1917–1921 рр. Такими були: М. Грушевський, В. Винниченко, О. Шульгін, М. Шаповал, Д. Дорошенко, П. Христюк, Д. Донцов, Д. Гирський, Р. Млиновецький та ін. Українські інтелектуали з різних позицій: федералістських, державницької концепції, соціал-революціонерів, самостійників-соціалістів висвітлювали революційні події. Згодом цей досвід став предметом досліджень представників різних галузей знань в Україні, так і за її межами, іноземних авторів та української діаспори.

Важливий внесок в дослідження цієї проблеми зробили також вітчизняні дослідники радянського періоду (А. Лихолот, С. Королівський, М. Рубач, Н. Супруненко, П. Гарчев) та післярадянського періоду. У радянській історіографії Українська революція позиціонувалася як буржуазно-націоналістична та антинародна. Аналіз радянської літератури та праць діаспори, засвідчує той історіографічний факт, що впродовж

тривалого часу не відбувалося концептуальних змін у дослідженні цієї проблематики. Порізному до неї ставляться сучасні науковці. Радянська історіографія у їх середовищі пройшла етап гострої критики (перша половина 1990-х рр.), коли побутувала думка що вона, знаходячись у полоні ідейно-політичного протиборства з «буржуазною» історичною наукою, мала відрубний характер щодо української революції і повністю її заперечувала. З позиції пануючої монометодології, націонал-більшовицьких підходів, революційні події, що відбувалися на теренах України і не «вписувалися» у триумфальну ходу більшовизму, чисельні представники радянської історіографії вважали за «контрреволюційні». Виходячи із зазначеного вони заперечували існування Української революції, національно-визвольного руху і національно-державного будівництва на території України в 1917–1921 рр. Услід за цим буремні події даного періоду радянські історики розглядали як складову частину Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни.

У середовищі сучасних науковців погляд на радянську історіографію як відрубну переважає. Зокрема Г. Корольов вважає, що ці риси перекочували і частково знайшли своє місце в 1990-х – 2000-х рр. в низці праць і виявили себе синдромом пострадянських історіографічних тенденцій тісно пов'язаних із постійним продукуванням «ворога» і ідеалізацією своїх, героїзацією збройної боротьби, гіперболізацією історії державності на основі колоніального підходу [7, 372].

Утім молодше покоління істориків, намагаючись більш глибоко усвідомити її сутність, доходять до відчуття доцільності неупередженого аналізу доробку українських радянських істориків, в контексті його науковості, історіософії, особливостей історіописання, особи автора й соціальних умов та навколишньої дійсності в яких створювалися праці. Ще одним стереотипом, який з'явився у 1990-х рр., є протиставлення «наскрізь заідеологізованої» радянської історіографії – діаспорній.

У наступне десятиліття XXI ст. він переживає певну еволюцію свого трактування пов'язану із усвідомленням науковцями того, що ця риса властива їм обом: ідейна заангажованість зумовлювалася протистоянням двох політичних систем; дух конфронтаційності знижував наукову вартість праць, а надмірна заполітизованість призводила до односторонніх оцінок і висновків. Акцентуємо увагу на тому, що проблеми Української революції досліджували учасники революційних подій. Вони, будучи обмежені в доступі до архівних, документальних матеріалів, відповідній інформації, достовірних свідчень, спиралась на власну пам'ять, не завжди давали повний чи достовірний опис. Однак учасники революції були першопроходцями, які передали естафету історикам української діаспори. Ті у свою чергу, сприймаючи отримані знання історії революційних подій 1917–1921 рр. крізь призму своїх наукових пошуків та методологічних орієнтирів, сформували ціннісні уявлення з різних аспектів українського суспільно-політичного життя та форм національної державності, які осмислили, певною мірою запозичили й розвинули науковці в Україні в перебудові часи.

Утім не раз діаспорним ученим дорікають, що їх праці носять відбиток позитивістської методології, політичної заангажованості та національно-патріотичної спрямованості, що є недостатнім науковим підходом. У такому разі забуваються й майже ігноруються, або не враховуються соціальні умови наукової праці, цілісне й системне сприйняття специфічних, конкретно просторових з одного боку тоталітарних з іншого – емігрантських умов життя одних та інших. Бажано мати на увазі, що історики діаспори другої половини XX ст. й, особливо сучасні дотримуються державницьких традицій, якісніше підготовлені, позбавлені політичної залежності, конкурують зі своїми зарубіжними колегами та чутливі до методологічних новацій.

Серед них й науковців молодшої генерації істориків в Україні поступово переважило розуміння необхідності толерантного ставлення до творчого використання всієї історичної спадщини. Думається, що з часом прийде усвідомлення того, що це є дві гілки українських істориків (тепер вже об'єднаних) і без їх спадщини, якою б вона не була, неможливі переоцінка традиційних підходів, поступ і розвиток сучасної історіографії

Української революції 1917–1921 рр. і взагалі поліваріантність інтерпретацій історичного процесу та чергової концептуалізації української історії.

В історіософсько-методологічному контексті мають рацію ті дослідники, і ми до них приєднуємося, які вважають, що, історіографія українського зарубіжжя (емігрантсько-діаспорну) 1920–1990-х років, советську (а не радянську) 1920–1980-х років, сучасну вітчизняну (з 1991 р.), попри певну умовність і недосконалість, відображає, як поступальність і тяглість процесу її осмислення, так і неповторне змістове наповнення кожного з означених концептуально-хронологічних блоків.

Якщо конкретніше, то перші зміни на шляху неупередженого дослідження відбулися тільки на початку 1990-х рр. з здобуттям Україною незалежності, коли позбувшись компартійних впливів за наукове осягнення революційних змагань 1917–1921 рр. взялися представники академічної науки. Відійшовши від радянських канонів історіописання більшість радянських істориків, зокрема В. Верстюк, В. Волковинський, Я. Калакура, С. Кульчицький, В. Литвин, М. Панчук, Р. Пиріг, О. Реєнт, О. Рубльов, В. Солдатенко, В. Шевчук та ін. відкинули концепцію буржуазно-демократичної революції, інші постулати советської історіографії й активно залучилися до формування нових концептуальних побудов. На літо-осінь 1991 р. припав завершальний етап концептуалізації нової версії історії України [39, 15].

Щодо журнальної періодики то, наприклад в «Українському історичному журналі», починаючи з 1992 р., домінуючою стала тематика Української національно-визвольної революції. Величезний обсяг інформації, наукової й позанаукової продукції зумовлював доцільність якісних змін методології, осягнення її нових надбань на початку ХХІ ст., пов'язаних із можливостями використання електронних засобів фіксації, відтворення, написання наукових текстів та їх доступності.

Принциповим моментом стала академізація, колективна творчість істориків, у тому числі створення кваліфікованих авторських груп, які досліджують історію Української революції 1917–1921 рр. Зокрема, за ініціативи Інституту історії України Академії наук України його учені видали серію історичних зошитів, опублікували статті, якими охопили широку тематику Української революції (А. Гриценко, І. Хміль, Й. Шусь, О. Галенко, Ю. Гамрецький та ін.). Зросла також роль індивідуальної творчості істориків. Неабияку увагу у науковому середовищі привернула історіографія проблеми національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Учені, з метою висвітлення дослідницьких історіографічних завдань, послуговуються методологічним інструментарієм, що складається з трьох складових: принципів вивчення тієї чи іншої проблеми, методів й термінологічно-поняттєвого апарату та низкою категорій, у тому числі такими, як історіографічний образ, історичні, історіографічні стереотипи. Як правило використовуються методи: періодизації, проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, генетичний, системного аналізу й синтезу, біографічний, історіографічного, герменевтичного, порівняльного (компаративного) аналізу, типологічного, діахронного, контент-аналізу та ін.

Автори історіографічних досліджень керуються принципами об'єктивності, історизму, методологічного плюралізму, які спираються на міждисциплінарний підхід, антропологізацію науково-історичних досліджень та досягнення вітчизняної й зарубіжної науки. Їх публікації спрямовані на об'єктивне та всебічне висвітлення історіографічних сюжетів, враховують важливі в концептуальному плані розробки цивілізаційної теорії, інструментарій цивілізаційного аналізу низки вчених, теоретичні висновки соціогуманітарних наук, які сприяють осмисленню та формуванню принципових наукових історичних та історіографічних практик. Застосовуються також методи наукометрії, наратологічний, статистичні методи, теорія мережевої моделі історичної науки та ін. Зрозуміло, що в конкретному історіографічному дослідженні артикулюється увага на частині методологічного інструментарію, яка несе змістовне навантаження для вирішення певної проблеми.

У сучасних умовах обґрунтуванню концепції української революції (у свій час цій справі прислужився І. Лисяк-Рудницький, І. Нагаєвський, Т. Гунчак, А. Жуковський, О. Субтельний та ін. дослідники), материкові учені В. Смолій, О. Реєнт В. Солдатенко, В. Верстюк, О. Павлишин, Я. Дашкевич, В. Потульницький, О. Павлишин, Я. Грицак, В. Кравченко, В. Капелюшний, В. Верстюк, Ю. Левенець, І. Гошуляк та ін. Зокрема, маючи ґрунтовні історіографічні знання і демонструючи професіоналізм [8] В. Солдатенко, в 1997 році підготував змістовну двохтомну монографію «Українська революція Концепція та історіографія» [9]. У ній учений розглянув історичні і історіографічні роботи, проаналізував чисельні концепції та проблеми української державності. Вже по-новому історія національно-демократичного руху в різні періоди української революції знайшла своє висвітлення у відповідних розділах узагальнюючих колективних праць «Історія України» та «Історія України: нове бачення», написаних М. Литвином та В. Верстюком (Історія України. – Л, 1996. – С. 213–252; Історія України нове бачення: У 2 т. – Т. 2. – К, 1996. – С. 3–100). Вартісними є праці В. Литвина, В. Верстюка, В. Солдатенка, О. Копиленка, С. Кульчицького, О. Мироненка, В. Сергійчука, М. Гетьманчука, В. Яблонського, М. Шамрая, колективні дослідження О. Рубльова та О. Реєнта, С. Корновенка, А. Морозова й О. Рєтна та багатьох інших авторів.

Регіональні аспекти перебігу Української революції знайшли своє висвітлення у роботах Ф. Турченка, В. Ботушинського, В. Бондаренка. Нова історіографічна ситуація в Україні позитивно вплинула на утвердження в сучасній історичній літературі терміну «Українська революція», який запровадили її активні учасники: Ф. Коломійченко, М. Шаповал, А. Камінський, М. Грушевський, хоча вживаними були також назви: «Революційні події в Україні», «Революція на Україні», «Російська революція на Україні». Окремі сучасні науковці вживають терміни «Національно-демократична революція в Галичині», «Листопадова 1918 року національно-демократична революція» навіть «Західноукраїнська революція» (1918–1919 рр.), коли насправді вони є етапом і складовою Української революції. Також досить широкий спектр поєднань та розрізень має вживання терміна «Українські визвольні змагання». Сучасні учені звертають увагу на нерозвинутість термінологічно-понятійної апарату, існування в історичній літературі значної кількості варіантів означення хронологічних меж, що потребує ґрунтового дослідження.

Утім термін «Українська революція» запроваджений головними учасниками революційних подій функціонував до середини 1930-х рр., як «Українські революції», а М. Любченко, який його вживав фальсифікував державотворчі змагання Центральної Ради, Гетьманату та Директорії в Україні. Термін мав певне розповсюдження у працях діаспорних учених. Осягнувши їх спадщину, і не заперечуючи розгляд подій Української революції в контексті загальноросійського революційного процесу, (О. Гомотюк, Є. Паньків та ін. українські учені), з різними хронологічними підходами у переважній своїй більшості сприйняли цей термін, хоча має місце вживання термінів «Українські визвольні змагання», «Визвольні змагання 1917–1922 р.» та ін. Слід зауважити, що серед вітчизняних істориків сформувалися дві групи науковців, які по-різному розглядають події 1917–1921 рр. на території України. Чисельно переважають ті дослідники, які визвольні змагання українського народу 1917–1921 років – називають Українською революцією.

Серед досліджень цього періоду виділяються праці докторів історичних наук В. Верстюка, Р. Пирого, В. Солдатенка та ін. Піддаючи сумніву таку позицію окрема, незначна частина дослідників називають визвольні змагання українського народу – Українською національно-демократичною революцією 1917 – початку 1918 рр. Подальші події в Україні вони трактують з позиції державотворчої діяльності Гетьманату Павла Скоропадського, Директорії та ЗУНР. Іншу, не можна сказати професійну позицію, зайняли представники сучасної російської історіографії. Наприклад О. Смірнов та

І. Михайлов заперечують існування окремої, української особливої революції та вважають це даниною старого емігрантського міфу про «свою» національну революцію [10, 6]. Такі українські науковці, як К. Колесников і, особливо, О. Михайлюк, деякі правники висловлюють критичне ставлення до поняття та концепції «Української революції». Зокрема, В. Михайлюк вважає, що ознака «українська» автоматично звужує об'єм поняття «революція». Цитуючи В. Солдатенко автор вважає, що «термін «Українська революція» набуває значення якогось сакрального символу (навіть пишеться з великої букви), яким позначається «міфологічний час» творення нації, державності. Цей термін включає в себе момент конотації в плані протиставлення української революції російській. Розцінювана як чужорідна для українського інтересу, національно-державного відродження, вона стала кваліфікуватися лише протиприродним привнесенням насильницькими методами (іноземною агресією) на український ґрунт ворожої ідеології й політики [11, 8].

Варто зазначити, що про «втиснення» Української революції у вузькі рамки національно-визвольних змагань виступають провідні фахівці – В. Верстюк, В. Солдатенко а не лише В. Михайлюк та ін. Вони не підтримують позицію зображення «Української революції» з методологічних підходів лише політичної історії і ратують за розгляд революційних подій в Україні у контексті загальноросійських, акцентуючи увагу на соціальних явищах. Зокрема, В. Солдатенко вимагає зробити спробу відтворення історичного процесу 1917–1920 рр. (він обмежує революцію цим роком) у всій його повноті, багатоплановості і різнобарвленості. Вказане засвідчує існування певного поля для інтелектуальних змагань, що стимулюватиме подальші пошуки українських науковців у сфері відтворення історичних подій у більш широких хронологічних рамках.

Утім маємо констатувати, що так звану «вузьку перспективу» (розгляд складових будь-яких національних революцій) проходили більшість історіографій не винятком є й сучасна українська. Зазначене є природним явищем. Із зміцненням теоретичних основ сучасної української історіографії можна передбачити появу практик з більш ширшим розглядом усіх складових революційних змагань 1917–1921 рр. Як наготувалося вище, в сучасній історіографічній практиці, існують різні погляди на визначення нижньої та верхньої хронологічних меж Української революції. Йдеться навіть про еволюцію поглядів на хронологічні межі (1917–1918 рр., 1917–1920 рр., 1917–1921 рр. і ширші – (1914/17–1920/21 рр.; 1914–1921 рр.; 1914–1923 роки. У результаті творчих обговорень та дискусій більшість дослідників Української революції дотримуються її вже загальноприйнятих меж – 1917–1921 рр., хоча окремі науковці і, зокрема В. Солдатенко обмежує її фінал, як зазначалося вище, 1920 роком.

Осібну позицію також займає Я. Грицак. Учений, не заперечуючи її автономний характер, наводить низку аргументів на її користь, пропонує значно ширші її хронологічні межі, які окреслює початком Першої світової війни (1914 р.) і закінчуючи 1923 р. Він констатує, що саме цей хронологічний відтінок є часом великих геополітичних змін у Центральній і Східній Європі [13].

Варто наголосити на тому, що з усією докладністю питання визначення хронологічних меж та мозаїки термінології революційних змагань з'ясував В. Капелюшний. Учений наголосив на тому, що розгляд окремо, ізольовано подій досліджуваної доби на західноукраїнських землях і в Наддніпрянщині, без дослідження їх взаємозв'язку і взаємовпливу, не як єдиного цілого, тобто політичного розвитку українства взагалі, а традиційно за закріпленими штампами радянської історіографії, штучно розділяючи його на західне та наддніпрянське, нехтуючи тогочасними загальноукраїнськими здобутками в розвитку та реалізації державницької, національної та поборницької ідеї – такий підхід є застарілим [14, 19–20].

Сучасна історіографія досліджуваного питання засвідчила достатнє швидке осягнення і освоєння вченими значного масиву документально-архівного та літературного масиву. Також викристалізувалася й технологія підготовки нових досліджень та праць.

Дослідниками, історія Української революції 1917–1921 рр., фактично пишеться з точки зору тих чи інших політичних сил, які були задіяні в процесі самої революції. Існує думка, що новітні історики висвітлюючи той чи інший аспект революції вкладають у розгляд свій власний «бажаний зміст». Так, наприклад В. Солдатенко констатував, що пізніші публікації (після тих, що залишили учасники революції) не відрізняються новими принциповими підходами. За окремими випадками все ж превалює підхід сутність якого полягає в повторенні або розвитку вже існуючих положень, оцінок, висновків та узагальнень попередників. На думку вченого, вони були гіршими, слабкішими за своїх попередників бо втрачали об'єктивність і науковість [9, 5–9].

Сучасний розвиток вітчизняної історичної науки характеризується надзвичайно сприятливими умови для виходу наукової продукції.

Наукова громадськість в Україні дістали, за досить неповними даними, окрім понад 3000 наукових, науково-популярних видань монографій, статей, посібників, низку широких й локальних історії на тему Української революції 1917–1921 рр., які раніше, в силу різнопланових обмежень, пов'язаних з пануючою ідеологією, політикою не могли вважатися частиною історіографічного процесу. І знову ж в історіографічному осягненні передував В. Солдатенко, який з усією докладністю висвітлив новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні [15].

Важливою подією в історіографічному просторі України можна вважати захист кандидатських дисертації такими ученими, як А. Панчук «Історіографія Західно-Української Народної Республіки (1918–2000 рр.)» (К., 2000), Я. Потапенко «Зарубіжна історіографія українського націонал-комунізму» (К., 2000), С. Грибоедов «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження» (К., 2001), П. Білян «Історіографія Української революції 1917 початку 1918 рр.» (Львів, 2001), С. Гнатюк «Внутрішня політика гетьманату П. Скоропадського: українська історіографія проблеми» (К., 2002), Т. Мармазова «Історіографія повстанського руху в Україні під проводом Н. І. Махна (1918–1921 рр.)» (Донецьк, 2003), Б. Кривошин «Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія»: (Львів, 2004) та ін.

Явищем у науковому середовищі став захист докторських дисертацій: С. Литвина «Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аналіз» (К., 2000), П. Радька «Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX–XX століть: концепції, ідеї, реалії» (К., 2000), О. Рафальського «Національні меншини України в XX столітті: історіографія» (К., 2001), В. Капелюшного «Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.): Історіографія» (К., 2004), В. Великочия «Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: умови становлення, етапи розвитку, особливості» (К., 2010), М. Стопчака «Утворення та діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): історіографія проблеми» (К., 2011), кандидатських дисертацій: С. Зборець «Ліквідація багатопартійності в Україні (1920–1925): історіографія проблеми» (Дніпропетровськ, 2007), Г. Салата «Аграрна політика українських національних урядів (1917–1920 рр.): історіографія» (К., 2010), О. Коваль «Українська еліта в національних державотворчих процесах 1917–1918 років: історіографія» (Переяслав-Хмельницький, 2011), Ю. Булгакова «Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991–2011 рр.» (К., 2011) та ін.

До того наукова громадськість вже ознайомилися із змістом кандидатські дисертації: І. Терлецької «Брестський мир. Боротьба партій. Історіографія проблеми» (Дніпропетровськ, 1994), Л. Радченко «Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі» (Харків, 1996), О. Козерода «Білий рух в Україні (червень 1917 – листопад 1920 рр.). Історіографія проблеми» (Дніпропетровськ, 1996), Н. Земзюліної «Селянське питання в Україні, 1917–

1918 рр. (історіографія проблеми)» (К., 1998), О. Козак «Багатопартійність на Україні (1917–1925 рр.): історіографія проблеми» (Харків, 1999), докторської дисертації – Я. Грицака «Формування модерної української нації: історіософія та історіографія проблеми (К., 1996)» та ін.

Також не варто забувати про розділи більш як 220 дисертацій у яких містяться параграфи присвячені історіографії тієї чи іншої проблеми Української революції 1917–1921 рр. Подібні параграфи містяться у монографіях. Оpubліковано сотні і сотні статейних публікацій про історіографію багатьох аспектів Української революції 1917–1921 рр. Так, наприклад, не виділяючи серед інших змістовних праць, зазначимо, що ґрунтовний огляд історіографії проблеми в 2006 р. здійснила О. Любовець у монографії «Українські партії й політичні альтернативи 1917–1921 років» (К., 2005) в докторській дисертації «Ідейно-політичні процеси в Українських партіях у контексті альтернатив революційної доби» (К., 2006). Такі приклади можна продовжити. Особливу цінність мають монографії історіографічної спрямованості. Ми, зокрема, вже звертали увагу на низку історіографічних досліджень [16] і, зокрема С. Корновенка: «Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольним їм українських територіях (1919–1920 рр.): історіографічний процес 1919–2000-х рр.» (Черкаси, 2008).

Також значну історіографічну вартість має вже згадувана вище монографія В. Капелюшного «Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.)» (К., 2003) та багато інших. У праці названого автора, на широкому історіографічному та фактографічному фоні, достатньо чітко проаналізовані такі аспекти, як інтерпретації вітчизняних та зарубіжних дослідників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.; реалізація української державницької ідеї; дослідження конституційно-правових засад української державності на основних етапах визвольних змагань; історіографія внутрішньої політики українських урядів доби визвольних змагань; зовнішня політика українських урядів доби визвольних змагань як об'єкт історичної науки; історики про військове будівництво та захист національної державності України; дослідження причин поразки та історичного значення досвіду й уроків національно-визвольних змагань. Примітною ознакою монографії є поглиблений аналіз наукового доробку українських та зарубіжних учених, особливо сучасних вітчизняних дослідників. Автор займає чітку державницьку позицію, наголошуючи на тому, що перед сучасними ученими стоїть нелегке завдання спонукати суспільну думку до осмислення подій Української революції відповідно до інтересів національного державотворення [14, 495]. Утім минуло більш як 13 років з часу виходу праці В. Капелюшного і за цей час історіографія проблеми поповнилася певною кількістю літератури, яку потрібно детально проаналізувати. У цілому масив історіографічних напрацювань є репрезентативним, достовірним та має бути не лише осмислений, але й як найшвидше опрацьований. Він є складовою дослідження феномену Української революції 1917–1921 рр. й у сконденсованому вимірі містить таке багатство думок та висновків про які й не мріяли попередні покоління учених.

Історична та історіографічна практика показала, що нове історіописання вже не обмежувалося, суспільними, соціальними, економічними, політичними процесами та подіями й за останні два десятиліття концептуалізувалося стало різновекторним, наповнилося новими інтерпретаціями державотворчих, законодавчих, зовнішньополітичних, внутрішніх, національних, економічних, господарських, самоврядних, модернізаційних, робітничих, селянських, військових, повстанських, соціокультурних, психологічних та багатьох інших чинників, що супроводжували революційний процес.

Переборюючи традиційно позитивістко-емпіричні підходи з позиції сучасної методології учені підготували серії змістовних публікацій. Для нашого розгляду, зокрема викликає інтерес випуски збірника Інституту історії України НАН України «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років» (2002–2015), де не лише ґрунтовно висвітлюються історичні й історіографічні питання історії Української

революції 1917–1921 років, національно-визвольного руху XIX – початку XX ст. та Першої світової війни (1914–1918), але й містяться статті присвячені дослідженню різних аспектів історії Української революції 1917–1921 рр. Автори публікацій, демонструючи свої історіографічні рефлексії, докладно розглядають питання національної пам'яті, проблеми політичної й соціальної історії, міжнародних відносин й культурного життя та ін. в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. У збірниках також публікуються документальні джерела з історії Української революції 1917–1921 рр. Зрозуміло, що названі та інші збірники заслуговують на особливу увагу історіографів. Наприклад випуск (2008 р.) відкривався статтею В. Верстюка і В. Скальського «Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр.» [17]. Автори проаналізували методи, якими державна влада в зазначені роки формувала у суспільній свідомості образ Української революції.

Також змістовністю відрізняється збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)» (2012) [18], де окрім інших публікацій, зацікавленість викликають статті В. Великочія, В. Капелюшного і М. Капелюшної, А. Красницького, О. Любовець, В. Масненка та ін. присвячені класифікації української історіографії воєнно-революційної доби 1914–1919 років у Галичині, історіографічним та історико-правовим аспектам впливу української революції на державотворчі процеси в Білорусі, українській державності 1917–1921 рр. у новітній інтерпретаціях правознавців, висвітленню у науковій літературі історії і діяльності українських політичних партій революційної доби та ін. Зокрема, В. Масненко у статті «Консервативна концепція історії революції 1917–1921 рр. в українській історіографії» [19] вирізняє формування неоконсервативної концепції у працях Ю. Терещенка, Т. Осташко, П. Гай-Нижника, Ф. Турченка, Н. Сорочан, Т. Геращенко, Т. Ралдугіної та ін. істориків. Автор також звернув увагу на низку публікацій вміщених в академічних виданнях де домінує висвітлення різних аспектів функціонування Української держави Павла Скоропадського. Він звертає увагу та монографії О. Реєнта, Р. Пирога, Г. Папакіна та ін. авторів їй присвячених. У цьому збірнику вміщена ґрунтовна публікація В. Солдатенка у якій йдеться про процес наукового освоєння феномена Української революції крізь призму впливу об'єктивних чинників на новітні дослідження її історії [20, 80–105], де між іншим автор наголосив на непослідовності влади у ставленні до досвіду минулого, в тому числі, а можливо – передусім – революційного [20, 97].

Варто відмітити, що у збірнику, окрім історичної проблематики містяться й статті методологічного та історіографічного спрямування. Зокрема, такими є публікації О. Реєнта «Вступне слово. Вплив Першої світової війни на революційні події 1917–1921 рр. (сучасні проблеми дослідження)», В. Великочія «Українська історіографія воєнно-революційної доби 1914–1919 років у Галичині: класифікація», Я. Калакури «Образ Гетьманату в новітній історіографії» [21] та ін.

До честі українських істориків вони чимало зробили у галузі біографістики, персоналій національних лідерів доби революції. Наприклад такий підхід демонструють Т. Осташко, О. Лупандін, К. Галушко, В. Сідак, Т. Вронська, Ю. Терещенка та ін., які звернули особливу увагу у своїх ґрунтовних працях на консервативних діячів і, зокрема, В. Липинського, Д. Дорошенка. П. Болбочана, В. Габсбург. Разом з тим мають бути присутні живі образи і голоси сотень й сотень історичних осіб, щоб у читача виникало відчуття перебування в революційній епосі та в середовищі тогочасних людей.

У загальному хорі схвалення масиву опублікованих праць лунають голоси про недоцільність ідеалізувати сучасний стан історіописання. Наприклад таку позицію займає В. Солдатенко, В. Капелюшний, Г. Корольов та ін. Вказуючи на недоліки низка авторитетних учених сприяє усуненню недоліків. Вони оприлюднюють результати своїх досліджень, праць інших науковців, беруть участь у різних наукових зібраннях, присвячених пам'ятним датам та, зокрема 100-річчю революційній добі 1917–1921 рр. Провідні учені, своїми конструктивно-полемічними виступами у фахових дискусіях,

значно полегшують справу визначення історіософської сутності, методологічної спрямованості та місця Української революції 1917–1921 рр. в сучасному історіографічному процесі. Академічні учені до того ж відомі достатньо частими відгуками на доробок інших суспільствознавців, у тому числі істориків. Так, наприклад постійну історіософсько-методологічну спрямованість досліджень історії національно-визвольних змагань надають роздуми академіка В. Смолія. Провідний учений, постійно генеруючи наукову рефлексію, орієнтує науковців на подальший розвиток студій з історії Української революції 1917–1921 рр. Про це красномовно свідчить, наприклад «Вступне слово» до учасників Всеукраїнської наукової конференції «Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії (травень 2008 р.)» [22]. В. Смолій, зокрема зазначає, ця доба є цілісним періодом, а що численні напрацювання і дослідження окремих його етапів, типів державності (уенерівської, гетьманської, зунерівської, радянської) вимагають сьогодні вищого рівня історіографічного осмислення і створення синтетичної праці, можливо, нарисного жанру (зазначимо, що це завдання реалізувалося у вигляді підготовлених протягом 2011–2012 рр. «Нарисів історії Української революції 1917–1921 рр.» у двох книгах) [22, 4]. Академік В. Смолій також наголошує на тому, що в сучасній вітчизняній історіографії поступово утверджується образ української національно-демократичної революції, як процесу самодостатнього, відмінного від російської революції. Утім тогочасні події мають бути органічно вписані в європейський контекст, особливо фінального етапу Світової війни, що сприятиме подоланню певної «відрубності» у висвітленні історії ЗУНР.

Авторитетний учений звертає також увагу на необхідність археографічного опрацювання джерельного комплексу (протоколи засідань Ради міністрів Української держави, видання мемуарів відомих її діячів) з історії Української держави 1918 року. Ще одним важливим завданням, як вважає учений, є осмислення вже підготовлених чисельних праць (тільки дисертацій захищено у 1991–2006 рр. 343, з них 33 докторських). На переконання Валерія Андрійовича історіографічне опрацювання цього масиву праць, розвиток історіографічної традиції образу Української революції є нагальним завданням історичної науки, виконання якого можливе тільки при задіянні колективних зусиль науковців [22, 5]. Учений має рацію, коли ставить такі завдання перед історіографами, бо наприклад існує більш як 230 наукових досліджень історії Української Держави П. Скоропадського, науковцями підготовлено понад 540 праць з цієї проблематики [23, 169].

Отже вмотивованими, достатньо випуклими, аргументованими та індивідуалізованими постають роздуми провідного ученого щодо ефективного конструювання образу Української революції 1917–1921 рр. Мається на увазі також й той історіографічний факт, що незважаючи на проголошений методологічний плюралізм, під час висвітлення подій 1917–1921 рр. вітчизняна історична наука практично винятково спирається на концепцію Української національно-демократичної революції, яка була запропонована еміграційною літературою й у 1990-х рр. розвинена в роботах В. Солдатенко, В. Верстюка й О. Ресента. Йдеться про своєрідне освячення Української революції, іноді ідеалізацію дій національних урядів, заміну марксистсько-ленінського бачення подій 1917–1921 рр. окремими науковими параметрами української діаспори, що призводить наприклад до певних концептуальних протиріч і, наприклад діаметрально протилежних оцінок Гетьманату П. Скоропадського і у цілому звужує предметне поле досліджень Української революції 1917–1921 рр. Провідні українські вчені ратують за більш ширший історіософський погляд та спрямування досліджень, особливо, при вивченні окремих її аспектів.

Для збагачення історіографічно-методологічного контексту визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні цінність мають роздуми зафіксовані у праці В. Солдатенка «У вирі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917–1920 рр. в Україні)» (2012) [24]. Монографія складається з трьох сюжетів тематично об'єднаних

наскрізною проблемою, де автор фахово демонструє свої здібності історіографічного осягнення ключових проблем у тому числі соціальних, національних складових суспільних процесів та актуалізує низку дискусійних аспектів вивчення революційного досвіду. Зокрема звертає увагу на різновекторність підходів, об'єктивні чинники, суб'єктивні рефлексії, пошук нової фабули, доцільність проведення нових дискусій навколо центральнорадівського періоду, дослідження гетьманату Скоропадського, другого етапу, локальних аспектів Української революції і визначення головних висновків та постановку актуальних завдань подальшого вивчення.

Серед низки публікацій варто також виділити вже цитовану вище розлогу статтю Г. Королева «Академічний дискурс дослідження історії Української революції 1917–1921 років (90-ті р. XX ст. – початок XXI ст.)» (2012) [7]. Учений, окрім того, що докладно висвітлює спадок радянської історіографії з її пануючими у тодішньому суспільстві політичними стереотипами, режимом влади та особистими переконаннями дослідника, подає географію досліджень та розглядає інші важливі аспекти історіографії теми. Зокрема, автор звертає увагу на існування і протистояння двох парадигм, заснованих на різних уявленнях історичного процесу та міфах, посиляючись на працю В. Верстюка та В. Солдатенка «Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)» з видання «Політична історія України. XX століття». (У 6 томах). Йдеться про те, що В. Солдатенко віддає перевагу інтерпретації революції як вираження настроїв більшості нації і результат соціальних трансформацій, тоді як В. Верстюк реконструює події революції беручи за основу «національний проект» та спираючись на інтерпретації безпосередніх учасників революції. Така роздвоєність формує дискурсивну практику Української революції як державного проекту в національно/інтернаціональному вимірі. Наводячи конкретні факти висвітлення головних подій революції, учений переходить до аналізу дисертаційних робіт, яких на початок 2011 р. вже налічувалося більш ніж 500 (а за підрахунками автора статті в 2006–2011 р. захищено 171 дисертації з них – 25 докторських [7, 377, 383].

Г. Корольов, відштовшуючись від постулату що міфи можуть бути оформлені у вигляді наукової концепції, мати ряд ознак, але науковоподібність міфу не змінює його сутність, наголошує на закономірності того, що сучасний академічний дискурс в Україні став вдалим полем інтерпретації старих уявлень й стереотипів з нових методологічних позицій, формуючи якісно нові підходи і міфи про революцію [7, 378]. На останок автор констатує той безперечний факт, що історія Української революції завжди привертала увагу академічних учених, у їх творах знайшов відображення синтез різноманітних інтерпретацій тих подій. При цьому характерною ознакою сучасного історіографічного дискурсу є намагання відійти від ідеологічних та націоцентричних парадигм, що є шляхом найбільш продуктивним і перспективним [7, 380]. Наголосимо ще раз, що такі підходи демонструють авторський колектив «Нарисів історії Української революції 1917–1921 років» у двох книгах (К., 2011–2012), В. Солдатенко у чотирьох томах «Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки» (Х., К., 2008–2010) [25].

100-літній ювілей революційних змагань українського народу початку XX ст. викликав підвищений інтерес у науковій громадськості. Свідченням цього стало проведення низки наукових форумів і, зокрема, 3–4 березня 2017 року науково-практичної конференції «Революційні потрясіння початку XX ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (з нагоди 100-ї річниці Української революції 1917–1921 рр.) (Черкаси, 2017).

Майже 150 учасників заявили свої доповіді та виступи. Працювали секції: «Революція початку XX ст. в історії Європи як соціокультурне явище. Стос Револуції в історичній пам'яті»; «Європейська історія початку XX ст. як об'єкт наукових студій. Вплив європейських революцій на трансформацію геополітичного простору»; «Європейські національно-культурні та суспільно-політичні проекти у контексті революційних зрушень початку XX ст.»; «Селянська європейська історія за умов

суспільно-політичних потрясінь початку ХХ ст. Урбаністична історія Європи початку ХХ ст.». На пленарному засіданні, серед інших, велику зацікавленість викликали у слухачів доповіді професорів Р. Пирога «Українська революція 1917–1921 рр. у столітній ретроспективі: уроки для сьогодення», О. Сича «Метамарфози поняття» революція у контексті політичних і соціокультурних трансформацій на межі ХХ–ХХІ ст.», О. Любовець «Концепції національно-державного будівництва українських політичних партій революційної доби 1917–1921 рр.» та ін. [26, 6–7, 9].

Висновки. Українська революція 1917–1921 рр. складає домінуючий інтерес у творчій праці дослідників (індивідуальних чи колективних монографіях, захищених кандидатських і докторських дисертаціях, брошурах, біоісторіографічних виданнях, журнальних публікацій, навчальній літературі та ін.), особливо академічного гатунку.

Опубліковані праці вчених, представників нової інтелектуальної хвилі зосереджених в Києві, Львові, Харкові, Дніпрі, Запоріжжі інших університетських містах у своїй сукупності репрезентують утвердження національної свідомості і державотворення. Їх методологічні настанови стимулювали формування наіоцентричної парадигми, яка сприяла, не лише розширенню предметного поля історії та історіографії Української революції 1917–1921 рр., а й створенню синтезу дослідницьких практик й розмаїття їх чисельних інтерпретацій, пов'язаних з світоглядним, методологічним, фактологічним, соціокультурним, психологічним та мовнолінгвістичним складниками творчого пошуку вчених, наявністю ресурсів для нагромадження джерельної бази. Утім методологічні новації відмінних інтелектуальних середовищ мають розвинути плюралістичну версіальність та стимулюватимуть взаємодоповненість різних візій національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр.

Література

1. Смолій В. Історія інститутська, історія українська (Ювілейні роздуми з академічної проблематики) : зб. наук. праць / В. Смолій, О. Удод, О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В. А. Смолій. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 22 : Доповіді та матеріали Міжнар. наук. конф.: «Інститут історії України на зламі епох, у світлі традицій та перетворень. 75 років інституціонального буття», 20–21 жовтня 2011 року. – С. 5–42; Теж саме Історія інститутська, історія українська (Ювілейні роздуми з академічної проблематики) / В. А. Смолій, О. А. Удод, О. В. Ясь // Український історичний журнал : наук. журн. (Далі – УІЖ). – Київ, 2012. – № 1. – С. 4–28; Його ж Вітальне слово: зб. наук. праць / В. Смолій // Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення / Голова редкол. В. М. Литвин. – Київ : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2013. – С. 12–14.; Його ж. Від редактора : монографія / В. А. Смолій // Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938 рр.) / Гол. редкол. В. А. Смолій; кер. авт. кол. С. В. Кульчицький. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2013. – Т. 1. – С. 5–9.
2. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: Шляхи поступу / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–23; Його ж. Вплив Першої світової війни на революційні події 1917–1921 рр. (сучасні проблеми дослідження) / О. П. Реєнт // 36. наук. праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, – Черкаси, 2012. – С. 8–15.
3. Солдатенко В. Ф. Історичний доробок лідерів Української революції і сучасні оцінки державотворчого досвіду 1917–1920 рр. Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця ХХ століття). Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції. – Київ, Глухів: Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 28–30; Його ж Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В. Солдатенко // УІЖ. – 1999. – № 1. – С. 68–83; 1999. – № 2. – С. 27–47 та ін.
4. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. – Київ, 1997. – 344 с.; Його ж. Українська революція // Історія України: нове бачення. – У 2-х т. – Т. 2. – Київ, 1996. – С. 3–100; Його ж Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції / В. Верстюк // Держава, суспільство, культура. Схід і Захід. Збірник на пошану Ярослава Пеленського. – Нью-Йорк: Росс, 2004. – С. 1171–1188; Його ж Українська революція: метафори, предмет, інтерпретація / В. Ф. Верстюк // Україна – Росія: діалог історіографій: М-ли між нар. наук. конфер. – Київ ; Чернігов, 2007. – С. 128–134.
5. Калакура Я. С. Українська історіографія на тлі національно-державницького відродження України / Я. С. Калакура // Українська історіографія: Курс лекцій. – Київ : Генеза, 2004. – С. 234–252; Його ж Новітня історіографія Злуки УНР та ЗУНР / Я. С. Калакура, А. М. Панчук // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. До 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р. – Київ : ІІЕНД, 1999. – С. 234–242; Його ж Українська соборність як історіографічна проблема / Я. Калакура // Соборність як чинник українського

- державотворення. – Київ, 2009. – С. 62–78; Його ж Соборність України як концепт новітньої історіографії // Історична пам'ять. – 2015. – Вип. 33. – С. 116–125.
6. Любовець О. М. Напрями історіографічних досліджень та перспективи вивчення феномену Гетьманату П. Скоропадського / О. М. Любовець // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 15–23.
 7. Королев Г. Академічний дискурс дослідження історії Української революції 1917–1921 років (90-ті р. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Г. Корольов // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 22. – С. 371–384.
 8. Солдатенко В. Ф. Українська ідея. Історичний нарис. Колективна монографія Вступ. Історіографічні нотатки. Витоки української ідеї. Замість висновків. – Київ : Наукова думка, 1995. – С. 3–32, 122–124 (співавтори: Ю. А. Левенець, Ю. В. Сиволюб.); Його ж Українська революція: проблеми вивчення концепції та оцінки історіографії // Історична наука на порозі ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків : Інститут історії України НАН України, ХДУ, 1995. – С. 256–263; Його ж. Внесок М. Грушевського у концепцію Української революції // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 3–28; Його ж Скрипник Микола Олександрович // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (у персоналіях). – Київ, Донецьк, 1997. – С. 228–229; Його ж Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 3–26; Його ж Українська революція як суспільний феномен: пошук методологічних засад дослідження // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. – Ч. 1. – С. 20–30; Його ж. Історіографічний доробок лідерів Української революції в сучасних оцінках державотворчого досвіду 1917–1920 рр. // Наукові записки Інституту національних відносин і політології НАН України. – 1997. – С. 3–5; Його ж Де справжнє коріння сучасної української державності? (Спроби оцінки вивчення процесу державотворення в добу революції 1917–1920 рр.) // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького: М-ли міжнар. наук. конф. 15–16 грудня 1998 р. – Київ, 1998. – С. 17–24; Теж саме // Україна: ретроспектива і перспектива: зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 63–68; Його ж. У пошуках коріння сучасної української державності // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: зб. наук. праць : у 2-х ч. – Ч. 1. – К., 1999. – С. 26–32; Його ж. Вступ. Попередні міркування та застереження. Висновки // Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – Київ, 1999. – С. 3–26; 405–418.; Його ж. Вступ. Історіографічні нотатки // Українська революція. Історичний нарис. – Київ, 1999. – С. 3–66; Його ж Стан історіографічної розробки та актуальні завдання дослідження історії Української революції // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 68–85; № 2 – С. 27–48. Його ж. Де справжнє коріння сучасної української державності? (Спроби оцінки деяких тенденцій вивчення державотворення в добу революції 1917–1920 рр.) // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького: м-ли між нар. наук. конф. 15–16 грудня 1998. – Київ, 1998. – С. 17–24.; Теж саме // Україна: ретроспектива і перспектива: зб. – Київ, 1999. – С. 62–67; Його ж У пошуках коріння сучасної української державності // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах : зб. наукових праць : у 2-х ч. – Ч. 1. – Київ, 1999. – С. 26–32; Курас І. Ф. Українська революція: новітній стан історіографічної розробки проблеми та актуальні завдання дослідження / І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко // Наукові записки Інституту політичних та етносоціальних досліджень НАН України. – 1999. – Вип. 7. – С. 4–21; Солдатенко В. Ф. Соборницький процес 1918–1919 рр. в працях перших істориків / В. Ф. Солдатенко // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – С. 129–143; Його ж. Де справжнє коріння сучасної української державності? (Спроби оцінки деяких тенденцій вивчення процесу державотворення в добу революції 1917–1920 рр.) // Україна: ретроспектива і перспектива: зб. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999. – С. 62–67; Його ж. Українська Народна республіка: вибір перспективи // Історіографічні дослідження в Україні: зб. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. – Вип. 9. – С. 285–293; Його ж. Українська революція: феномен і дослідники // Пам'ять століть. – 1999. – № 3. – С. 157–160; Його ж. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – Київ : Пошуково-видавниче об'єднання «Книга пам'яті України», Просвіта, 1999. – 508 с. та ін.
 9. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф. Солдатенко. – Київ : Пошуково-видавниче об'єднання «Книга пам'яті України», Просвіта, 1997. – 416 с.
 10. Верстюк В. Ф. Передмова / В. Ф. Верстюк // Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. – Київ, 2011. – Кн. 1. – 390 с.
 11. Михайлюк О. В. Концепція «Української революції» : PRO ET CONTRA / О. В. Михайлюк // Гуманітарний журнал. – 2009. – № 3–4. – С. 3–19.
 12. Солдатенко В. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні / В. Солдатенко // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття: зб. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – С. 5–24.
 13. Див.: Грицак Я. Українська революція, 1914–1923 рр.: нові інтерпретації / Я. Грицак // Україна модерна. – 1997–1998. – № 2–3. – Львів, 1999. – С. 254–269.

14. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1817–1921 рр.): монографія / В. П. Капелюшний. – Київ : Олан, 2003. – 608 с.
15. Солдатенко В. Ф. Українська революція 1917 р.: основні параметри суспільного феномена й актуальні завдання дослідження / В. Ф. Солдатенко // Наукові записки національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Історичні науки. – Київ, 2000. – С. 155–167; Курас І. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.) / І. Ф. Курас, В. Ф. Солдатенко. – Київ, 2001. – 247 с.; Солдатенко В. Ф. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. / В. Ф. Солдатенко, Л. Г. Хало. – Київ, 2002. – 398 с.; Солдатенко В. Ф. Вступ до другого тому / В. Ф. Солдатенко // Політична історія України ХХ століття: у 6 т. – Київ, 2003. – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – С. 7–20; Його ж. Новітні видання і дослідження з історії Української революції // Актуальні проблеми вітчизняної історії – ХХ ст.: зб. наукових праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. – Київ, 2004. – Т. 1. – С. 237–305; Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Ф. Солдатенко, Б. П. Савчук. – Київ, 2004. – 213 с.; Солдатенко В. Ф. Доба української революції (1917–1920 рр.) у новітній історіографії / В. Ф. Солдатенко // Гілея. Науковий вісник: Філософія. Історія. Політологія. – 2005. – № 1. – С. 87–151; № 2. – С. 68–103; № 3. – С. 50–72; Його ж. Директорія: зауваги щодо історії створення // Генеза. – 2006. – № 1 (11). – С. 32–44; Його ж. Єврейські погроми в УНР р.: міркування з приводу деяких історіографічних тенденцій // Гілея: філософія, історія, політологія: збірник наукових праць / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Українська Академія наук. – Київ, 2007. – Вип. 10. – С. 4–18; Його ж. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. в Україні // УЖ. – 2008. – № 1. – С. 75–78.; Його ж. Вступ. Короткі нотатки про революції, кон'юктуру та історіографію // Україна в революційну добу: Історичне есе-хроніки. – Х., 2008. – С. 7–84; Його ж. Теоретическое обоснование украинских проектов трансформации Российскойно централизованного государства в Федеративную демократическую республику и революционная практика 1917–1922 годов // Гілея. Науковий вісник: зб. наук. праць: Історія, Політологія. Філософія. – Вип. 17. – Київ, 2008. – С. 4–25; Його ж. В поисках нового Переяслава: попытки разрешить старые проблемы в революционную эпоху (1917–1920 годы) // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии: сб. статей. – М., 2008. – С. 134–153; Його ж. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму / П. Прихід // УЖ. – 2008. – № 4. – С. 5–12; Його ж. Нові підходи в осмисленні історичного досвіду та уроків революційної доби 1917–1920 рр. в Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Науково-дослідний інститут українознавства. – Київ, 2009. – Т. 25. – С. 371–385; Його ж. Феномен Української революції // Российская история. – 2009. – № 1. – С. 34–46; Солдатенко В. Ф. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В. Ф. Солдатенко, О. М. Любовець. – Київ, 2010; Його ж. Проект «Україна» 1917–1920 рр. Постаті. – Харків, 2011. – 511 с.; Його ж. Логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – Київ, 2011. – 568 с.; Його ж. Вплив об'єктивних чинників на новітні дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Зб. наук. праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – С. 80–105. та ін.
16. Гоцуляк В. В. Методологічні аспекти історії Української революції 1917–1921 рр. у сучасних історичних та історіографічних практиках / В. В. Гоцуляк // Збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – С. 27–36.
17. Верстюк В. Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. / В. Верстюк, В. Скальський // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 5. – С. 5–22.
18. Збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – 312 с.
19. Масненко В. Консервативна концепція історії революції 1917–1921 рр. в українській історіографії / В. Масненко // Збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – С. 68–79.
20. Солдатенко В. Ф. Вплив об'єктивних чинників на новітні дослідження історії Української революції / В. Ф. Солдатенко // Збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – С. 80–105.
21. Реєнт О. П. Вступне слово. Вплив Першої світової війни на революційні події 1917–1921 рр. (сучасні проблеми дослідження) / О. П. Реєнт // Збірник наукових праць «Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917–1921 рр.)». – Київ, Черкаси, 2012. – С. 8–15; Його ж. Українсько-російські відносини доби гетьманату / О. П. Реєнт. – Там само. – С. 61–68; Великочий В. Українська історіографія воєнно-революційної доби 1914–1919 років у Галичині: класифікація / В. Великочий. – Там само. – С. 16–26; Калакура Я. С. Образ Гетьманату в новітній історіографії / Я. С. Калакура. – Там само. – С. 69–77.

22. Смолій В. А. Вступне слово / В. А. Смолій // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контро версії. Всеукр. наук. конфер. 19–20 травня 2008 р.: зб. – Київ : В-во імені Олени Теліги. – 2008. – С. 3–5.
23. Булгаков Ю. В. Джерела до модерної української історіографії життя та діяльності П. Скоропадського / Ю. В. Булгаков, С. Ф. Павленко // Гілея. – 2012. – № 8. – С. 169–173.
24. Солдатенко В. Ф. У вирі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917–1920 рр. в Україні) / В. Ф. Солдатенко. – Київ : Парламентське видавництво. 2012. – 272 с.
25. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Борjak, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький та ін.; Авт. кол.: О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівн.), В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко та ін. – Кн. 1. – 2011. – 390 с.; Кн. 2. – Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2012. – 464 с.; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки: у 4-х т. / В. Ф. Солдатенко; – Т. 1: Рік 1917. – Харків, 2008. – 560 с.; – Т. 2: Рік 1918. – К., 2009. – 411 с.; – Т. 3: Рік 1919. – К., 2010. – 453 с.; – Т. 4: Рік 1920. – К., 2010. – 442 с.
26. Програма міжнародної науково-практичної конференції 3–4 березня 2017 року «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри (з нагоди 100-ї річниці Української революції 1917–1921 рр.)». – Черкаси, 2017. – 28 с.

References

1. Smoliy, V. Small, W., Udod, V., & Yas, A. (2012). *History Institute of the Ukrainian history (Jubilee reflections on the academic perspective) : collection of scientific works*. Historiographical research in Ukraine. Kyiv: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine. Vol. 22 : papers and proceedings of the international. Sciences. Conf.: «The Institute of history of Ukraine at the turn of the eras, in the light of tradition and transformation. 75 years of institutional existence», 20–21 October 2011, 5-42; Smoly, V. A., Udod, V. A. & Yas, V. A. (2012). The same Institute of History, Russian history (Jubilee reflections on academic issues). *Ukrainian historical journal : Science. Sib. Hereinafter UG) / national Academy of Sciences of Ukraine, Institute of history of Ukraine, In-t flight. and etnosi. research*. Kyiv, 1, 4-28.; Smoliy, W. (2013). His opening remarks: collection of scientific works. the Ukrainian revolution 1917–1921: a view from today. Kyiv: Eng. in-t NAT. memory, 12-14.; Smoliy, V. A. (2013). His From the editor : monograph. *Relations between the state, society and the individual during the creation of the Soviet regime (1917–1938)*. Kyiv : Institute of history of Ukraine national Academy of Sciences. 1, 5-9 (in Ukr.)
2. Reent, O. P. (1999). *Modern historical science in Ukraine: development*. Ukrainian historical journal. 3, 3-23.; The same Effect of the First world war on the revolutionary events of 1917–1921 (2012). *Proc. scientific papers «Modern trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)»*. Kyiv, Cherkassy, 8-15 (in Ukr.)
3. Soldatenko, V. F. (1996). Historic legacy of the leaders of the Ukrainian revolution and the state of modern evaluation experience 1917–1920 Historiographical heritage of science history of Ukraine (the view from the end of the XX century). Materials of Ukrainian scientific-educational conference. Kyiv, Glukhov: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine, 28-30; Its the same As historiographical developments and current problems of studying the history of the Ukrainian revolution (1999). *UI*. 1, 68-83; 2, 27-47 etc. (in Ukr.)
4. Verstyuk, V. F. (1997). The Ukrainian Central Rada: a training manual. Kyiv, 344; It. The Ukrainian revolution. *History of Ukraine: new vision*. Т. 2. (1996). Kyiv, 3-100; It is the (2004). Conceptual problems of studying the history of the Ukrainian revolution. *State, society, culture*. The East and West. A collection in honor of Yaroslav Belinskogo. – New York: Ross, 1171-1188; Verstyuk, F. W. (2007). His Ukrainian revolution: metaphors, subject matter, interpretation. Ukraine – Russia: dialogue of historiographies: M-ly between the bunks. Sciences. Conf. Kyiv; Chernigov, 128-134 (in Ukr.)
5. Kalakura, Y. S. & Panchuk, A. M. (2004). Ukrainian historiography on the national-state revival of Ukraine. Ukrainian historiography: a Course of lectures. Kyiv : Geneza, 234-252; Kalakura, J. S. (1999). His Latest historiography of unification of the UNR and ZUNR. Ukrainian conciliarism: idea, experience, problems. *On the 80th anniversary of the unification Act of 22 January 1919*. Kyiv: Pend., – S. 234-242; Kalakura, J. (2009). His Ukrainian unity as a historiographical problem. *Collegiality as a factor of the Ukrainian state*. Kyiv, 62-78; Kalakura, J. (2015). Collegiality of Ukraine as the concept of the modern historiography // *Historical memory*. 33, 116-125 (in Ukr.)
6. Lubovich, A. M. (2013). Directions of historiographical research and prospects of studying the phenomenon of Hetman Skoropadsky. *National and historical memory*. 7, 15-23 (in Ukr.)
7. Korolev, G. (2012). Academic discourse of the study of the history of Ukrainian revolution 1917–1921 years (the 90s, XX century – early XXI centuries). *Historiographical research in Ukraine: ZB. Sciences. Ave*. 22, 371-384 (in Ukr.)
8. Soldatenko, V. F. (1995). *Ukrainian idea. Historical sketch. The collective monograph is an Introduction. Historiographical notes. The origins of the Ukrainian idea. Instead of conclusions*. Kyiv: Naukova Dumka. Ukrainian revolution: the problems of studying the concept and assessment of historiography (1995). *Historical science on the threshold of XXI century. Materials of Ukrainian scientific conference*. Kharkov: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine, KSU. Contribution of M. Hrushevsky in the concept of the Ukrainian revolution (1996). *Ukrainian historical journal*. 5, 3-28; Skrypnyk, N. A. (1997). *World and local etnoderevni opinion (in personnel)*. Institute of state and law. V. M. Koretsky of NAS of Ukraine. – Kyiv, Donetsk, 228-229;

- Skrypnyk, N. A. (1997). Ukrainian revolution days of the Central Rada: analysis of the experience of periodization. *Ukrainian historical journal*. 3, 3-26; Skrypnyk, N. A. (1997). Ukrainian revolution as a social phenomenon: the search for methodological foundations of the study. *Central Rada and the Ukrainian state-forming process. Materials of scientific conference*. Kyiv: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine. 1, 20-30; Skrypnyk, N. A. (1997). Historiographical revisions of the leaders of the Ukrainian revolution in a modern state of the creative experience of 1917–1920. *Scientific notes of the Institute for national relations and political science of the NAS of Ukraine*. 3-5; Skrypnyk, N. A. (1998). Where the real roots of the contemporary Ukrainian state? (Attempt to evaluate the learning process of state building in the era of the revolution 1917–1920). *The 350th anniversary of the Ukrainian state of Bohdan Khmelnytsky: M-ly mezhdunar. Sciences. Conf.* 15–16 December 1998. Kyiv, 17-24; Skrypnyk, N. A. (1998). Where the real roots of the contemporary Ukrainian state? (Attempt to evaluate the learning process of state building in the era of the revolution 1917–1920). *Ukraine: retrospect and prospect. ZB. Sciences. works*. Kyiv, 63-68; Skrypnyk, N. A. (1999). In search of the roots of modern Ukrainian statehood. *Ukraine, Ukrainians, Ukrainian studies in the twentieth century. the sources and documents. ZB. Sciences. works in 2 hours*. Kyiv. 1, 126-32; Skrypnyk, N. A. (1999). Entry. Previous discussions and warnings. Insights. *The Ukrainian revolution: the concept and historiography (1918–1920)*. Kyiv. 3-26, 405-418; Skrypnyk, N. A. (1999). Accession. Historiographical notes. *The Ukrainian revolution. Historical sketch*. Kyiv, 3-66.; Skrypnyk, N. A. (1999). As historiographical developments and current research problems of the history of the Ukrainian revolution. *Ukrainian historical journal*. 1, 68-85; 2, 27-48. (Attempts to assess some trends in the study of the state in the era of the revolution 1917–1920). The 350th anniversary of the Ukrainian state of Bohdan Khmelnytsky: m-ly between the bunks. Sciences. Conf. 15-16 December. Kyiv, 17-24; Skrypnyk, N. A. (1999). Where the real roots of the contemporary Ukrainian state? *Ukraine: retrospect and prospect*. – A collection. Kyiv, 62-67; Skrypnyk, N. A. (1999). In search of the roots of modern Ukrainian statehood. *Ukraine, ukan, studies of Ukrainian in the twentieth century. the sources and documents. ZB. scientific works in 2 hours*. Kyiv. 1, 26-32; Kuras, I. F. & Soldatenko, V. F. (1999). The Ukrainian revolution: the latest state of the historiographical development of the problem and current problems of research. *Scientific notes of the Institute for political and ethno-social research of the NAS of Ukraine*. 7, 4-21; Soldatenko, V. F. (1999). Obornicki process of 1918–1919 in the writings of the first historians of the. *Ukrainian conciliarism: idea, experience, problems*. Kyiv: Institute of political and ethnic studies of NAS of Ukraine, 129-143; Soldatenko, V. F. (1999). Where the real roots of the contemporary Ukrainian state? (Attempts to assess some of the trends in the study of the process of state building in the era of the revolution 1917–1920). *Ukraine: retrospect and prospect. Collection*. Kyiv : Institute of political and ethnic studies of NAS of Ukraine, 62-67; Soldatenko, V. F. (1999). Ukrainian people's Republic: perspective selection. *Historiographical research in Ukraine. Collection*. Kyiv: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine. 9, 285-293; Soldatenko, V. F. (1999). Ukrainian revolution: the phenomenon and researchers. *Memory of ages*. 3, 157-160; Soldatenko, V. F. (1999). The Ukrainian revolution: the concept and historiography (1918–1920). Kyiv : Search-publishing Association «the Book of memory of Ukraine», Education, 508 p., etc. (in Ukr.)
9. Soldatenko, V. F. (1997). *Ukrainian revolution: the concept and historiography*. Kyiv: Search-publishing Association «the Book of memory of Ukraine» Education. (in Ukr.)
 10. Verstyuk, V. F. (2011). Preface. *Essays of history of Ukrainian revolution of 1917–1921 years. In two books*. Kyiv. (in Ukr.)
 11. Mikhaylyuk, A.V. (2009). Concept of «Ukrainian revolution» : PRO ET CONTRA. *Humanitarian journal*, 3-4, 3-19 (in Ukr.)
 12. Soldatenko, V. (2007) Latest trends and current issues in the historiography of the development processes of the revolutionary era of 1917–1920 in Ukraine. *Ukraine in the revolutionary process of the first decades of the twentieth century: collection*. Kyiv: Institute of ethnic studies poltechnic them. I. F. Kuras of the NAS of Ukraine. (in Ukr.)
 13. Gritsak, J. (1997–1998). Ukrainian revolution, 1914–1923: New interpretation (1999). *Ukraina Moderna*, 2-3, 254-269. (in Ukr.)
 14. Hat, V. P. (2003). *Won and lost independence historiographical essay of Ukrainian statehood, the day of national liberation competitions (1817–1921)*. Kyiv : Olan (in Ukr.)
 15. Soldatenko, V. F. (2000). Ukrainian revolution of 1917: the main parameters of the social phenomenon and current problems of research. *Scientific notes of national pedagogical University. M. P. Dragomanov. Historical science*. Kyiv, 155-167; Kuras I. F. & Soldatenko, V. F. (2001) *Unification and regionalism in the construction of the Ukrainian state (1917–1920)*. Kyiv, 247; Soldatenko, V. F. (2002). *Military factor in the struggle for political power in Ukraine in 1917–1918*. Kyiv.; Soldatenko, V. F. (2003). Introduction to volume II. *Political history of Ukraine of the twentieth century*. In 6 T. T. 2. Revolution in Ukraine: political-state models and reality (1917-1920). Kyiv, 7-20.; Latest publication and research on the history of the Ukrainian revolution (2004). *Actual problems of domestic history of the twentieth century*. Scientific papers dedicated to the memory of academician of NAS of Ukraine Yuriy Yuryevich Kondufor. Kyiv, 1, 237-305; Soldatenko, V. F. & Savchuk, P. (2004). *Galician army in the Dnieper Ukraine*. Kyiv, 213; Soldatenko, V. F., (2005) Day of the Ukrainian revolution (1917–1920) in the modern historiography. *Gileya. Scientific Bulletin: Philosophy. History. Political science*, 87-151; 2, 68-103; 3, 50-72; His Directory (2006): observations on the history of. The Genesis. 1 (11),

- 32-44. His anti-Jewish pogroms in the UPR G. (2007): considerations about some of the historiographical trends. *Gileya: philosophy, history, political science: collection of scientific works* / national pedagogical University. M. Drahomanov, Ukrainian Academy of Sciences. Kyiv, 10, 4-18.; His (2008). Latest trends and current issues in the historiography of the development processes of the revolutionary era of 1917–1920 in Ukraine. *Ukrainian historical journal*. 1, 75-78; His Accession (2008). Short notes on the revolution, the conjuncture, and historiography. *Ukraine in the revolutionary days: the Historical essays-groncki*. – H., 7-84; His (2008). Theoretical justification for Ukrainian transformation projects Rossiiskogo centralized state to a Federal democratic Republic and the revolutionary practice of 1917–1922. *Gileya. Scientific Bulletin*. – ZB. Sciences. publications: History, political Science. Philosophy. Kyiv, 17, 4-25; His search for a new Pereyaslav: attempts to solve an old problem in a revolutionary period (1917–1920). (2008). *Ukraine and Ukrainians: the images presented, stereotypy. Russian and Ukrainians are in mutual communication and perception. SB. articles*. M., 134-153; His Arrival Skoropadsky to power: the mechanism of the coup and determinants of consolidation of the regime (2008). *Ukrainian historical journal*. 4, 5-12; His (2009). New approaches to the understanding of historical experience and lessons of the revolutionary era of 1917–1920 in Ukraine // Collection of scientific works Scientific-research Institute of Ukrainian studies / research Institute of Ukrainian studies. Kyiv, 25, 371-385; Its the same Phenomenon of the Ukrainian revolution (2009). *Russian history*. 1, 34-46; Soldatenko, V. F. & Lyubovich A. M. (2010). Revolutionary alternatives of 1917 and the Ukraine. Kyiv; His (2011). Project «Ukraine» 1917–1920 Figure. Kharkiv, 511; It is the (2011). Logic of knowledge, historical figures, key episodes. Kyiv, 568; Soldatenko, V. F. (2012). Influence of objective factors on the latest research into the history of the Ukrainian revolution. Proc. Sciences. papers «Recent trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)». Kyiv, Cherkasy, 80-105 etc. (in Ukr.)
16. Gotsulyak, V. V. (2012) *Methodological aspects of the history of Ukrainian revolution of 1917–1921 in modern historical and historiographic practice*. Collection of scientific papers «Modern trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)». Kyiv, Cherkasy (in Ukr.)
17. Verstyuk, V. & Skalsky, V. (2010) *Ukrainian revolution of 1917–1921 in politics the formation of national memory in 2007–2010*. Problems of studying the history of Ukrainian revolution of 1917–1921 years. Kyiv: Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine (in Ukr.)
18. Collection of scientific papers «Modern trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)» (2012). Kyiv, Cherkasy (in Ukr.)
19. Masnenko, V. (2012) *Conservative conception of history revolution 1917–1921 in Ukrainian historiography*. Collection of scientific papers «Modern trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)». Kyiv, Cherkasy (in Ukr.)
20. Soldatenko, V. F. (2012). *Influence of objective factors on the latest research the history of the Ukrainian revolution*. Kyiv, Cherkasy, 2012 (in Ukr.)
21. Reent, O. P. (2012). Introduction. *Influence of the First world war on the revolutionary events of 1917–1921 (contemporary issues study)*. Collection of scientific papers «Modern trends in the study of actual problems of the revolutionary era (1917–1921)». Kyiv, Cherkasy; His Ukrainian-Russian relations in the period of the Hetmanate; Century of Ukrainian historiography of the military revolutionary era 1914–1919 years in Galicia: classification; Kalakura, J. S. the image of the Hetmanate in recent historiography. Ibid, 69-77. (in Ukr.)
22. Smolij V. A. (2008) *Introductory remarks*. Hetmanate of Pavlo Skoropadsky: history, figures, control version. Seakr. Sciences. Conf. May 19-20, 2008 Collection. Kyiv : In-in the name Eleny Teligi (in Ukr.)
23. Bulgakov, Y. (2012) *Sources to the modern Ukrainian historiography of the life and work of P. Skoropadsky*. Gileya. 8. 169-173. (in Ukr.)
24. Soldatenko, V. (2012) *In the maelstrom of revolution and civil war (relevant aspects of the study of 1917–1920 in Ukraine)* / V. F. Soldatenko. K. : the publishing house Parlamentskie (in Ukr.)
25. *Essays on the history of Ukrainian revolution of 1917–1921* (2011), V. A. Smolij (Chairman), H. V. boriak, V. F. Verstyuk, S. Kulchytsky, V. M. Lytvyn, G. J. Pie, op presenter A., Rublev, A. S., V. F. Soldatenko, Y. I., Tereshchenko Ed.; count: A. D. Boiko, V. F. Verstyuk (control), V. I. Golovchenko, G. G. Efimenko, S. V. Kulchitsky, A. I. Lupandin, A. V. Mikhailov, T. S. Ostashko, V. I. Pavlyshyn, J. Pie, A. S. Rublev, Vladimir Skalsky, V. F. Soldatenko. National Academy of Sciences of Ukraine. The Institute of history of Ukraine. – KN. 1 / [VF Verstyuk (hands.) etc.]. Vol. 2. – Kyiv: LLC Publishing house «Naukova Dumka» NAS of Ukraine», 2012. – 464 p.; Soldatenko, V. F. (2008) *Ukraine in the revolutionary day: Historical essay chronicle* (2009): In 4 t.; T. I. the Year 1917. – Kharkiv, 560 p.; vol II. The 1918. – 411 p.; T. III. The 1919.; vol IV. The year 1920 (in Ukr.)
26. Program of international scientific-practical conference on March 3–4, 2017, «*Revolutionary upheaval of the early twentieth century. in Europe: geo-political, socio-cultural and anthropological measurements (on the occasion of 100-th anniversary of Ukrainian revolution of 1917–1921)*», Cherkassy (in Ukr.)

GOTSULYAK Victor Volodymirovich,

Doctor of Science (history), professor of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University. B. Khmelnytsky

MODERN INTERPRETATIONS OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

Introduction. *Ukrainian revolution 1917–1921 is the most important, complex and dramatic period in Ukrainian history. This era, as the peak of the national liberation of the Ukrainian people devoted to a huge number of modern scientific production, which has been subjected to historiographical analysis. However, relevant, in our opinion, is the review of modern studies devoted to this revolutionary era in the context of the beginning of the history of historiographical thought.*

Purpose of paper is to make an overview of current research devoted to this revolutionary era in the context of the beginning of the history of historiographical thought.

Results. *The 100-year anniversary of the revolutionary competition of the Ukrainian people has generated increased interest among the scientific community. Evidence of this was the holding of a number of scientific forums and, in particular, on March 3–4, 2017 scientific-practical conference «a Revolutionary upheaval of the early twentieth century. in Europe: geo-political, socio-cultural and anthropological Variety» (on the occasion of 100-th anniversary of Ukrainian revolution of 1917–1921) (Cherkassy, 2017). Almost 150 participants have submitted their reports and presentations. Working sections «Revolution of the early twentieth century. In the history of Europe as a socio-cultural phenomenon. Revolution in historical memory»; «European history of the early twentieth century as an object of scientific research. The impact of European revolutions on the transformation of geopolitical space»; «the European national cultural and political projects in the context of the revolutionary changes of the early twentieth century»; «the Peasant European history in terms of social and political upheavals of the early twentieth century. Urban history of Europe in the early twentieth century». At the plenary session of great interest among other aroused in the audience reports of professors G. Pie «Ukrainian revolution 1917–1921. in centennial retrospect: lessons for modernity», A. Owl «Metamorfosi the concept of «revolution in the context of political and socio-cultural transformations at the turn of XX–XXI centuries», A. Lubowich «Concept of nation-building Ukrainian political parties of the revolutionary era of 1917–1921».*

Conclusion. *The Ukrainian revolution of 1917–1921 is the dominant interest in creative researchers, particularly the academic variety (individual or collective monographs, protected candidate and doctoral theses, brochures, biostorage publications, journal articles, academic literature, etc.). The published works of scientists, representatives of the new intellectual wave concentrated in Kyiv, Lviv, Kharkiv, Dnipro, Zaporizhia other University cities, in aggregate, of the statement of national consciousness and statehood. Their methodological guidance has stimulated the formation paradigm, which not only promoted the expansion of the subject field of the history and historiography of the Ukrainian revolution of 1917–1921, but the creation of a synthesis of research practices and the diversity of their numerical interpretations associated with the ideological, methodological, factual, socio-cultural, psychological and monolinguistic components of the creative scientists, the resources available for the accumulation of the source base. However, the methodological innovations of great intelligent environments have to develop a pluralism and stimulate different visions of the national liberation struggle of the Ukrainian people in 1917–1921.*

Key words: *history, historiosophy, and historiography, conception, Ukrainian revolution 1917–1921, historiographical analysis, historiography, multivariate, integrated approach, methodological pluralism.*

*Надійшла до редакції 01.05. 2017
Затверджена до друку 10. 05. 2017*

УДК 737.3:94(477)«1917/1921»

ГОЛИШ Григорій Михайлович,
кандидат істор. наук, доцент, директор
наукової бібліотеки ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: GolishG@ukr.net

ЛИСИЦЯ Лариса Григорівна,
кандидат істор. наук, доцент кафедри
археології та спеціальних галузей
історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: GolishG@ukr.net

БОНІСТИЧНА СПАДЩИНА ТА НАМІРИ МОНЕТНОЇ РЕГАЛІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ УРЯДІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

У статті на основі оприлюднених документів та боністичних джерел з'ясовано особливості грошового обігу доби Української революції 1917–1921 р. Проаналізовано емісії грошових знаків національними урядами України та наміри монетної регалії, визначено набутки й об'єктивні труднощі цих процесів.

Ключові слова: бони, монети, банкнота, емісія, монетна регалія, емітент, грошовий знак, грошовий обіг, карбованець, гривня, шаг.

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. викликала до життя цікаві явища грошового обігу, найзнаменнішим із яких було його глибоке реформування, введення національної валюти урядом УНР та подальша емісія банкнот незалежної держави. Актуальність визначеної в цьому дослідженні проблеми визначається динамізмом минулих та сьогоденних процесів грошового господарства в Україні, можливостями використання історичного досвіду, нагромадженого в цій царині століття тому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена тема знайшла певне висвітлення в новітній історичній літературі. Особливо слід виділити фундаментальне видання «Гроші в Україні» (керівник авторського колективу М. Дмитрієнко) [1]. Поряд зі своєю самодостатністю як глибоке дослідження історії національного грошового обігу, ця книга містить у своїй структурі чимало відповідних документів, датованих добою Української революції. До питань особливостей фінансових процесів революційних часів зверталися також І. Г. Ветров і М. Виговський [2], С. Кульчицький [3], В. Ющенко і В. Панченко [4], Р. Тхоржевський [5], Р. Шуст [6] та один із авторів цієї розвідки [7]. Однак окремі сегменти вказаної теми залишилися недостатньо вивченими.

Виходячи з означеного, **метою** запропонованої статті є на основі оприлюднених документів та боністичних джерел проаналізувати особливості грошового обігу в добу Української революції 1917–1921 р., охарактеризувати боністичну спадщину національних урядів та основні вектори намірів монетної регалії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку Українська Центральна Рада не ставила питання введення національної валюти і лише стрімка зміна політичної ситуації восени 1917 р. висунула перед проголошеною в листопаді молодю Українською Народною Республікою нагальну необхідність утвердження своєї фінансової самостійності. Господарська руїна, викликана світовою війною, перервала традиційні економічні зв'язки між українськими губерніями та Росією й спричинила гостру фінансову кризу. Восени 1917 р. на грошовому ринку України спостерігалася велика строкатість: в обігу були царські кредитки, знаки Тимчасового уряду та всілякі грошові

сурогати. Дошкуляв грошовий голод, який особливо загострився після остаточного розриву Центральної Ради з Тимчасовим урядом і припиненням постачання грошової маси в Україну. Тому для обслуговування ринку довелося вдаватися до використання заміників грошей у вигляді білетів Держказначейства, чеків і купонів Держбанку, облігацій воєнних позик 1914, 1915, 1916 років та т. з. «позик волі» 1917 р. [8, 145]. Населення України з недовірою ставилося до знецінених російських грошей та сурогатних аналогів і тому окремі міські громади налагодили випуск своїх власних грошових знаків (наприклад, в Одесі, Житомирі, Єлисаветграді та інших містах). Вказані обставини та особливо прихід до влади в Росії більшовиків, які вороже сприймали українську державність, змушувала уряд УНР робити рішучі кроки у справі декларування фінансово-економічного суверенітету України, радикального реформування грошової системи [7, 142].

Відразу після проголошення Третього універсалу УЦР у керівництва УНР визріла думка про необхідність уведення власної національної валюти. При цьому усвідомлюючи значущість такої грошової метаморфози, українські лідери поряд з вирішенням нормативнотворчих завдань опікувалися й підготовкою громадської думки до цих назрілих фінансових реформ. Так, 1 грудня 1917 р. на черговому засіданні Генерального секретаріату УНР було зацентовано увагу на доцільності популяризації ідеї впровадження українських грошей у матеріалах масової періодики та через видання спеціальних брошур [9, 144]. Наступного дня на урядовому засіданні було заслухано відповідну доповідь Генерального секретаря М. Ткаченка й затверджено текст легенд на майбутніх українських грошах, якими мали стати карбованці (мова тоді йшла про 3-карбованцеву купюру) [10, 145]. Щодо вибору саме такої назви базової грошової одиниці національної валюти, то це було пов'язано з народною традицією називати рублі Російської імперії, а також деякі європейські гроші карбованцями через наявність на їхніх гуртах насічок – «карбів» [7, 118]. Важлива роль у проведенні майбутньої реформи відводилася Головній Скарбниці УНР, а тому 9 грудня було ухвалено Закон, який чітко визначав завдання і функції цієї структури [11, 145–146].

Уже 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за новим стилем) Українська Центральна рада ухвалила Тимчасовий закон, яким передбачався випуск державних кредитових білетів УНР. Основною грошовою одиницею ставав карбованець, що містив 17,424 долі (за вміщеною легендою – «щирого») золота і поділявся на 200 шагів. До речі, грошовий термін «шаг» узвичаївся в соціумі ще з XVII ст. для позначення спочатку дрібних монет Речі Посполитої, а згодом і напівкопійкових номіналів Російської імперії. Підкреслювалася безумовна конвертованість національної валюти (обіг нарівні із золотою монетою), можливість її взаємного обміну із російськими грошима. У ст. 1 Закону говорилося про те, що до утворення золотовалютних резервів національна валюта забезпечується природними багатствами та майном республіками – її надрами, лісами, залізницями й прибутками [12, 146]. Ця реформа мала уніфікувати й стабілізувати грошовий обіг в УНР, створити фінансову основу її економічної самостійності.

Першою ластівкою української національної валюти став державний кредитовий білет номіналом 100 крб., випущений 5 січня 1918 р. (23 грудня – за старим стилем) і названий у народі «горпинкою» (за специфічний орнамент у стилі українського бароко) або «кульженкою» (за прізвиськом власника друкарні В. Кульженка). На загал було випущено цих грошей на чималу суму – 5,5 млн. крб. Ця купюра мала певну захищеність у вигляді водяного знаку, на її реверсі було вміщено зображення тризуба як малого герба УНР і позначена дата: «року 1917». Дизайн цієї грошової одиниці блискуче виконав відомий художник Г. Нарбут. До речі, на реверсах українських грошей вміщено позначення номіналів не лише українською, але й російською, польською та єврейською (іврит) мовами, що переконливо свідчило про толерантне ставлення української влади до національних меншин України [13, 148].

Поява перших українських грошей викликала велику радість у народних колах. Один із свідків тих доленосних подій писав: «Плакали від радості, молилися, цілували свої гроші... «Нові гроші» з образами не царів і царських відзнак, а селян і пшениці, додавали певності й віри у тривкість нового життя» [14].

19 січня 1918 р. УЦР ухвалила закон, згідно з яким в обіг випускалися кредитові білети на загальну суму 500 млн крб., з великим набором номіналів: 10, 25, 50, 100, 250, і 1000 крб. Варто підкреслити, що українська валюта за вартістю приблизно відповідала російським рублям [3, 6].

Втім загострення політичної ситуації, захоплення російсько-більшовицькими військами Києва ускладнювало емісію українських грошей, а тому їх спостерігався їх гострий дефіцит. Це змусило уряд УНР іти на крайні заходи – дозвіл емісії місцевих серій. Наприклад, 14 лютого 1918 р. Рада Народних Міністрів дозволила м. Житомиру видавати власні бони за умови подачі їх легенд винятково державною мовою та вміщення на аверсах позначення «УНР» [15, 147].

Уряд УНР продовжував самостійну фінансову політику й після повернення до Києва навесні 1918 р. Згідно із Законом Центральної Ради від 1 березня 1918 р. «Про грошову одиницю, биття монет та друк Державних кредитових Білетів» базовою грошовою одиницею стала гривня. Рішення про запровадження цієї грошової одиниці було прийнято на пропозицію М. С. Грушевського й мало підкреслювати спадкоємність традицій національного грошового обігу, започаткованого ще в період Київської Русі. Ця ідея в Голови УЦР виникла ще наприкінці 1917 року і в своїй статті «Про монетну українську одиницю» він зокрема писав: «Як же назвати нашу нову українську одиницю? У нас була тільки одна наша власна, історична, державна монетна система – це рахунок на «гривни», і я думаю, що творячи свою власну монетну систему під теперішню хвилю, найбільш натуральним буде повернутися до цієї старої назви, приложивши і до нової монетної одиниці – півкарбованця» [16, 147].

Гривня містила 8,712 долі чистого золота, дорівнювала півкарбованцю й 100 шагам. Це означало остаточне встановлення децимальної лічильної системи. Отже, відтоді в УНР одночасно перебували в обігу дві національні грошові одиниці: карбованець і гривня.

Закон передбачав і випуск монет різних номіналів і типів. Зокрема, декларувалося карбування золотої 20-гривневої монет, яка мала містити у своїй іконографії портрет Т. Г. Шевченка; зображення малого герба – тризуба та монограму «УНР». На срібній монеті в 1 гривню планувалося подати назву номіналу, рік і місце випуску (Київ). Передбачався й випуск дрібних монет номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50 шагів з недорогоцінного металу (його мав визначити міністр фінансів) [17, 147].

Лідерами УНР вживалися й заходи щодо налагодження національного монетокарбування й відкриття з цією метою монетного двору (а в перспективі – й банкотно-монетної фабрики) у центрі м. Київ. Так, газета «Нова рада» на початку квітня 1918 р. повідомляла, що з м. Лейпціг (Німеччина) невдовзі має прибути обладнання для української монетарні, яке було закуплено урядом у тамтешніх фірм [18]. Проте в силу цілої низки історичних обставин та через неймовірну трудомісткість і затратність налагодження монетокарбувальних технологій, а також через відсутність золотого запасу уряд УНР ні тоді, ні в подальшому, так і не зумів налагодити карбування монет, тому все це залишилося лише декларацією намірів.

Відсутність в обігу розмінних металевих монет породжувала значні незручності, тому за прикладом російської влади були випущені паперові шаги-марки номіналами 1, 2, 4, 6, 10, 20, 30, 40 та 50 шагів (згідно із Законом Центральної Ради від 18 квітня 1918 р. «Про випуск розмінних марок державної скарбниці»). Вони містили на звороті характерний текст: «Ходять нарівні з дзвінкою монетою» і з'явилися в обігу вже за Гетьманату в липні 1918 р. [19, 150].

Центральна Рада (як згодом і гетьманський уряд) змушена була враховувати тогочасний підокупаційний статус УНР, а відтак – погоджувати свою фінансову політику

з австро-німецькою владою. Свідченням цього стала ціла низка нормативно-правових актів та договорів, зокрема й про тимчасове введення в обіг німецьких окупаційних грошових знаків («остмарок»), легалізацію в Україні німецьких та австрійських номіналів [20, 148]. Встановлювалися й пропорції конвертованості валют: один український карбованець відповідав 1,5 німецької марки, 2 окупаційним маркам і 2 австрійським кронам [21].

За Гетьманату вдалося дещо впорядкувати украї розхитану фінансову систему України. На загал виявлено понад 50 різного роду документів (законів, нормативних актів, описів, доповідних записок, епістолярію) з проблем грошового обігу в державі, що переконливо засвідчує досить пильну увагу П. Скоропадського та його соратників до цієї доленосної сфери функціонування держави [22].

Чи не найвагомим досягненням Гетьмана й уряду Ф. Лизогуба було запровадження в обіг задекларованих УЦР українських гривень. Враховуючи неможливість налагодження національного випуску бонів, гетьманський уряд уже 27 травня 1918 р. уклав договір з Державною друкарнею м. Берлін про виготовлення гривень номіналами 50, 100, 200 й 1000 грн. на загальну суму в 1 млрд. грн. [23, 157]. Утім у Німеччині зі зрозумілих причин зволікали з виконанням замовлення і перші партії українських грошей надійшли до Києва у броньованих вагонах лише у вересні 1918 р. Згодом було налагоджено випуск 2-гривневої купюри, яка була доволі популярною серед загалу [24, 172–173], а також 10 грн. [25, 173]. Емітувалися й карбованці, зокрема, номіналом у 10, 50 і 100 крб. Інфляція набирала обертів, і гетьманський уряд приступив до випуску купюр великих номіналів у 2000 гривень та 1000 крб. (з позначенням у легенді «Українська держава») [26]. Дизайн тогочасних українських бонів розробили уже згаданий Г. Нарбут, а також Г. Золотов, В. Кричевський та І. Мозалевський, А. Серeda та ін. Українські грошові знаки постають як витвір граверного мистецтва, вони виготовлялися на папері високої якості, а більші їх номінали супроводжувалися водяними знаками.

Досить рішучу й послідовну фінансову політику проводила Директорія УНР. Після активних дискусій в уряді міністр фінансів Б. Мартос таки переконав у нагальній необхідності проведення грошової реформи. Згідно із Законом від 4 січня 1919 р. єдиними законними засобами платежу залишалися гривня й український карбованець, усі інші грошові знаки мали бути вилучені з обігу [27, 196]. Встановлювалися жорсткі терміни обміну російських грошових знаків на українські: до 31 січня за пропорцією 1:1 (1 рубль=1 крб.), а з 31 січня до 15 лютого вже за зниженим курсом: рубль обмінювався на 0,75 крб. [7, 144].

З метою створення золотого запасу було видано декрет про негайну здачу населенням золота й срібла до Державного банку. У розпорядження міністерства фінансів були передані пам'ятники російським царям, вони мали бути використані після переплавки як сировина для карбування монет. Грошова реформа проводилася успішно, і її перші плоди виявилися в симптомах фінансової стабілізації. Втім січнева реформа не виконала, та й не могла виконати з огляду на об'єктивні обставини, всіх своїх завдань. Адже історія відвела Директорії занадто мало часу для реалізації її планів: наступ більшовицьких військ змусив український уряд залишити Київ. Емісія українських паперових грошей була на деякий час продовжена у Кам'янці-Подільському, Тернополі та Станіславі.

У похідному стані було емітовано грошові знаки номіналами 5, 10, 25, 100 і 250 крб. а в березні 1919 р. було довипущено в обіг банкноти гетьманових емісій. Через брак фарби і паперу якість купюр знижувалася, позаяк вони по суті виготовлялися кустарним способом. Відтак серед народу поширювалися жартівливі назви українських грошей. Так, 250 крб. називали «канарейками» за превалювання жовтої барви, а 100 крб. – «ті, що з китайцем», або ж «богданівками» чи «гетьманками» (портрет Б. Хмельницького) Найгіршою з усіх випущених в Україні банкнотою вважають емітований Експедицією

Заготівлі Державних Паперів у Станіславі грошовий знак номіналом 5 грн. на неякісному папері сірого кольору та ще й з помилкою в легенді: «пять гивень» [2, 92].

Після ухвали Акту злуки УНР та ЗУНР Директорія вживала заходів задля забезпечення грошової соборності України. Свідченням цього є прийняття 4 квітня 1919 р. Українською Національною Радою закону «Про введення в обіг гривень і карбованців в ЗО УНР». Вказаним законом встановлювалася й пропорція між обіговими грошовими одиницями: 1 крб=2 грн=2 кронам (поширені на західноукраїнських теренах) [28, 202].

Утім заходи національних урядів не могли зарадити тому хаосу, який охопив грошовий обіг України. На територіях, які контролювали більшовики, ходили знецінені радзнаки, у південних районах України, а деякий час і на більших її обширах розповсюдилися грошові знаки білогвардійського уряду Денікіна. Випускали свої гроші махновці, окремі міста і навіть монастирі. Український грошовий ринок містив і чимало царських грошей, «думок», «керенок» і різноманітних грошових сурогатів.

Різнобарвна гама валют перебувала в обігу на землях Західної та Південної України. У залежності від перебігу історичних подій у південних та західноукраїнських регіонах були обіговими найрізноманітніші за номіналом та назвами іноземні знаки: австрійські та угорські крони, польські марки, румунські леї, французькі франки, англійські фунти, грецькі драхми, німецькі «рейхсбанкноти» та ін. На території Криму в обігу знаходилися грошові знаки кримського крайового уряду Сулькевича [7, 144–145].

Спостерігалася й фінансова диверсія з боку більшовицької Росії. Так, ще під час першої радянсько-української війни більшовицькі війська захопили в Одесі кліше банкнот номіналом 50 українським карбованців, і використали його для випуску грошей на окупованих територіях. Під час наступу проти Директорії більшовики вивезли в Москву кліше банкноти в 10 гривень й налагодили їх випуск з метою розхитування фінансової системи УНР. Ці фальшиві більшовицькі знаки відрізнялись від українських лише тоном кольору [29].

Після заключення Варшавської угоди та тимчасової окупації Правобережної України польськими військами уряд УНР мусив погоджувати свою фінансову політику з Польщею. Зокрема, було встановлено обмінний курс між гривнею та польською маркою (1 п. м.=10 гривням), легалізовано обіг останніх на українських теренах, домовлено про емісію гривень і карбованців у Варшаві тощо. Саме в польській столиці й було проведено останню емісію українських грошей – 1000 карбованців [30, 217–219].

Усього ж в період Української революції було випущено 24 види українських грошових знаків на суму 19,5 млрд. гривень [7, 144]. Загибель УНР і початок її екзильної доби спричинила припинення обігу національної валюти як фінансового репрезентанта української державності. На більшості території України запанувала радянська грошова система, а західноукраїнські землі були включені в орбіту грошового обігу чужоземних держав – Польщі, Чехословаччини і Румунії.

Висновки. Таким чином, доба Українською революції ознаменувалася доволі глибокими метаморфозами грошового обігу, найпомітнішою з яких стало запровадження національної валюти у карбованцевій та гривневій іпостасях. Всі українські уряди часів революції тримали грошове господарство в зоні найпильнішої уваги, усвідомлюючи його доленосне значення для державотворення. Чимало з грошових процесів 1917–1921 рр. відзначалися феноменальністю й відсутністю аналогів у світовій боністичній практиці. В силу об'єктивних причин грошові знаки випускалися лише в паперовому вигляді, а наміри монетної регалії виявилися лише декларативними.

З огляду на теоретичну та практичну значущість означена в цьому дослідженні тема потребує подальшого вивчення на основі залучення нових документальних, боністичних і нумізматичних джерел.

Література

1. Гроші в Україні : факти і док. / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. – Київ : ARS Ukraine, 1998. – 454 с. : іл.
2. Ветров І. Національні грошові знаки України 1917–1920 рр. / І. Ветров, М. Виговський // Київська старовина. – 1993. – №1. – С. 88–93.
3. Кульчицький С. Перші українські гривні / С. Кульчицький // Історія України. – 1998. – №10. – С. 6.
4. Ющенко В. Історія української гривні / В. Ющенко, В. Панченко. – Київ, 1999. – 96 с. : іл.
5. Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 1999. – 240 с.
6. Шуст Р. Розбудова монетно-грошового господарства в роки Української революції (1917 – 1921 рр.) / Р. Шуст // Шуст Р. Нумізматики: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. – Київ, 2007. – С. 237–266.
7. Голиш Г. М. Особливості грошового обігу в 1917–1921 рр. / Г. М. Голиш // Голиш Г. М. Основи нумізматики : навч. посіб. : 2-ге вид, доп. і випр. – Черкаси, 2006. – С. 142–148.
8. Обов'язкова постанова Генерального секретаріату «Про введення в обіг білетів, зобов'язань попередніх років та купонів у зв'язку з нестачею в Україні дрібних кредитових грошей» // Гроші в Україні. – С. 145.
9. Із протоколу засідання Генерального Секретаріату про популяризацію ідей щодо впровадження української валюти і держпозики // Гроші в Україні. – С. 144.
10. Із протоколу засідання Генерального Секретаріату про текст написання на державних кредитових білетах Української Народної Республіки // Гроші в Україні. – С. 145.
11. Закон Центральної ради УНР «Про завдання і функції Головної Скарбниці УНР» // Гроші в Україні. – С. 145–146.
12. Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки // Гроші в Україні. – С. 146.
13. Проект додаткового Закону УЦР «Про друк державних кредитових білетів» // Гроші в Україні. – С. 148.
14. Стара Україна. – 1929. – №5. – С. 198.
15. Витяг з протоколу засідання Ради Народних Міністрів «Про дозвіл м. Житомиру видати власні бони» // Гроші в Україні. – С. 147–148.
16. Грушевський М. С. Про монетну українську одиницю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.google.com/viewer?url/> / М. С. Грушевський. – Назва з екрану. – 1918 р.
17. Закон Української Центральної Ради «Про грошову одиницю, биття монет та друк Державних кредитових Білетів» // Гроші в Україні. – С. 147.
18. Нова рада. – 1918. – 4 квітня. – № 49.
19. Закон Української Центральної Ради «Про випуск розмінних марок державної скарбниці» // Гроші в Україні. – С. 150.
20. Повідомлення Кредитової канцелярії «Про тимчасове введення в обіг німецьких окупаційних грошових знаків, випущених німцями в окупованих ними землях» // Гроші в Україні. – С. 148.
21. Нова рада. – 1918. – 10 квітня. – № 54.
22. Підраховано авт.
23. Договір між урядом П. Скоропадського і Державною друкарнею м. Берлін «Про виготовлення державних кредитових знаків для Української держави» // Гроші в Україні. – С. 157.
24. Опис державного кредитового білета в 2 гривні зразка 1918 р. // Гроші в Україні. – С. 172–173.
25. Опис державного кредитового білета в 10 гривень зразка 1918 р. // Гроші в Україні. – С. 173.
26. Приватна колекція Г. М. Голиша.
27. Закон Директорії УНР «Про українську грошову одиницю» // Гроші в Україні. – С. 196.
28. Закон Української Національної Ради «Про введення в обіг гривень і карбованців в ЗО УНР» // Гроші в Україні. – С. 202.
29. Історія української гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. – Назва з екрану.
30. Доповідна записка Варшавської дипломатичної місії «Про встановлення курсу гривні по відношенню до польської марки» // Гроші в Україні. – С. 217–219.

References

1. Dmytrienko, M., Yushchenko, V., Lytvyn, V. & Yakovleva L. (1998). Money in Ukraine: *Facts and Documents*. Kyiv: ARS Ukraine, 454 p.: il. (in Ukr.)
2. Vietrov, I. & Vyhovskiy, M. (1993). National Currency of Ukraine 1917–1920. *Kyivska starovyna, № 1, 88-93* (in Ukr.)
3. Kulchitskyi, S. (1998). The First Ukrainian Hryvnia's. *History of Ukraine. № 10, 6* (in Ukr.)
4. Yushchenko, V. & Panchenko V. (1999). History of Ukrainian Hryvnia. Kyiv, 96 : il (in Ukr.)
5. Tkhorzhevskiy, R. (1999). Essays on the History of Money in Ukraine. – Ternopil: Vydavnytstvo Karpiuka. (in Ukr.)
6. Shust, R. (2007). The Development of Currency and Minting System during the Ukrainian Revolution (1917–1921). *Numismatics: The History of Currency Circulation and Monetary Business in Ukraine: a handbook*. – Kyiv, 237-266 (in Ukr.)

7. Holysh, H. M. (2006). The Peculiarities of Currency Circulation in 1917–1921. *The Basics of Numismatics: a handbook. 2nd ed. Corrected and enlarged.* Cherkasy, 142-148 (in Ukr.)
8. A Mandatory Decree of the General Secretariat «On the issuance of banknotes, liabilities of the previous years and coupons due to the lack of small credit money in Ukraine». *Money in Ukraine, 145* (in Ukr.)
9. From the protocol of the General Secretariat meeting on popularization of the ideas concerning introduction of Ukrainian currency and state loans. *Money in Ukraine, 144* (in Ukr.)
10. From the protocol of the General Secretariat meeting on the text to be printed on state bank notes of the Ukrainian People's Republic. *Money in Ukraine, 145* (in Ukr.)
11. Act of the Central Council of the Ukrainian People's Republic «On the tasks and functions of the Ukrainian People's Republic's State Treasury». *Money in Ukraine, 145-146* (in Ukr.)
12. Temporary act on issuance of the state bank notes of the Ukrainian People's Republic. *Money in Ukraine, 146* (in Ukr.)
13. Draft of the additional law of the Ukrainian Central Council «On issuance of the state bank notes». *Money in Ukraine, 148* (in Ukr.)
14. Stara Ukraina (1929). № 5, 198 (in Ukr.)
15. Extract from the protocol of the Council of People's Ministers meeting «On permitting Zhytomyr city to issue its own bonds». *Money in Ukraine, 147-148* (in Ukr.)
16. Hryshevskiy, M. S. On the Ukrainian Coin of Account [Electronic source]. Access mode: [https://docs.google.com/viewer?url / M. S. Hryshevskiy](https://docs.google.com/viewer?url/M.S.Hryshevskiy). Screen title (in Ukr.)
17. Act of the Ukrainian Central Council «On the currency, coinage and issuance of the state bank notes». *Money in Ukraine, 147* (in Ukr.)
18. Nova Rada (1918). April 4, № 49 (in Ukr.)
19. Act of the Ukrainian Central Council «On issuance of the exchange marks of the State Treasury». *Money in Ukraine, 150* (in Ukr.)
20. Notice of the Credit Office «On temporary issuance of the German occupational currency, issued by the Germans in occupied lands». *Money in Ukraine, 148* (in Ukr.)
21. Nova Rada (1918). April 10, № 54 (in Ukr.)
22. Counted by the author (in Ukr.)
23. Treaty between the P. Skoropadskiy government and State Publishing House in Berlin «On issuance of the state bank notes for the Ukrainian State». *Money in Ukraine, 157* (in Ukr.)
24. Description of the state bank note of 2 hryvnia's issued in 1918. *Money in Ukraine, 172-173* (in Ukr.)
25. Description of the state bank note of 10 hryvnia's issued in 1918. *Money in Ukraine, 173* (in Ukr.)
26. Private collection of H. M. Holysh (in Ukr.)
27. Act of the Ukrainian People's Republic Directory «On the Ukrainian state currency». *Money in Ukraine, 196* (in Ukr.)
28. Act of the Ukrainian National Council «On issuance of the hryvnia's and karbovantsi in the Western Ukrainian People's Republic». *Money in Ukraine, 202* (in Ukr.)
29. History of the Ukrainian Hryvnia [Electronic source]. Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Screen title (in Ukr.)
30. Memorandum of the Warsaw Diplomatic Mission «On establishing the exchange rate between the hryvnia and Polish mark». *Money in Ukraine, 217-219* (in Ukr.)

GOLYSH Grygoriy Mykhaylovych,

Cand. Sc. (History), Associate Professor, Director of M. Maksymovych Research Library of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: GolishG@ukr.net

LYSYTSYA Larysa Grygorivna,

Cand. Sc. (History), Senior Lecturer in Archeology and Specialized Historical Studies
e-mail: lorlus@ukr.net

BONISTIC LEGACY AND THE INTENDED INTRODUCTION OF COINAGE REGALITY BY THE NATIONAL GOVERNMENTS DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

Abstract

Introduction The production and issue of banknotes by the national governments during the Ukrainian Revolution is one of the important understudied problems of the twentieth century Ukrainian history. Its relevance is determined by the dynamics of the past and modern currency circulation processes in Ukraine and the practical potential of applying the past century's historical experience in this field.

Purpose The purpose of the current article is to analyze the peculiarities of the currency circulation during the Ukrainian Revolution (1917–1921) based on the published and bonistic sources,

while providing a systematic overview of the bonistic legacy of the national governments of this period as well as their intentions to introduce coinage regality.

Results Based on the empiric data and a legal regulatory framework analysis, the author has attempted to reconstruct the financial reform process and money creation by the Ukrainian People's Republic, Hetmanate and Directory governments and find out what difficulties they faced and what the achievements were. He identified the main characteristic of the national currency and the reasons, which prevented the intended introduction of coinage regality.

Originality The bonistic legacy of the national governments of the Ukrainian Revolution period and their intentions to introduce coinage regality have been comprehensively analyzed in conjunction with the historical circumstances of the turbulent revolutionary times.

Conclusion Despite the unfavorable conditions, the national governments of the Ukrainian Revolution period have acquired a truly unique experience of financial reform in an independent state, which virtually cannot be compared to any other case in the global bonistic and numismatic practice. This topic needs further elaboration and offers huge gnoseological perspectives.

Key words: bon (bon pour), coins, banknotes, money creation, banknotes production, coinage regality, issuer, currency, currency circulation, financial reform, karbovanets, hryvnia, shah.

Надійшла до редакції 01.05. 2017
Затверджена до друку 10. 05. 2017

УДК 94 (477.46) «1917/1921» (075.8)

МЕЛЬНИЧЕНКО Василь Миколайович,
кандидат історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних галузей
історичної науки Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького,
e-mail: krz_crk@ukr.net

ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. НА ЧЕРКАЩИНІ В МЕМУАРАХ ДЕРЖАВНИХ І ВІЙСЬКОВИХ ДІЯЧІВ

У статті розкривається роль мемуарних джерел у з'ясуванні регіональних особливостей подій Української революції 1917–1921 рр. На основі залучення мемуарів державних і військових діячів УНР і Гетьманату висвітлюється перебіг революційних подій на Черкащині – одному із регіонів розгортання національно-визвольної боротьби за українську державність.

Ключові слова: мемуари, революція, джерело, Черкащина.

Постановка проблеми. Важливою складовою джерельної бази досліджень подій Української революції 1917–1921 рр. є мемуарні свідчення їх безпосередніх учасників, які ще до закінчення визвольної боротьби почали з'являтися в еміграції. Динамічний перебіг революційних процесів 1917–1921 рр., позначених перемогами і поразками, умови емігрантського життя стали сприятливим середовищем для створення значного масиву спогадів сучасників про ще свіжі в пам'яті тогочасні події в Україні.

Особливого значення набули мемуари державних і військових діячів Української Народної Республіки та Гетьманату, в яких крізь призму особистісного сприйняття відображені явища, події і постаті доби Української революції. Актуалізує проблему й те, що, незважаючи на певний суб'єктивізм і політичні уподобання, спогади учасників і очевидців тих подій містять чимало інформації, особистих вражень і спостережень, які відсутні в архівних документах і матеріалах періодичних видань.

У цьому контексті не менш важливе значення мемуари мають для дослідження регіональних особливостей подій революції. Сповна це відноситься і до Черкащини, яка у 1917–1921 рр. була одним із регіонів розгортання національно-визвольної боротьби за

українську державність, а її населення активно включилося у державотворчі процеси. Видається цілком закономірним, що перебіг революційних подій на території краю знайшов відображення в мемуарах провідних державних і військових діячів, що підсилює вагомість вміщених в них характеристик та оцінок.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізуючи останні дослідницькі напрацювання і публікації з окресленої проблеми, доцільно умовно виділити дві групи праць, в яких: 1) розглядаються методологічні та методичні засади використання мемуарів у наукових дослідженнях історії Української революції 1917–1921 рр. і подається огляд основних мемуарних груп та визначається їх змістовно-тематична спрямованість; 2) революційні події безпосередньо на Черкащині висвітлюються із залученням спогадів, щоденників, синтетичних праць історико-мемуарного характеру провідних діячів Української революції.

До першої групи варто віднести, передусім публікації останніх років Р. Я. Пирога, в яких приділяється увага класифікації мемуарних джерел, аналізується їх зміст і тематика, робиться інформаційно-бібліографічний огляд мемуарів у зв'язку з їх новітніми виданнями. При цьому автор вважає, що, оскільки Українська революція була концентрованим виявом протиборства різних політичних сил, то «доцільним за критерій групування мемуаристів обрати їх належність до певних ідейно-політичних таборів: українського національно-демократичного та ліберально-консервативного; радянського; російського білого руху» [1, 31]. Як важливе джерело з історії Української революції 1917–1921 рр. Р. Я. Пиріг розглядає матеріали особового походження [2].

Грунтовністю відзначається праця Н. І. Любовець, в якій вона на основі аналізу існуючих джерел та історіографії мемуаристики доводить, що мемуарна література сьогодні розглядається не лише як джерело фактичної інформації, а й як важливий чинник культурно-історичного процесу, пам'ятка суспільно-політичної думки епохи створення. Вона зазначає, що на сучасному етапі спостерігається підвищення інтересу до культурологічного та еволюційного аспектів мемуаристики [3]. Проблеми мемуарної літератури як джерела дослідження історії Української революції 1917–1921 рр. розглядали А. О. Малик [4], В. А. Пархоменко [5].

Другу групу складають праці, в яких автори роблять спроби відтворити події Української революції 1917–1921 рр., включаючи Черкащину, на основі опрацювання історичних джерел в тому числі і мемуарів провідних державних і військових діячів доби революції. Зокрема, О. В. Дудник, досліджуючи національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1917–1920 рр.), використовувала мемуари В. Винниченка, М. Грушевського, О. Доценка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Христюка [6]. На підставі невідомих архівних документів і спогадів сучасників досліджував розгортання повстансько-партизанського руху на Київщині проти білогвардійських військ А. Денікіна в 1919–1920 рр. М. А. Ковальчук. Ним відтворено перебіг бойової діяльності повстанських загонів та визначено їх політичну спрямованість [7].

Характеризуючи повстанський рух в Холодному Яру та інших місцевостях Черкащини, мемуарні матеріали у своїх працях використовували В. М. Щербатюк [8], Ю. В. Митрофаненко [9], О. М. Яковенко [10], О. Л. Шатайло [11], Т. М. Швидченко [12].

Однак, у наявних публікаціях використання мемуарів носить фрагментарний характер. Праць, де б висвітлення подій 1917–1921 рр. на Черкащині ґрунтувалося на комплексному використанні мемуарних джерел до цього часу не створено.

З огляду на це **метою** статті визначено відображення революційних подій на Черкащині у мемуарах українських державних і військових діячів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи у хронологічній послідовності висвітлення подій Української революції 1917–1921 рр. на Черкащині в мемуарах, доцільно зазначити, що на початковому етапі революції – падіння самодержавства, зміна влади й утвердження нових владних структур в центрі, викликала у населення краю різне

ставлення, яке формувалося під впливом місцевих політичних осередків та наявністю доволі обмеженої інформації (нерідко – суперечливої). Навесні 1917 р. в багатьох віддалених від повітових центрів селах люди практично не мали ніякої інформації про політичну ситуацію. Надія Суровцева (тоді – інструктор Центральної Ради), згадувала, що під час відрядження до Умані у квітні-травні їй довелося бувати в селах Уманського повіту і вона з'ясувала, що «багато сіл взагалі ще нічого не знали про те, що сталося в Петрограді, ані про Тимчасовий уряд, ані про Центральну Раду. І от нашим завданням було їздити, сповіщати і переобирати сільське та волосне правління, замінюючи його сільрадами. Одночасно створювалися «Просвіти»... Сприймалося все з захопленням, ухвалювалися резолюції, проводилися вибори до нових сільрад...» [13, 103].

Революція дала поштовх народній ініціативі і створенню на Черкащині, як і в інших регіонах України, громадських об'єднань різного спрямування. Особливе місце серед них посідає Вільне козацтво – своєрідна військово-міліційна організація українського селянства, мета якої спочатку полягала у захисті своїх сіл від наростаючого громадського безладу, в тому числі і від мародерів та банд дезертирів, що хлинули з фронту. В таких умовах навесні 1917 р. у селі Гусакове Звенигородського повіту (нині – Звенигородський район) зародився рух за утворення Вільного козацтва.

Про формування Вільного козацтва йдеться у спогадах гетьмана України Павла Скоропадського, які були написані ним слідами подій упродовж першої половини 1919 р. і передавали особистісне сприйняття ним побудови Української держави. Він констатував, що «невдовзі після початку революції у декого з українців, вихованих на старовинних переказах, з'явилося бажання відновити Козацтво. Одночасно в кількох місцях про це толкували, але реальне здійснення ця ідея отримала вперше у Звенигородському повіті, де якийсь Гризло ще в червні місяці [1917 р.] почав організовувати Козацтво, потім ці козацькі організації швидко створювалися і в інших місцях, головним чином на Київщині» [14, 81].

Не обмежуючись описом процесу розгортання вільнокозачого руху, П. Скоропадський показує своє бачення причин виникнення та цілей цього явища. Зазначає, що «спочатку це Козацтво не переслідувало цілком певних соціальних цілей, створювалося воно, головним чином, для підтримання порядку; крім того, селянська молодь, та й старики, охоче примикали до Козацтва заради шапок з «китицею» і «жупанів». Більш свідомі захоплювалися романтичними картинами минулого. Було багато козацьких організацій, хоча б на Полтавщині, які склалися з хліборобів, переважно заможних, а цей сорт людей аж ніяк не можна звинувачувати в надмірному соціалізмі. Поряд з цим, інші сотні набували вже подобу старих гайдамацьких організацій». При цьому у своїх спогадах Павло Скоропадський робить висновок, що «тут на чолі, зазвичай, виявлялися різні авантюристи, рідко ідейні, в більшості випадків вони переслідували свої особисті цілі, просто при зручному випадку поживитися за чужий рахунок. Все, таким чином, залежало постійно від того, хто стояв на чолі частини: чи то сотні, полку чи коша» [14, 82].

Для дослідження періоду зародження та становлення Вільного Козацтва на Звенигородщині особливу цінність становлять спогади безпосереднього учасника подій 1917 р. Юрка Тютюнника, які під назвою «Революційна стихія» уперше були надруковані 1923 р. в «Літературно-науковому віснику» [15, 12]. У передмові автор зазначає: «Пишу на підставі документів і фактів, які маю у своєму розпорядженні, чи які мені відомі. Будучи сам учасником боротьби, я не подаю виключно фактів та документів, утримуючись від оцінки їх. Та вважаю і шкідливим заховувати свої думки про той чи інший факт жива людина мусить реагувати на те, що діється навколо» [16, 4].

Чіпка пам'ять, природна спостережливість та гостре перо дали можливість Ю. Тютюннику детально зафіксувати важливі фрагменти буремної революційної епохи на Черкащині і зробити важливі узагальнення. Ось як він характеризує перші місяці революції: «На порожньому місці населення Звенигородщини організувало свою владу.

Нова влада мусіла спиратися на нову силу, вона мусіла дбати про утворення такої сили. Та повинна була боротися за новий лад, повинна пильнувати здобуте. Боротьба з тими, що тільки вчора втекли від влади, не була виключена. Тою новою силою могло бути незаbrane на війну чоловіче населення. Необхідно було тільки його організувати й узброїти...» [16, 48].

Зі спогадів Ю. Тютюнника постає картина формування на Звенигородщині Вільного Козацтва, його організаційні засади: «До праці приступили зараз же в березні місяці. За якийсь тиждень, чи два, кожна волость у повіті мала свій зорганізований гурток. Нова організація прибрала назву Вільне Козацтво... в першій половині квітня відбувся повітовий з'їзд представників Вільного Козацтва. З'їзд зробив постанови:

Вільне Козацтво організується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу. Воно є територіальною військовою організацією, в яку мають право вступати громадяни повіту, не молодші 18 років. Не приймаються до організації люди, ворожі до України, та люди, покарані судом за кримінальні злочини. Всіма справами організації відають командири з радами козацької старшини. На командні посади старшина вибирається. Вибрана старшина призначає собі помічників.

На цьому ж з'їзді вибрано кошового отамана Звенигородського Коша Вільного Козацтва. Смоктьї та його товариші відмовилися від такої чести. Вибрали Семена Гризла» [16, 49].

Окремий розділ спогадів Ю. Тютюнника має назву «Повстанська стихія» і присвячений подіям антигетьманського і антинімецького повстання 1918 р. на Звенигородщині. Відзначаючи масовий характер повстанського руху, він робить висновок щодо причин спалаху народного гніву: «Літнє повстання на Звенигородщині було вістуном тої бурі, що своїм поривом змела росіян і їх помічників німців. П'ять місяців пізніше сталося те, чому можна було б запобігти, якби гетьман не вагався зі своїми реформами, які нібито мав на меті переводити. Не треба було давати «працю» на селах «руським офіцерам», а краще спертися на село проти реакції національної і соціальної» [16, 70].

У повстанському русі на Черкащині важливе місце посідав Холодний Яр, де у 1919 році сформувався потужний осередок селянсько-повстанського руху проти загарбників (німецьких окупантів, денікінців, більшовиків), який згодом набув загальноукраїнського значення у боротьбі за українську державність і опору радянській владі. Повстанська територія – Холодноярська республіка, мала високий рівень воєнної організації, власне самоврядування.

Серед мемуарної літератури про боротьбу холодноярців чільне місце посідає широко відомий історико-документальний роман Ю. Горліс-Горського (Ю. Ю. Городянина-Лісовського) «Холодний Яр». Автор – безпосередній учасник подій, старшина Армії УНР, осавул 1-го куреня холодноярського полку гайдамаків. Дослідники відзначають високу як для спогадів історичну надійність його праці, яка дає загальну картину народного спротиву на Чигиринщині, підтверджену в документальних джерелах різного походження.

Описуючи події того часу, Ю. Горліс-Горський зазначає, що «повстанча боротьба в околицях Холодного Яру відрізнялася від тієї ж боротьби в інших місцевостях організаційним ладом та свідомістю цілі – визволення України – в широких масах. В інших районах повстання спалахували, переважно, стихійно, коли «товариші» починали через міру обдирати селян – тут селянин завжди готовий був вхопити зброю і йти назустріч ворогові. Здавалося, вернулися давні козацькі часи, коли кожний хлібороб був озброєний і завжди готовий до бою з татарами. Села були поділені на сотні, які об'єднувалися в полк. Центром тієї бойової організації селянства був оспіваний Шевченком Холодний Яр, власне, історичний Мотрин монастир поблизу нього» [17, 323].

Як приклад бойової організації Холодного Яру з центром у селі Мельники, автор наводить село Матвіївку, зазначаючи, що воно «ділиться на «дієву сотню», яка при першій потребі робить бойову збірку і виступає на об'єднання з дієвими сотнями сусідніх сіл і

«резервову сотню», яка виступає на підмогу, або разом з дієвою, як треба більше сил. Збираються по дзвону з церкви: два вдари підряд – дієва, три – обі разом.

В селі завжди є озброєна варта і вартовий, почувши дзвін в сусідньому селі, передає його для свого і дальших. Безперервний, тривожний дзвін подається лише лід час великої небезпеки, або загального повстання і тоді повинні збиратися усі, хто має зброю» [17, 340].

Тема Холодного Яру знайшла відображення у мемуарах одного з керівників повстанського руху в Україні 1918–1922 рр. І. М. Лютого-Лютенка, який спочатку очолював загін звенигородських повстанців, а потім під прізвиськом Гонта брав участь у повстанській боротьбі в районі урочища Холодний Яр, організовував наскоки на регулярні частини Червоної армії, здійснив рейд на Херсонщину, мав зв'язки з Державним центром УНР на еміграції. За деякими джерелами, наприкінці 1920 р. був обраний Головним отаманом Холодного Яру [18, 397].

У своїй книзі «Вогонь з Холодного Яру. Спогади» І. М. Лютий Лютенко характеризує Холодний Яр як осередок повстанського руху і показує його роль у національно-визвольному русі: «Наша «постійна» база-осідок – Холодний Яр – простягалася від Лисянки аж до Чигирина, до Мотриного монастиря. В околиці Мотриного монастиря, що в далекому минулому був осередком славної Гайдамаччини, зосереджувалися численні розгалуження глибоких і малодоступних ярів, до кілометра завдовжки, зарослих старезними лісами, кущами ліщини, глоду, тернини, шипшини. Це ідеальне ідеальне сховище для повстанських чи партизанських загонів. Спочатку, як тільки появилися большевики на Україні, вони поривалися більшими з'єднаннями проникнути в гущу Холодного Яру з надією ліквідувати «петлюрівські банди». Але там вони всі й залишилися... Ні один большевик живим з Холодного Яру не вийшов! Повсталі заманювали заманювали большевиків як можна далі в гущу ярів і в той же час брали їх у смертельний обруч... Після кількох таких «операцій» і найсміливіші червоні частини здалека обминали Холодний Яр: боялися народних месників. Після кожної дальшої вдалої чи не вдалої виправи ми верталися до Холодного Яру як додому, і тут їли, спали, зализували рани, охайлювалися та набиралися сил для нового рейду [19, 51–52].

В окремому розділі І. М. Лютий-Лютенко аналізує зміни у настроях селянства на початковому етапі впровадження більшовиками нової економічної політики – НЕПу, визнаючи її переваги над попередньою грабівницькою політикою «воєнного комунізму», передусім у зменшенні податків і появи економічного інтересу до господарювання. Свої висновки він підтверджує спостереженнями повсякденного життя холоднороських сіл початку 1920-х рр.: «Наслідків дбайливої праці не довелося довго чекати. Селяни почали розживатися, багатіти, як то кажуть, на очах. Не багатіли тільки ті, які не хотіли працювати – лінтюхи і п'яниці. Сільських банд, що займалися грабуванням, майже не чути було, але на їх місце прийшли банди містечкового пролетаріату – різношерстої голоти й волоцюг, босячні» [19, 52].

З гіркотою автор констатує, що «ставлення селянства до повстанців швидко й виразно мінялося на гірше. При зустрічах у селі з дядьками вже не помічалось колишньої приязні та щирости. Вони відвертали голови набік, або дивилися в землю, а сміливіші з-поміж них одверто казали: «Покиньте, хлопці, своє діло, з нього нічого не вийде... Ідіть додому – оріть, сійте, збирайте і будете жити як люди. А жити вже можна, хто не лінується. Послухайте нашої ради. Ми зла вам не хочем...

Терпко і прикро було слухати такі й подібні поради селян, за волю і долю яких ми, повстанці, жертвували самих себе – билися, вмирили, каліками ставали на все життя» [19, 53].

Значний вплив на розгортання повстанського руху на Черкащині мав Перший Зимовий похід Армії УНР тилами Червоної і денікінської армій у грудні 1919 – травні 1920 років, під час якого було проведено низку спільних операцій проти більшовицьких військ та дезорганізації їхніх комунікацій. Більша частина маршруту героїчного походу

пролягла територією сучасної Черкащини. Учасником Зимового походу був і голова тодішнього українського уряду Ісак Мазепа. У своїх мемуарах він дає оцінку цій безпрецедентній військовій операції: «Зимовий похід був достойним продовженням героїчної боротьби 1919 року. У цьому його історичне значення. Це була боротьба разом з народом і за народ. Боротьба власними силами і за власну ціль.

...Похід тривав 5 місяців. За цей час армія ні разу не схилила національного прапора. Зберегла себе морально і фізично. Населення годувало й зодягало армію, постачало їй все потрібне і всіма способами допомагало, бо бачило в ній свою армію, яка боролася за інтереси народні» [20, 375].

Автор високо оцінив високий рівень організованості військових частин, що брали участь у поході: «На тлі загальної стихійности та неорганізованости партизанського руху на Україні Зимовий похід був носієм організованости та свідомости. Тим часом, як на широких просторах України гуляла отаманська сваволя, в армії Зимового походу ми бачимо єдину волю командування. Там панували організаційна роз'єднаність та ідеологічний хаос, тут – строга дисципліна й послідовна вірність революційному прапоріві Української Народньої Республіки». При цьому І. Мазепа висловлює думку, що «коли б таких боевих сил, як наша армія Зимового походу, ми мали в 1919 р. не 3 тисячі, а в 20 і 50 разів більше, то всі події на Україні мали б зовсім інший характер» [20, 503].

Важливим джерелом про організацію та здійснення Першого Зимового походу Армії УНР (який пройшов територією практично усіх районів сучасної Черкаської області) є мемуари військових, передусім командувача операціями походу генерала Армії УНР М. В. Омеляновича-Павленка. Його книга «Спогади командарма (1917–1920)» розкриває не тільки перебіг воєнних і політичних подій доби Української революції, а й передає яскраву й емоційну картину історії краю того часу. Значно підсилює викладений автором матеріал використання ним штабних документів – наказів та розпоряджень, мап, а також власних записів, щоденників та спогадів учасників походу.

Документально точно автор подає описи маршрутів армійських колон територією Черкащини, згадуючи при цьому Умань, Жашків, Маньківку, Бабанку, Легедзино, Кирилівку, Моринці, Мошни, Канів, Смілу, Черкаси, Золотоношу та інші населені пункти.

Автор спогадів звертає увагу на всіляку підтримку з боку населення Черкащини, наводячи численні приклади: «частини наші всюди тішилися співчуттям мас й їх активною допомогою. Наприклад, частина, яка стояла в селі Оксанино Уманського повіту, охоронялася селянами на їхнє власне бажання на час ночішнього відпочинку. А частини, які билися в районі Тального, мали активну піддержку в часі бою з боку селян, і був випадок, коли одна з наших гарматних частин через зіпсуття гарматних коліс і сильну багнюку примушена була під ворожим напором кінноти залишити гармату, але селяни виступили активно в поміч, відбили од ворога гармату, запрягли у власні коні й доставили гармату до штабу нашої армії» [21, 248].

Не менш показовим є приклад зі спогадів М. В. Омеляновича-Павленка: «З великою радістю зустріло населення своє рідне військо. 27 січня в Кирилівці Звенигородського повіту, 12 верстов на південь від Звенигородки, де виріс наш великий поет Тарас Шевченко, урочисто було освячено прапор Мазепинського полку, який входив до складу Волинської дивізії.

Користуючись добрим відношенням населення до Українського війська, дивізії в цьому районі мали відпочинок. В частинах остаточно була переведена організація, і вже після виходу з цього району обидві дивізії виявляли серйозну бойову силу» [21, 290].

У мемуарах командира кінного полку Чорних запорожців Армії УНР Петра Дяченка в публіцистично-документальному стилі дається хроніка та описи участі полку у Зимовому поході на території Черкащини: «Проїшли села Деренковець та Дрaбівку. Селяни цих сіл озброєні. Мали досить рушниць, кулеметів, а на площі Дрaбівки стояли дві гармати. Між собою пов'язані телефоном. Усе це велось під прапором Самостійної

України. Полк щиро вітали й запрошували до хат. Радісно було чути й бачити працю національно свідомих людей [22, 60].

Описуючи повернення похідних колон Армії УНР на Правобережжя, автор цитує наказ по армії від 16 лютого 1920 р.: «Наша армія перейшла на лівий берег Дніпра, де пробула чотири дні. За цей час ми зайняли Черкаси, Золотоношу і зробили велику агітаційну роботу. Селянство побачило, що наша армія існує. Після цього армія повинна перекинутись на правий берег Дніпра. Нашій армії знову доведеться відбутися великий похід, котрий може протягтися до місяця, а за той час справа нашої армії повинна стати на державний шлях» [22, 64–65].

Події Української революції 1917–1921 рр. на Черкащині знайшли відображення також в працях мемуарного характеру В. Петріва [23], П. Христюка [24], О. Доценка [25], Д. Дорошенка [26] та інших авторів.

Таким чином, далеко не повний аналіз мемуарів державних і військових діячів Української революції 1917–1921 рр. засвідчує наявність в них значного масиву інформації про бойові дії, повстанський рух, соціально-економічний розвиток, культурне та релігійне життя та настрої населення в добу революції. Основні теми – формування Вільного козацтва, Холодний Яр як повстанський осередок, Перший Зимовий похід Армії УНР.

Література

1. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 31–58.
2. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 рр.: матеріали особового походження / Р. Я. Пиріг // Архіви України. – 2011. – № 6. – С. 83–102.
3. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного і біографічного джерела: до історіографії проблеми / Н. І. Любовець // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
4. Малик А. О. Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 16 с.
5. Пархоменко В. А. Мемуарні свідчення про події 1917–1921 рр. в радянській Україні: до загальної характеристики / В. А. Пархоменко // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. – 2014. – Вип. 3.37 (105). – С. 148–153.
6. Дудник О. В. Національно-демократичні перетворення на Півдні Київщини в революційну добу (березень 1917–1920 рр.): монографія / О. В. Дудник. – Умань : СПД Сочинський, 2008. – 246 с.
7. Ковальчук М. А. Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Київщині (вересень 1919–січень 1920 рр.) / М. А. Ковальчук // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 106–121; Ковальчук М. А. Гетьман Павло Скоропадський та українське державотворення доби визвольних змагань / М. А. Ковальчук // Пам'ять століть. – 2002. – № 1 (34). – С. 38–53.
8. Щербатюк В. М. Боротьба селян України проти більшовицької агресії та режиму 1917–1923 років (за матеріалами Державного архіву Київської області і Галузевого архіву Міністерства оборони України) / В. М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки. – 2008. – № 133–134. – С. 114–120; Щербатюк В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. / В. М. Щербатюк // Науковий вісник Академії внутрішніх справ України. – 2016. – № 2. – С. 275–285; Щербатюк В. М. Історія регіонів: Лисянщина / В. М. Щербатюк. – Київ : Лотос, 2002. – 428 с.
9. Митрофаненко Ю. В. Військова діяльність Андрія Гулого-Гуленка у революційних подіях 1918–1919 рр. на Катеринославщині / Ю. В. Митрофаненко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2014. – Вип. 12. – С. 108–120; Митрофаненко Ю. В. Холодний Яр в історії Української революції 1917–1920-х рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timso.koipro.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/title-257>. – Назва з екрана.
10. Яковенко О. М. Розвиток вільнокозацького руху в південних повітах Київської губернії в умовах Української революції (1917–1918 рр.) / О. М. Яковенко // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2008. – Вип. 5: Історичні науки. – С. 36–38.
11. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / О. Шатайло. – Львів, 2000. – 144 с.
12. Швидченко Т. М. Перший Зимовий похід Армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917–1921 років: дис. канд. істор. наук / Т. М. Швидченко. – Київ, 2016. – 191 с.
13. Суровцева Н. Спогади / Н. Суровцева. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 431 с.
14. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Головний редактор Я. Пеленський. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 493 с.

15. Романчук О. Юрко Тютюнник – отаман і генерал // Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. – Львів : Універсум, 2004. – С. 5–12.
16. Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. / Ю. О. Тютюнник. – Львів : Універсум, 2004. – 192 с.: іл.
17. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Київ – Львів – Дрогобич : Відродження, 2006. – 432 с.
18. Лютий-Лютенко Іван Макарович // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2009. – Т. 6. – 784 с.
19. Лютий-Лютенко І. М. Вогонь з Холодного Яру. Спогади / І. М. Лютий-Лютенко. – Детройт : Hamthamck Printing, 1986. – 151 с.
20. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції (1919–1921) / І. П. Мазепа. – Київ : Темпора, 2003. – 608 с.
21. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. – Київ : Темпора, 2007. – 608 с.
22. Дяченко П. Г. Чорні запорожці: спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Петро Дяченко. – Київ ; Вінниця : Стікс, 2010. – 448 с.
23. Петрів В. Спогади з часів української революції (1917–1921) / В. Петрів. – Київ : Поліграфкнига, 2002. – 640 с.
24. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. : у 2-х кн / П. Христюк. – Київ : Академкнига, 2011.
25. Доценко О. Зимовий похід (6.12.1919–6.05.1920) / О. Доценко. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 375 с.
26. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. Друге видання / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 275 с.

References

1. Pyrig, R. I. (2009). Memoirs of contemporaries as a source of history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 4, 31-58 (in Ukr.)
2. Pyrig, R. I. (2011). Sources on the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: materials of personal origin. *Archives of Ukraine*. 6, 83-102 (in Ukr.)
3. Lubovec, N. E. (2010). Study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem. *Ukrainian biography*. 7, 66-104. (in Ukr.)
4. Malyk, A. O. (1999). Memoirs as a source for the history of the Ukrainian revolution (March 1917 – April 1918). *Author's abstract. Dis ... Cand. is Sciences: 07.00.06*. Lviv National University I. Franko. Lviv. 16. (in Ukr.)
5. Parhominko, V. A. (2014). Memoirs of the events of 1917–1921 in Soviet Ukraine: to the general characteristics. *Scientific bulletin of the V. U. Sukhomlynsky State University of MNU. Series: Historical Sciences*. 3.37(105), 148-153 (in Ukr.)
6. Dudnik, O. V. (2008). *National-democratic transformations in the South of Kyiv region during the revolutionary period (March 1917-1920): monograph*. Uman: SPD Sochinsky. 246.
7. Kovalchuk, M. A. (2009). Rebellion-guerrilla movement against the White Guards in the Kyiv region (September 1919-January 1920). *Ukrainian Historical Magazine*. 5, 106-121; Kovalchuk, M. A. (2002). Hetman Pavlo Skoropadsky and the Ukrainian statehood of the epoch of liberation. *The memory of centuries*. 1(34), 38-53.
8. Cherbatyuk, V. M. (2008). The struggle of Ukrainian peasants against the Bolshevik aggression and the regime of 1917-1923 (based on the materials of the State Archives of the Kiev region and the Branch archive of the Ministry of Defense of Ukraine). *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*. 133-134, 114-120. (in Ukr.); Cherbatyuk, V. M. (2016). Free Cossacks – Voluntary Public Police Organization in Ukraine 1917–1921 gg. *Scientific Herald of the Academy of Internal Affairs of Ukraine*. 2, 275-285. (in Ukr.); Cherbatyuk, V. M. (2002). *History of regions: Lysianshchyna*. Kyiv: Lotus. 428. (in Ukr.)
9. Mytrofanenko, U. V. (2014). Military activity of Andriy Gogoly-Gulenko in the revolutionary events of 1918–1919 in Ekaterinoslav. *Prydniprov'ia: historical and ethnographic research*. 12, 108-120; Mytrofanenko, U. V. Cold Yar in the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1920's. [Electronic resource]. Access mode: <http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/title-257>. Title from the screen. (in Ukr.)
10. Yakovenko, O. M. (2008). Development of a free-cohort movement in the southern provinces of the Kiev province under the conditions of the Ukrainian Revolution (1917–1918). *Bulletin of the Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky*. Historical sciences. Cherkasy. 5, 36-38. (in Ukr.)
11. Shataylo, O. (2000). General Yurko Tyutyunnik. Lviv. 144. (in Ukr.)
12. Shydenko, T. V. (2016). The First Winter Army of the UNR in the context of the national liberation revolution of 1917–1921: *diss. Cand. history sciences*. Kyiv. 191. (in Ukr.)
13. Surovcheva, N. (1996). Memoirs. Kyiv: View them Helen Teligy. 431. (in Ukr.)
14. Skoropatsky, P. (1995). Memoirs. End of 1917 – December 1918. Kyiv – Philadelphia. 493. (in Ukr.)

15. Romanchuk, O. (2004). Tyutyunnik – an ataman and a general. *Tyutyunnik Yu. O. Revolutionary Element. Winter campaign of 1919-20*. Lviv: The universe. 5-12. (in Ukr.)
16. Tyutyunnyk Yu. O. (2004). Revolutionary element. Winter campaign of 1919-20. Lviv: The universe. 192. (in Ukr.)
17. Gorlis-Gorsky Yu. (2006). Cold Yar Kyiv - Lviv - Drohobych: Renaissance. 432. (in Ukr.)
18. Lyutyi-Lyutenko Ivan Makarovych. (2009). Encyclopedia of Ukrainian History. *Editorial: V. A. Smoly (head) and others. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine*. Kyiv: Scientific thought. 6, 784.
19. Lyutyi-Lyutenko I. M. (1986). Fire from Cold Yar. Memoirs. Detroit: Hamthamck Printing. 151. (in Ukr.)
20. Mazepa I. P. (2003). Ukraine in the fire and storm of revolution (1919–1921). Kyiv: Tempora. 608. (in Ukr.)
21. Omelyanovych-Pavlenko M. Memoirs of the commander (1917–1920): Documentary and artistic edition. Kyiv: Tempora. 608. (in Ukr.)
22. Dyachenko P. G. (2010). Black Cossacks: Remembrance of Commander of the First Cavalry Regiment of the Black Cossacks of the Army of the UPR. Kyiv; Vinnitsa: Styx. 448.
23. Petriv V. (2002). Memories from the time of the Ukrainian Revolution (1917–1921). Kyiv: Polygraphbook. 640.
24. Xrystuk P. (2011). Notes and materials for the history of the Ukrainian revolution. 1917–1920: in 2 books. Kyiv: Akademikniga.
25. Docenko O. (2001). Winter hike (6.12.1919–6.05.1920). Kyiv: Publisher them Helen Teligy. 375.
26. Doroshenko D. (1969). My memories of the recent past. Second edition. Munich: Ukrainian Publishing House. 275.

MELNICHENKO Vasyl Mukolayvech,

Cand. Sc. (History), Associate Professor, Senior Lecturer in Archeology and Specialized Historical Studies

e-mail: krz_crk@ukr.net

EVENTS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 ON CHERKASSY REGION IN MEMUARS OF PUBLIC AND MILITARY PERSONS

Abstract

The article reveals the role of memoirs in elucidating the regional peculiarities of the Ukrainian revolution of 1917–1921. Based on the use of the memoirs of state and military figures of the UNR and Hetmanate, the revolutionary events in Cherkasy region, one of the regions of the unfolding of the national liberation struggle for Ukrainian statehood, are covered. Characterized by a separate memoir works, which contain information about the fighting, insurgency, the mood of the local population.

An important component of the source of the research of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 is the memoirs of their direct participants, who, before the end of the liberation struggle, began to emigrate. The dynamic course of the revolutionary processes of 1917–1921, marked by victories and defeats, the conditions of emigre life became a conducive environment for creating a large array of memoirs of contemporaries about still fresh in memory of the time events in Ukraine.

Of particular importance were the memoirs of state and military figures of the Ukrainian People's Republic and Hetmanate, in which, through the prism of personal perception, phenomena, events and figures of the era of the Ukrainian Revolution are reflected. The problem is also highlighted by the fact that, despite certain subjectivism and political preferences, memories of participants and eyewitnesses of those events contain a lot of information, personal impressions and observations that are absent in archival documents and materials of periodicals.

In this context, no less important is the memoirs to study regional features of the events of the revolution. This completeness also applies to Cherkasy region, which in 1917–1921 was one of the regions for the deployment of the national liberation struggle for Ukrainian statehood, and its population actively participated in the state-building processes. It seems quite logical that the course of revolutionary events on the territory of the region was reflected in the memoirs of leading state and military figures, which reinforces the weight of the characteristics and assessments contained therein.

Key words: memoirs, revolution, source, Cherkassy region.

*Надійшла до редакції 10.05. 2017
Затверджена до друку 01. 06. 2017*

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 37(477:4):305(045)

ZEMZYULINA Natalia,
Doctor of Historical Sciences,
Professor at The Department of World
History
and International Relations at The Bohdan
Khmelnysky
National University of Cherkasy
e-mail: aklatan.zem@gmail.com

GENDER APPROACH IN EDUCATION: THE SEARCH OF METHODS AND WAYS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

The announced idea of the investigation is the case that gender field is an important part of reforming the national education system. Its uprise is caused by objective process of euro integration of Ukrainian education system that requires the update of gender field on the basis of democracy. The concept is build on the understanding of gender as a changeable and dependent on sociocultural situation category, which is differently defined by modern scientists due to the sphere of scientific research and adopted social conception. Statements about gender education and upbringing as one of the basic principles of appropriate development of an individual is analyzed. Reasons that complicate practical implementation of gender ideology into education is highlighted.

Key words: gender pedagogy, masculinity, feminist position, gender-role education.

The state policy of Ukraine in the filed of education requires its adaptation to the level of the developed countries through strict reformation of conceptual, structural and organizational basics («Education. Ukraine XXI century»), that is through plane leveling of national education system with modern world standard. The implementation of the mentioned thesis demands solid reformation of the state functioning system with a new democratic principles that are free of any form of discrimination (in particular – gender). These principles may be found in the government policy of European Union that announced gender mainstreaming policy as one of the ways of society democratization that proclaims systematic strategy of creating equal opportunities for men and women, tackling gender asymmetry in all spheres of society's everyday life. Ukraine undertook a commitment to reach gender equality by 2015, thus a significant amount of regulatory acts has been adopted lately, that state the main principles of inner state policy about overcoming gender asymmetry and form gender balanced society. Moreover, these principles influence the development of scientific thoughts by identifying its practical focus. **The relevance** : that is why, in the context of European direction, the problem of incorporating the gender component into the education system of young people becomes a special issue in Ukraine. Nevertheless, the essence of gender education, theoretical and methodological principles and strategies of implementation of this innovation is still a subject of scientific discussions.

The purpose of the article is to analyze the ways and methods of introducing special technologies into the educational process that take into account the specifics of women's and men's psychology, provide a balanced gender component in education.

The problem of gender education and upbringing has cross disciplinary character, thus methodological basis of the investigation of the problem includes scientific-theoretical experience of philosophy, political science, sociology, psychology, pedagogy and culturology. Achievement of gender equality in education requires the necessity of using social technologies that take into account peculiarities of male and female psychology and provide balanced gender component in education.

Today, taking into consideration the modern level of gender research in the world and in Ukraine, we should consider gender approach as a specific field of social science that is focused on forming and approving the policy of equal, free of gender discrimination, opportunities for self-realization of an individual in various spheres of social practice [4].

Gender approach gives a chance to evaluate the results of existing paradigm of socio-economic development of society and change the system of social differentiation and gender inequality for better in the process of transition of the state to the sustainable development.

Despite, the rising difference between male and female lifetime, misbalance in the number of men and women in managing and governing spheres, double occupation of women, lack of self-realization of men in upbringing and everyday household functions of a family, and double moral standards demonstrates the existing obstacles that are caused by traditional stereotypes on the place of each gender in private, professional and social spheres. These stereotypes control the consciousness of youth and cause them follow particular regulations, principals, and standards of behavior.

Ukrainian scientists made a big step in solving the problem of gender pedagogy but even more questions are still unanswered and are in the state of scientific discussions. The problem of gender education and youth raising in national education institutes is one of those problems. After analyzing results of theoretical works of researchers and practical conclusions that were introduced by education institutes about gender education, several contradictions may be highlighted:

- between world's experience in implementation of gender ideology in education and national-cultural peculiarities of attitude towards gender theory, traditions of gender-role education / raising in Ukraine;
- between intense development of gender investigation in modern science on one hand and lack of distinct formulated theoretical and methodological principals of these investigations in pedagogy on the other;
- between proclaimed principal of gender equality in education and orientation of national education system towards traditional gender stereotypes etc.

Analysis of psychology-pedagogy and sociological literature, analysis of foreign countries experience, positive criticism of using gender part in different fields of knowledge prove the necessity of implementation of gender approach in education as general and in organization of educational process in particular.

The main point of gender education is in omitting of sexism, softening gender stereotypes, forming the experience of interaction between genders based on egalitarian principals, preventing comparison based on gender in family, school or any other social institutes, creating equal conditions and opportunities for development, self-growing and self-realization of each individual. The following authors analyzed gender education in theirs works: K. P. Veselovska, T. V. Hovorun, O. M. Kikinezhdi [3], A. H. Khrypko, O. M. Sharhan, T. I. Iuferova, V. O. Vasiutynskyi, I. S. Kon, H. M. Laktionova, M. Kh. Meltsas, A. A. Palii, A. A. Rean, T. A. Repina, T. M. Tytarenko, V. P. Kravets [6], A. V. Mudryk [8], S. T. Vykhor [1, 2], L. V. Shtylova [10] and others.

J. Scott in her «Gender: A Useful Category of Historical Analysis» identifies four components of the term «gender»: «1) complex of cultural symbols that carries social models of genders' behavior; 2) standard statements that are in religious, pedagogic, scientific, law and political conceptions; 3) social institutes and organizations that covers not only systems of family relations, family itself and household but also such sexually-determined institutes as labor force market, education system and government system; 4) self-identification of an individual» [11]. The split of terms «gender» and «sex» targets the goal to divide biological and sociological sex, while the latest is considered to be defined by social-economic, cultural and historical factors. T. Hovorun and O. Kikinezhdi highlights the fact that sex and gender are dimensions, sides of a human being that are connected and fulfill each other and are not absolutely independent features [3].

The majority of investigators by dividing terms «sex» and «gender» consider that sex connected only to physiological aspects, while gender is influenced by psychological, social and cultural differences [4]. The correlation between biological and social in the process of sexual socialization has different interpretation in foreign psychological theories that has moderate influence on pedagogic science. Moreover, the majority of definitions that describe the process of establishing and formation of sexual independence, their uncertainty demands more thorough analysis of terms and studying of their interdependence [1].

Problem of gender in pedagogic science is marked in three main aspects: as the one that take place in education; implementation and realization of gender approach on different levels of education; development of gender pedagogy programs for universities.

A new area of study emerges in pedagogy, which is ought to connect psychological theories of sexual socialization and gender researches. Gender pedagogy is presented by the investigations of V. Kravtsia, O. Lutsenko, O. Tsokur, L. Shtylovoi. V. Kravets set the process of individual socialization as the basis for building the structure of gender pedagogy, outlining two aspects: gender socialization and sexual socialization [6]. Gender socialization marks the influence of social-cultural factors on formation and development of individual, while sexual – highlights sexual awareness and raising as well as forming sexual culture. Clear separation of sex, gender sexual helps to understand common terms deeply. O. Lutsenko states that «the main goal of sexual education is sexual socialization of an individual, that is related to the search and obtaining of own sexual identity» [7].

A term «gender education», its context, goal and mission are not stated clearly in pedagogic literature. The attention is paid more to the actualization, necessity of gender raising, demand for integration of gender part such as cross-disciplinary category into pedagogic science [2]. A. Mudryk connects the necessity of gender raising with: «1) feminization of educational system; 2) need to restrain, edit the process of men feminization and women maleness; 3) gender approach may become some form of family feminization compensation as around 50% of kids live in a families with no parent and in great number of other cases it is better if there were no parents at all» [8]. L. Shtylova states that the main problem of pedagogy is the fact that standard model of sociosexual (gender) education that serves as precondition for executing individually-oriented approach for democratizing the society in general. She thinks that gender education differs from traditional sexual education in the following ways: theories of sexual education, that have biological focus, considers development of male and female identity, as defined by reproduction function and natural division of labor, according to the sex; gender identity is not the same for all men and women in the frame of own sex; it is complex, flexible and changeable; researchers of gender identity focus on studying subjective definitions and models of individual identity and not on objective functions and statuses of sexes in society; transition from sex education in medical-biological meaning is being replaced by psychological-pedagogic and social-pedagogic models of subject investigation [10].

Gender education is a purposeful and systematic influence on consciousness, feelings, behavior of students with a purpose of developing egalitarian values, respect for the individual, regardless the sex, level of development of individual qualities and skills for their self-fulfillment, promoting tolerant behavior and building civil society [1].

The targets of gender education are: implementation of gender approach on all levels of educational process; realizing the problems of gender parity; obtaining knowledge on biases concerning each sex and their understanding; softening stereotypes in the sphere of family, professional and social roles and correcting the conception of masculinity/femininity norms; enriching emotional world, establishing conditions for individual skills development with the purpose of self-fulfillment; amassing and forming experience of egalitarian behavior. The means of implementing gender education in educational activities are to include gender element into educational process and to use a self-oriented approach in interactions between teachers and students.

Gender education may also be implemented through: corresponding legislative acts; various behavioral approaches, as a part of national, moral, family, legal, intellectual, labor; inclusion in humanitarian disciplines; cooperation of educators and public organizations; psychological, educational and methodological preparation of educators for implementation of gender education, propaganda of gender enlightenment [2].

The efficiency of educational work with students depends on the level of gender culture of the teacher himself, on the way the latter implements the reconstruction of traditional cultural limitations in personality development of youth, and if she/he creates optimal conditions for maximum self-fulfillment of girls and boys in the process of educational cooperation.

Implementation of gender approach in the educational system includes: development of courses, separate modules, establishing educational and methodological basis for training and retraining of teachers; inclusion of gender researches themes into educational programs of educational establishments; gaining international experience of implementing gender education; engaging public organizations to cooperate in implementation of gender approach into educational process; conducting discussions of main problems of gender education in mass media and scientific conferences, roundtables [5].

Conclusions. Key tendencies in development of theory and practice of gender education are: democratization of Ukrainian educational system and gradual implementation of gender ideas in it; the presence of significant discrepancies in scientists' understanding of methodological basis of gender education of youth complicates practical implementation of gender ideology; modern educational system in Ukraine is still under influence of hidden educational plan for executing present (dominant) gender relations in society and, therefore, requires profound development of modern foundation for education and mentoring with a compulsive consideration of gender component; gender education and mentoring are vital elements of European integrational process of reforming domestic educational system and is one of the principles of sustainable growth of modern society, complete personality development.

The implementation of gender education will result in forming gender self-consciousness among youth that materializes through: understanding of equality of both sexes in social and political life; active position regarding implementation of gender transformational changes in Ukraine; ability to compromise, tolerance in different real-life situations.

References

1. Vykhor S. (2005). Education of school students of different sex and gender approach in education process at school. *Pedagogic search. Scientific-methodological reporter of Board of education and science of Volyn oblast state administration and Volyn Institute of Pedagogic Postgraduate Education*, 1 (45), 6-9 (in Ukr.)
2. Vykhor S. T. (2003). Gender education: parallels through century. *Science and modern days. Science and modern days: Collec. scient. papers of National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv: Logos. Vol. XLI*, 82-90. (in Ukr.)
3. Hovorun T. V. & Kikinezhdi O. M. (2003). Gender ideology in education process. *Education and management*. 6, 4, 56-68. (in Ukr.)
4. Zemziulina N. I. (2016). Ways to overcome androcentrism in historical investigations: evolution of principals and methods. *Reporter of Cherkasy University. Series: Historical sciences.* – Cherkasy. 43, 78-83. (in Ukr.)
5. *Theoretical-methodological and sociocultural aspects of gender policy: world's and national experience (study guide) (2013) / edit: N. I. Zemziulina. Cherkasy, 80.* (in Ukr.)
6. Kravets V. P. (2003). *Gender pedagogy. Study guide. Ternopil: Dzhura*, 406. (in Ukr.)
7. Lutsenko O. A. (2004). Educational program «Gender pedagogy». *Anthology of educational programs on the problem of gender development. Kyiv: PTs Foliant*, 45-105. (in Ukr.)
8. Mudryk A. V. (1999). *Social pedagogics: Textbook for students of pedagogical universities. Under editorship of V. A. Slastenin. M.: Publishing Center «Academia»*, 184. (in Ukr.)
9. Muntian I. S. (2004). Gender approach in professional preparation of students in higher pedagogical establishments: Dis. ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.04. Odesa, 192. (in Ukr.)
10. Shtyleva L. V. Why XXI century teacher has to be aware of «gender» and possess gender dimension while working with children? Implementing gender courses into high-school educational system: *Methodological guide.* – Ivanovo, 2000, 165. (in Russ.)
11. Scott J. (1986). Gender: a useful category of historical analysis // *The American Historical Review*. 91, 5, 1067.

Література

1. Вихор С. Виховання школярів різної статі та гендерний підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / С. Вихор // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2005. – № 1 (45). – С. 6–9.
2. Вихор С. Т. Гендерне виховання: паралелі криз століття / С. Т. Вихор // Наука і сучасність. Наука і сучасність: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Логос, 2003. – Том ХІІ. – С. 82–90.
3. Говорун Т. В. Гендерна ідеологія у навчально-виховному процесі / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6. – № 4. – С. 56–68.
4. Земзюліна Н. І. Шляхи подолання андроцентризму в історичних дослідженнях: еволюція принципів та методик / Н. І. Земзюліна // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2016. – Вип. № 43. – С. 78–83.
5. Теоретико-методологічні та соціокультурні засади гендерної політики: світовий та вітчизняний досвід (навчально-методичний посібник) / уклад. : Н. І. Земзюліна. – Черкаси, 2013. – 80с.
6. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: навчальний посібник. – Тернопіль : Джура, 2003. – 406 с.
7. Луценко О. А. Навчальна програма «Гендерна педагогіка» / О. А. Луценко // Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку. – Київ : ПЦ Фоліант, 2004. – С. 45–105.
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Слостенина. – М. : Изд. Центр «Академия», 1999. – 184 с.
9. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. С. Мунтян. – Одеса, 2004. – 192 с.
10. Почему учителю XXI века необходимо знать про «гендер» и обладать гендерным измерением в работе с детьми? / Л. В. Штылева // Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования: Методическое пособие. – Иваново, 2000. – 165 с.
11. Scott J. Gender: a useful category of historical analysis / J. Scott // The American Historical Review. – 1986. – Vol. 91. – № 5. – P. 1067.

ЗЕМЗЮЛІНА Наталя Іванівна,

д.і.н., проф. кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького
e-mail: aklatan.zem@gmail.com

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ: ПОШУКИ МЕТОДІВ ТА ШЛЯХІВ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анонсованою ідеєю дослідження є положення про те, що гендерний напрям є суттєвим чинником реформування вітчизняної системи освіти. Його поява спричинена об'єктивним процесом євроінтеграції освітньої системи України, що зумовлює необхідність її оновлення на демократичних засадах. Концепція ґрунтується на розумінні гендеру, як змінюваної та соціокультурно зумовленої категорії. Дістали подальшого розвитку положення про гендерну освіту та виховання, як одну із засад повноцінного розвитку особистості, вказані причини, що ускладнюють практичне впровадження гендерної ідеології в вітчизняну освіту.

***Метою** дослідження є аналіз шляхів та методів впровадження в навчальний процес спеціальних технологій, що враховують специфіку жіночої та чоловічої психології, забезпечують збалансований гендерний компонент в освіті. Гендерний підхід дає можливість оцінити наслідки існуючої парадигми соціально-економічного розвитку суспільства та змінити на краще систему соціальної диференціації та нерівності за ознакою статі в процесі переходу держави до сталого розвитку.*

Проблема гендерної освіти та виховання має міждисциплінарний характер, тому методологічні основи дослідження означеної проблеми враховують науково-теоретичний досвід філософії, політології, соціології, психології, педагогіки та культурології. На даний час, з огляду на сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світі та в Україні, ми можемо говорити про гендерний підхід, як про особливий напрямок у соціальних науках, який орієнтований на формування та утвердження політики рівних, не залежних від статі можливостей самореалізації людини в різних сферах соціальної практики.

Вітчизняними науковцями зроблено значний крок у вирішенні проблем гендерної педагогіки, проте багато питань залишаються остаточно нерозв'язаними та перебувають у стані наукових дискусій, з-поміж яких виокремлюємо проблему гендерної освіти та виховання молоді у вітчизняних навчальних закладах. Ознайомлення з результатами теоретичних напрацювань учених і здобутками практичної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів щодо гендерної

освіти дало змогу виявити низку суперечностей: між світовою практикою впровадження гендерної ідеології в освіту і національно-культурними особливостями ставлення до гендерної теорії, традиціями статево-рольової освіти / виховання в Україні; між інтенсивним розвитком гендерних досліджень у сучасній науці, з одного боку, і відсутністю чітко оформлених теоретико-методологічних засад цих досліджень у педагогіці – з іншого; між декларованим принципом гендерної рівності в освіті та орієнтацією вітчизняної системи освіти на відображення традиційних гендерних стереотипів тощо.

Аналіз психолого-педагогічної та соціологічної літератури, вивчення досвіду зарубіжних країн, позитивна практика використання гендерної складової в різних галузях знань, підтверджують доцільність включення гендерного підходу до освіти в цілому та до організації навчально-виховного процесу зокрема. Сутність гендерного виховання полягає в уникненні сексизму, пом'якшенні гендерних стереотипів, формуванні досвіду взаємодії між статями на егалітарних засадах, недопустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі, будь-яких суспільних інститутах, створенні рівних умов та можливостей для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості.

Впровадження гендерного підходу в систему освіти включає: розробку навчальних курсів, окремих модулів, здійснення навчально-методичного забезпечення підготовки і перепідготовки викладачів; включення тематики гендерних досліджень до навчальних програм навчальних закладів; вивчення міжнародного досвіду із впровадження гендерної освіти; залучення громадських організацій до співробітництва у впровадженні гендерного підходу в навчальному процесі; проведення обговорень основних проблем гендерної освіти в засобах масової інформації, на наукових конференціях, круглих столах

Як результат впровадження гендерного виховання у молоді формується гендерна самосвідомість, що проявляється через: усвідомлення рівноправності обох статей у суспільному та політичному житті; активна позиція стосовно впровадження гендерних перетворень в Україні; здатність до компромісу, толерантність у різних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: гендерна педагогіка, маскуліність, соціальна практика, статево-рольова освіта.

Надійшла до редакції 01.09. 2017
Затверджена до друку 10. 09. 2017

УДК 930:94(477)«19»:001.8

ЧАБАН Анатолій Юзефович,
доктор історичних наук,
професор кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: achaban09095@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ ст. У СВІТЛІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У запропонованій статті пропонується аналіз радикальної зміни парадигми історичних досліджень історії України ХХ ст. у добу Незалежності нашої держави. Підкреслюється, що цей процес здійснюється на засадах україноцентризму, а також співвідносно до засад всесвітньої історії. Зокрема аналізуються питання періодизації головних етапів української історії впродовж століття із визначенням недостатньо окреслених, або дискусійних проблем. По-друге, досліджується становлення новітніх підходів у вивченні історичних процесів ХХ ст., зокрема диспозиції «вони – ми», методологічних принципів дослідження, врахування різновекторного сприйняття різними категоріями населення оцінки історичних подій, відомих постатей.

Дослідження проведено на основі вивчення основних положень про природу та характер історичних розвідок провідних учених-істориків зарубіжжя, а також вітчизняних дослідників, які опрацьовують історію ХХ ст.

За результатами проведеного дослідження формулюється висновок, що сучасна парадигма історичних досліджень історії України ХХ ст. базується на всебічному вивченні подій і фактів з різних точок зору, чіткому окресленні головних етапів розвитку суспільства у ХХ столітті, визначенні проблемних і дискусійних питань, які мають неоднозначні оцінки, спробах пошуку консенсусу, визначення і застосування методологічних прийомів, які адекватні сучасному рівні розвитку науки, врахування суми історичного досвіду різних поколінь українського суспільства і створення системи взаєморозуміння і реальної оцінки позитивних і негативних сторінок історії України.

Ключові слова: трансформація, історичні дослідження, парадигма, періодизація, методологія досліджень, диспозиція «вони – ми», «теорія поколінь».

Постановка проблеми. Дослідження подій, фактів, постатей бурхливого ХХ століття на сьогодні є однією з найважливіших наукових проблем історичної науки. Це викликано цілим рядом факторів. Зокрема, надзвичайною складною палітрою перебігу подій, серед яких дві світові війни, розкол світу на полярні сторони, розпад Радянського Союзу, виникнення та становлення незалежних держав, грандіозними науково-технічними відкриттями, які якісно перебудовують всю систему продуктивних сил, а відтак і виробничих відносин. Варто зазначити надзвичайну політизацію історичних пошуків та висновків науковців, які вивчають різні періоди історії ХХ століття.

Мета та завдання дослідження. Метою запропонованої статті є питання становлення нової парадигми історичних досліджень історії України ХХ століття. Завданнями, які б забезпечили реалізацію запропонованої мети є: 1) визначення історичної періодизації століття; 2) показати становлення новітніх підходів у вивченні історичних процесів ХХ ст., зокрема диспозиції «вони – ми», методологічних принципів дослідження, врахування різновекторного сприйняття різними категоріями населення; 3) виокремити окремі проблеми, що потребують більш глибокого опрацювання

Щодо **періодизації** цього надзвичайно важливого відтинку історії розвитку людства. Є різні підходи до визначення основних етапів розвитку суспільно-політичних та соціально-економічних відносин, які визначали розвиток історичних процесів впродовж ХХ століття. Вони визначаються глобальними та локальними характеристиками, місцевими відмінностями, науковими та теоретичними підходами історичних шкіл, окремих істориків. Ми ж маємо намір окреслити позиції українських істориків, які визначають періодизацію історичних процесів саме з позицій україноцентризму, тобто безпосередньо історії України. Хоча ми розуміємо, що така спроба є далеко не повною, адже це лише один із головних напрямків, які повинні враховуватися серйозними дослідниками історичних процесів.

Які етапи історичного розвитку українського суспільства у ХХ столітті виділяються? Вони окреслені у працях цілого ряду дослідників новітньої історії України, кореспондуються з висновками істориків зарубіжжя. Серед них, вважаю за доцільне виділити роботи В. А. Смолія, І. К. Рибалко, В. В. Калініченка, В. М. Литвина, Ф. Г. Турченка В. І. Ульяновського, статях, які викладені в матеріалах Всеукраїнської наукової конференції в м. Харків «Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи» (1996 р.).

Отже на тлі історичної епохи ХХ ст. може виокремити:

Україна на початку ХХ століття (1900–1917 рр.).

Це період, який характеризується розвитком українського суспільства в складі двох імперій Російської та Австро-Угорської, які врешті решт стали по обидві сторони барикад в часи першої світової війни, а відтак українське населення стало учасником братовбивчої різни. Це час досягнення капіталізмом своєї вищої стадії. Період загострення політичних, економічних протиріч між працею і капіталом. Це час появи політичних партій,

громадських організацій, представницьких органів, виникнення організованого національного руху, піднесення національної культури, освіти.

У цей період значно наростають економічні виступи населення, які набувають політичного характеру. Це час першої російської революції, важливі події якої відбуваються і в Україні, час бойових дій Першої світової війни, військовий театр якої відбувався на українських землях.

Проблемні питання для українських істориків при вивченні цього часу:

- оцінки лібералізації суспільного життя після першої російської революції;
- неоднозначні погляди на столипінські реформи;
- причини та характер Першої світової війни;
- характер наростання революційних подій;
- оцінки діяльності українських політичних партій;
- становлення єврейського питання;
- роль і місце січових стрільців;
- польське питання на теренах західної України.

Україна в час революційних перетворень 1917–1921 рр.

Цей період має короткотерміновий відрізок. Однак саме він ввібрав найбільш доленосні та трагічні сторінки історії України. Це час розгортання національно-демократичної революції. Становлення української державності. Спроба об'єднати Україну у єдину соборну державу. Водночас це період трагічних подій громадянської війни, інтервенції Антанти, коливань очільників національно-визвольних змагань.

До найбільш дискусійних питань при вивченні цього етапу розвитку українського суспільства можна віднести:

- оцінка головних організаційних, економічних та ідеологічних засад Української Центральної Ради, поглядів її провідних діячів;
- можливість альтернативного розвитку подій грудня 1917 – січня 1918 року;
- діяльність гетьманського уряду Павла Скоропадського;
- роль і місце у державному будівництві України Директорії та її провідних лідерів;
- причини поразки національно-демократичної революції;
- постаті видатних діячів революційних подій: В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Бош, Г. П'ятакова, Л. Троцького, Артема (Сергеєва), М. Скрипника, Н. Махна;
- діяльність локальних державних утворень на землях України (Баштанська, Холодноярська, Чигиринська, Мліївська республіки).

Україна – передвоєнна (1921–1939 рр.)

Цей етап розвитку українського суспільства має свою унікальність і специфічність. Насамперед тим, що населення України було розірване на Наддніпрянську Україну, Східну Галичину, яка належала до Польщі, Буковину – під владою Румунії, Закарпаття у складі Чехословаччини. Кожна із цих частин української землі мала специфічний розвиток, чому відповідав окремішний перебіг подій. Однак спільною детермінантною ідеєю, яка пронизувала діяльність українських політичних партій, громадських організацій, представників еліти було об'єднання українських земель.

Безумовно, найбільш значимими є вивчення становлення і розвитку Радянської України у передвоєнний період. Це і здійснення політики воєнного комунізму, індустріалізація та колективізація, розвиток духовного життя. Однозначним на наш час стали оцінки Голодомору 1932–33 рр., «розстріляного відродження», репресій 30-х років.

На наш погляд, дискусійними, або мало опрацьованими залишаються питання, що пов'язані із:

- становищем українського населення у складі Польщі, особливо у ранній період 1921–1930 рр., а також у час так званої «пацифікації» у 1936–1939 рр;
- становленням режиму румунізації на землях Буковини;
- роль і місце Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) у суспільно-політичних подіях на Західній Україні;

- щодо Наддніпрянської України, то це питання, які постають в оцінці позитивних і негативних наслідків політики українізації;
- становлення оборонного комплексу у передвоєнні роки;
- оборонні рубежі навколо Києва, Харкова, їх демонтаж. Роль у цьому процесі Л. З. Мехліса;
- адміністративно-територіальний поділ України в довоєнні роки. Перенесення столиці республіки до Києва;
- діяльність на землях України національних округів, розвиток освіти, культури національних меншин.

Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

Саме таке визначення цього періоду дає нам змогу виокремити декілька підперіодів. Зокрема, це час 1939–1941 рр., – початку другої світової війни. Розгортання подій на Західній Україні. Міжнародні відносини СРСР в цей час. 1941–1942 рр. – оборонні бої на землях України. Друга половина 1941–1944 рр. – окупація українських земель. Кінець 1942 – жовтень 1944 року – визвольні бої на землях України.

При всій однозначності оцінки цих етапів перебігу подій цього часу, яка домінувала тривалий час в історичній науці, і, яка склалася в повоєнні роки на сьогодні існує чимало дискусійних питань щодо цього періоду. Серед них:

- дискусія щодо самої назви цього періоду, назви війни між СРСР та гітлерівською Німеччиною;
- дискусія щодо ініціаторів і їх планів щодо військового протистояння СРСР та Німеччини (праці Суворова);
- оцінки радянсько-німецького договору 1939 року та таємного протоколу до нього;
- причини та характеру перших двох років війни;
- оцінка руху опору та його учасників;
- оцінка окупаційного режиму в Україні;
- діяльність радянських місцевих органів в організації партизанських загонів, антигітлерівського підпілля;
- оцінка діяльності організацій ОУН-УПА на окупованій території;
- українсько-польські відносини в роки війни, Волинська трагедія;
- проблеми надвисоких жертв військових під час крупних операцій;
- прорахунки військових воєначальників в час Харківської операції;
- спроби применшити військово-стратегічну перевагу радянської армії;
- репресивні заходи щодо окремих національних меншин на території України з боку радянської влади.

Україна повоєнна (1944–1953 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- становище населення західноукраїнських земель в повоєнні роки;
- причини та характер голоду 1946–1947 рр.;
- угоди СРСР та Польщі про вирівнювання територій та їх значення для України;
- операція «Вісла» та її значення для етнічних українців;
- певна лібералізація суспільного та духовного життя у повоєнні роки та форми її регламентації;
- роль М. Хрущова, Л. Кагановича у відродженні народного господарства України у повоєнні роки;
- формування адміністративно-територіального поділу України.

Україна в роки «відлиги» (1953–1964 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- роль і місце партійного і радянського керівництва України у приході до влади М. Хрущова;
- зародження «руху шестидесятників»;
- прояви волюнтаризму в соціально-економічному житті України в цей період;

- електрифікація, «хімізація», меліорація народного господарства України: досягнення і прорахунки;
- становлення каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі, «мала гідро електрифікація»;
- оцінки засудження культу особи Й. Сталіна, реакція українського суспільства.

Україна в 1964 – першій половині 80-х років.

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- реальна оцінка економічних зрушень в Україні в цей час, дискусія щодо застійного характеру суспільно-політичних відносин;
- Україна на міжнародній арені;
- становлення дисидентського руху в Україні;
- народногосподарський комплекс України в системі економічних та соціальних відносин СРСР;
- освіта, наука, культура України в цей період: проблеми та досягнення;

Україна в роки перебудови (1985–1991 рр.)

Дискусійні або питання, які потребують поглибленого вивчення і узагальнення:

- об'єктивна оцінка необхідності процесів перебудови;
- роль і місце партійного і державного керівництва Радянської України у здійсненні перебудовчих процесів в республіці;
- посилення національного руху, становлення політичних партій, громадських організацій;
- проблеми формування громадянського суспільства в Україні;
- причини наростання відцентрових тенденцій у СРСР, ситуація в Україні;
- значення для розвитку українського суспільства катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Україна – незалежна держава.

Тут також є чимало дискусійних питань та проблем, які потребують поглибленого історичного дослідження. Однак це поле діяльності політології. Та все ж двадцятирічний період це час формування цілого покоління і для істориків тут також є своє поле діяльності. Але це предмет окремого дослідження, тому не маємо наміру детально зупинятися на проблемах цього часу.

Тобто, глибоке вивчення і опрацювання проблемних питань всіх етапів життя українського суспільства, їх об'єктивне і неупереджене висвітлення це ще один висновок щодо актуалізації історичного пошуку сучасних дослідників.

У цьому плані варто зазначити про існування у сучасних історико-філософських поглядах поняття диспозиції «вони – ми». Саме цю позицію щодо врахування основних проблем дослідження історії ХХ століття з різних точок зору, а саме з диспозиції «вони – ми», я би назвав однією із найперших особливостей цього процесу.

До основних дискусійних питань дослідження історії ХХ століття слід віднести також **проблеми методології**. Відомо, що серед головних методологічних підходів, які використовуються дослідниками визначаються: формаційний, цивілізаційний, геополітичний, змішаний, теологічний, космогонічний та багато інших.

Безумовно, що дослідження зазначених етапів розвитку українського суспільства на різних ступенях розвитку слід проводити саме на основоположних методологічних засадах. Тому наступний висновок – необхідна чітка методологічна основа при здійсненні досліджень.

І нарешті. Ще один важливий напрямок історичного пошуку сучасності. Варто враховувати, що окремі категорії населення по різному сприймають історичні події. Безумовно, підганяти історичні висновки під сприйняття тих чи інших груп громадян безперспективно. Але враховувати їх сприйняття, реакцію на теоретичні та практичні висновки історичної науки варто і необхідно.

Сьогодні серед філософів, політологів, соціологів провідних світових історичних шкіл популярною є «Теорія поколінь», яка з'явилася на початку 90-х років минулого

століття. Її сутність полягає в тому, що в постмодерному суспільстві чітко вирізняють окремі покоління, тривалість основного часу їх часу формування, розквіту – 20 років.

Зокрема, вчені виділяють:

- покоління, дати народження відносяться до 1900–1920 рр.;
- покоління, роки народження якого відносяться до 1920–1940-х років, або як його називають «мовчазне» покоління;
- покоління, роки народження якого 1940–1960 –і роки, або «бумерне» покоління
- Покоління Х – 1960–1980-і роки;
- Покоління У – 1980–2000-і роки;
- Покоління Z – 2000–2020 рр.

Тобто, варто глибоко і всебічно вивчати запити кожного з поколінь, створювати систему в суспільстві толерантного відношення до кожного з них, вибудувати структуру свідомого розуміння критичних подій, негативних фактів, досліджувати історію чесно і неупереджено.

Отже сучасна парадигма історичних досліджень історії України ХХ ст. характерна такими особливостями, вона базується на:

1. Всебічному вивченні подій і фактів з різних точок зору;
2. Чіткому окресленні головних етапів розвитку суспільства у ХХ столітті, визначенні проблемних і дискусійних питань, які мають неоднозначні оцінки, спробах пошуку консенсусу;
3. Визначення і застосування методологічних прийомів, які адекватні сучасному рівні розвитку науки;
4. Врахування суми історичного досвіду різних поколінь українського суспільства і створення системи взаєморозуміння і реальної оцінки позитивних і негативних сторінок історії України.

Література

1. Бердяев Н. А. Смысл истории. М., 1990.
2. Бицилли П. М. Очерки теории исторической науки. Прага. 1925.
3. Блок М. Аполлогия истории, или Ремесло историка. М., 1986.
4. Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки. К., 1995.
5. Бродель Ф. Свидетельство историка //Французский ежегодник. 1982. М., 1984.
6. Гаврилюк В. В., Трикоз Н. А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) // СОЦИС. 2002. № 1. Губман Б.Л. Смысл истории: Очерки современных западных концепций. М., 1991.
7. Гумилёв Л. Н. География этноса в исторический период. Л., 1990.
8. Дубин Б. В. Поколение: социологические границы понятия // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2002. № 2 (58).
9. Дубин Б. В. О поколенческом механизме социальных сдвигов // Куда идет Россия... Альтернативы общественного развития. Вып. II / Под ред. Т. И. Заславской. М.: Изд-во Института «Московская школа социальных и экономических наук», 1995.
10. Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків. 1995.
11. Калініченко В. В., Рибалко І. К. Історія України. Частина III. 1917-2003 рр. Харків. ХНУ. ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
12. Кареев Н. И. Общий ход всемирной истории: Очерки главнейших исторических эпох. Заокский. 1993.
13. Коллінгвуд Р. Ідея історії. К., 1995.
14. Левада Ю. А. Поколения XX века: возможности исследования // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2001. – № 5 (55).
15. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах). – К., 2003.
16. Олейник А. Смена поколений в элите и стабильность социально-политической системы // Отечественные записки. 2008. № 4. <http://www.strana-oz.ru/?numid=45&article=1721>
17. Смолий В.А. Проблеми історії ХХ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький. 2006.
18. Тойнбі Дослідження історії: у 2-х томах. – К., 1995.
19. Турченко Ф. Г. Історія України. Київ. Генеза. 2011 р.
20. Ульяновський В. І. Історія України. Авторська програма-конспект курсу. – К., 1997

21. Шамис Е. Теория поколений // Директор по персоналу. 2008. <http://www.hr-director.ru/115>
22. Шамис Е., Антипов А. Теория поколений // Маркетинг Менеджмент. 2007. №6. [http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-New York: Quill, 1992.](http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-NewYork:Quill,1992)

References

1. Berdiaev N.A. The meaning of history. M., 1990
2. Bazilli P.M. Theoretical essays of historical science. Prague. 1925
3. Block M. Apologia of history, or Craft of a historian. M. 1986.
4. Braichevskiy M.Y. Introduction to the science of history. K. 1995.
5. Brodel F. Testimonies of a historian // French Yearly. 1982. M. 1984
6. Gavrylyk V. V., Trikoz N. A. Dynamics of values throughout the period of social transformation (generational approach) // SOCIS. 2002.
7. Gubman B. L. The meaning of history: Essays on modern western concepts. M., 1991.
8. Gumiliev L. N. Geography of ethnicity in a historical period. L. 1990.
9. Dubin B. V. Generation: Sociological borders of the notion // Public opinion monitoring: economic and social changes. 2002, № 2 (58).
10. Dubin B. V. Generational Mechanics of social shifts // Where Russia moves... Alternative social development. Issue II / Ed. T.I.
11. Zaslavskaya. M: Publisher of the Institute «Moscow school of social and economic sciences» 1995. Historical science at the beginning of 21 century: accomplishments and perspectives. Materials of All Ukrainian scientific conference. Kharkiv. 1995.
12. Kalinichenko V. V. & Rybalko I. K. History of Ukraine. Part III.1917-2003. Kharkiv. KNU im V.N. Karazin. 004, p. 628.
13. Kareev N. I. General movement of world history: Essays on major historical periods. Zaokskiy. 1993.
14. Collingwood R. Idea of History. K., 1995.
15. Levada Y. A. 20th century generation: Possibilities of research // Public opinion monitoring: economic and social changes. 2001, № 5 (55). Lytvyn V. M. History of Ukraine (in 3 volumes). K., 2003.
16. Oleinik A. Generational change in elites and stability of social-political system // Domestic Essays. 2008. № 4. <http://www.strana-oz.ru/?numid=45&article=1721>
17. Smoliy V. A. Problems of history of 20th century. Materials of All Ukrainian scientific conference. Pereyaslav-Khmel'nitskiy. 2006.
18. Toinby History research in 2 volumes. K., 1995.
19. Turchenko F. G. History of Ukraine. Kyiv. Geneza. 2011.
20. Ulianovskiy V. I. History of Ukraine. Short author program of the course. K., 1997.
21. Shamis E. Theory of generations // HR Director. 2008. <http://www.hr-director.ru/115>
22. Shamis E. & Antipov A. Theory of generations // Marketing Management. 2007. № 6. [http://old.executive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-New York: Quill, 1992.](http://old.executive.ru/publications/specialization/newfolder_8086/article_5457/N.Howe,W.Strauss.-NewYork:Quill,1992)

CHABAN Anatoly Yuzefovych,

Doctor of Science (history), professor of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University. B. Khmel'nitsky
e-mail: achaban@yandex.ru

TRANSFORMATION OF THE PARADIGM OF HISTORICAL RESEARCHES OF UKRAINE HISTORY OF THE XX CENTURY. IN THE LIGHT OF THE NEW HISTORIOGRAPHY

Annotation. This article presents analysis of radical paradigm changes that occurred in 20th century historical research of Ukraine during times of our country independence. We highlight that this process is happening from the position of Ukraine centeredness, as well as in accordance with world history principles. In particular, we analyze the issue of periodization main stages of Ukrainian history throughout the century, while pointing out problems that are not covered enough or are the subject of scientific discussion.

Second, we research newest approaches towards studying historical processes of 20th century, such as disposition «they-us», methodological principles of research, taking into account various perceptions and evaluations of historical events and famous personalities by different categories of population. The research was conducted based on major principles of nature and character of history studies conducted by the leading historians around the world, as well as Ukrainian researchers who study 20th century history.

As a result of conducted research, we reached the conclusion that modern paradigm of 20th century historical research of Ukraine is based on the comprehensive and grounded study of events and facts from different points of view; clear outlining of main stages of development of 20th century society; determining problem and discussion causing issues; attempting to look for consensus; determining and

applying appropriate methodology that meets modern science standards; taking into account historical experience of different generations of Ukrainian society; and creating a system of mutual understanding and realistic assessment of positive and negative pages of Ukrainian history.

Key words: *transformation, historical research, paradigm, periodization, research methodology, disposition «they-us», generational theory.*

*Надійшла до редакції 15.05. 2017
Затверджена до друку 20. 05. 2017*

УДК 94 (477)«1921/1929»

БРИК Артем Олександрович,
аспірант Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького
Директор ПП «Міжрегіональне
юридичне бюро» м. Черкаси
e-mail: SSWWQQ@ukr.net

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УСРР В УМОВАХ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ 1921–1929 рр.

У статті досліджено проблеми цивільних правовідносин періоду 1921–1929 рр. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих норм, які дозволили УСРР подолати економічну та суспільну кризу.

Ключові слова: *цивільне законодавство, нормативно-правовий акт, право власності, соціалістична власність, приватна власність, система цивільного права.*

Постановка проблеми. За останні роки українська держава зазнала як помітного політичного та економічного розвитку, так і потрясінь в галузі реального сектору економіки. Подальша розбудова державності в Україні вимагає історичної переоцінки минулого досвіду, що міститься в історії держави і права України, однією із сторінок якої був період 1921–1929 рр., який охоплював розбудову цивільних правовідносин на теренах України після війн та занепадів, у добу нової економічної політики, кодифікації цивільного законодавства та розвитку інститутів цивільного права, що дозволило країні вийти з кризи, забезпечити ріст економіки та рівня життя населення.

Мета статті полягає у дослідженні низки проблемних аспектів, пов'язаних з цивільними правовідносинами, які виникли після всеохоплюючої націоналізації. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих норм, які дозволили Українській соціалістичній радянській республіці (УСРР) подолати економічну та суспільну кризу, забезпечити ріст економіки та поліпшення правового становища в цивільному секторі права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналізуючи основні дослідження цивільного права УСРР періоду 1921–1929 рр. варто зауважити, що науковці, як правило, досліджували комплексно цивільне законодавство, приділяючи окрему, незначну увагу даному періоду, так Бойко І. В. у праці «Роль у правовому та патріотичному вихованні студентів-юристів курсу «Історія держави і права України» зазначає, що при існуванні СРСР основну увагу приділяли проблемі становлення влади, а значення цивільних правовідносин було зменшено [1]. Іванов А. М. у праці «Історично-правовий аналіз підстав припинення права власності в Україні» розкриває зміст цивільних правовідносин аналізуючи окремі аспекти права [3]. Рогожин А. Й., Страхов М. М., Гончаренко В. Д. в праці «Історія держави і права України» присвячено увагу націоналізації промисловості, транспорту, банків та інших об'єктів приватної власності [7]. Деякі науковці Куник Я. А., Колодалька С. П., Котов В. В. [4], Парфіненко І. М. [6], Ченцов В., Архирейський Д. [8]

детально аналізують лише окремі сфери цивільного права УСРР, тому є необхідність історичного дослідження та узагальнення цивільних правовідносин доби УСРР 1921–1929 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці 1920 р., та на початку 1921 р. утопічні ідеї більшовиків про перемогу світової пролетарської революції в реальному житті зазнали повного краху. Радянські республіки потрапили у міжнародну ізоляцію з повністю зруйнованими Першою світовою і громадянською війнами промисловістю та сільським господарством. Вихід із цього становища більшовики тепер шукали в установленні мирних відносин з капіталістичними країнами. Деякі зрушення в цьому напрямі мали місце. Так, 7 грудня 1921 р. було підписано угоду між РРФСР і УСРР, з однієї сторони, та Австрією – з другої, про встановлення економічних та торговельних відносин. Також, 21 січня 1922 р. було укладено договір про дружбу між УСРР і Туреччиною.

У суспільстві дедалі гострішою ставала потреба якнайшвидше змінити економічну політику більшовиків, яка ґрунтувалась на засадах воєнно-комуністичної доктрини. Реальний перехід до нової економічної політики в радянських республіках, у тому числі й в УСРР, розпочався після прийняття X з'їздом РКП(б) (березень 1921 р.) рішення «Про заміну продрозкладки натуральним податком», що стало основою низки законодавчих актів, прийнятих державними органами РРФСР, а потім продубльованих в УСРР [2, 461–462].

Для закріплення результатів періоду 1917–1920 рр., в якому відбулася націоналізація промисловості, транспорту, банків та інших об'єктів приватної власності Всеукраїнський центральний виборчий комітет (ВУЦВК) із Райкомом УСРР прийняли 23 листопада 1921 р. постанову, в якій проголошували, що всі підприємства, які до 21 червня 1921 р. фактично увійшли до володіння органів держави, вважаються націоналізованими, тобто державною власністю [7, 192]. Натомість, враховуючи, що державність в УСРР із 1921 р. входила в новий етап розбудови соціалістичної держави та початком реалізації нової економічної політики, потрібні були зміни в цивільному праві та в підході до його довгострокового формування.

Виходячи із вище зазначеного, цивільне право УСРР 1921–1929 рр., характеризується забезпеченням проведення нової економічної політики. Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства та подальший перехід до соціалізму. Головний зміст її був у заміні продрозкладки продподатком в селі, використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи. Тому була необхідність у прийнятті відповідних нормативно-правових актів, які б забезпечили ефективну діяльність в галузі цивільного права.

Піклуючись про організацію державного сектора господарства, державні органи України, водночас, виходячи з принципів нової економічної політики (НЕП), дозволили діяльність приватних та кооперативних підприємств. Найчіткіше обсяг і межі приватногосподарської діяльності були визначені в постанові ВУЦВК від 26 липня 1922 р. «Про основні приватні майнові права, що визнаються УСРР, охороняються її законами і захищаються судами УСРР» [7, 193]. Вона діяла до моменту прийняття Цивільного кодексу УСРР 16 грудня 1922 р. та введенням його в дію із 1 лютого 1923 р.

Згідно з зазначеною постановою, усім необмеженим у своїй правоздатності громадянам, надавалося право на території України створювати промислові і торговельні підприємства та займатися дозволеними законами професіями і промислами, з дотриманням усіх вимог відповідних нормативних актів. У галузі майнових прав громадянам надавалися: 1) право власності на денационалізовані будівлі в міських і сільських місцевостях, з правом відчуження цих будівель і з передачею покупцеві права оренди на земельні ділянки під будівлі; 2) право забудови як у міських, так і в сільських місцевостях на основі договорів з місцевими органами влади на строк не більше 49 років;

3) право власності на рухоме майно (на промислові і торговельні підприємства, знаряддя, засоби виробництва і товари, на грошові капітали, предмети домашнього господарства і особистого вжитку); 4) право застави зазначеного майна; 5) авторське і винахідницьке право, а також право на товарні знаки; 6) право спадкування за законом та заповітом тощо [7, 193–194].

Постанова визнавала за громадянами право укладання будь-яких не заборонених законом договорів (купівлі-продажу, обміну, позики, підряду, поручництва, майнового найму, страхування, різних видів товариств). Зазначалося, що постанова не мала зворотної сили, тобто вона не відновлювала права дореволюційної власності, не скасовувала вчиненої в попередній період експропріації приватної власності і не давала підстав колишнім власникам вимагати повернення їхнього майна [7, 194].

Кодифікація цивільного права розпочалася відразу ж після проголошення курсу на НЕП, але до прийняття цивільного кодексу необхідно було законодавчо вирішити ряд проблем, щодо запровадження принципу матеріальної зацікавленості суб'єктів підприємницької діяльності, шляхом надання їм більшої самостійності в господарській діяльності.

На базі об'єднання великих державних підприємств були створені трести, які були переведені на господарський розрахунок. Законодавче оформлення трести отримали тільки 2 липня 1923 року, коли було прийнято декрет ВУЦВК «Про державні промислові підприємства, які діють на засадах комерційного розрахунку». Виходячи з принципів непу радянська влада дозволила організацію і діяльність приватних і кооперативних підприємств, що значно поліпшило становище цивільного законодавства.

Згідно з постановою РНК УСРР «Про кустарну і дрібну промисловість і сільськогосподарську кооперацію» від 21 червня 1921 року кожний громадянин набував права вільно займатися кустарними промислами і створювати дрібні промислові підприємства [5, 289].

Незважаючи на те, що державність пережила часи громадянської війни та економічного краху, більшовики залишились при владі. Опір суспільства призвів до того, що в 1921–1923 рр. 92 % земельного фонду України залишалися в індивідуальному володінні, це було безсумнівним успіхом у цивільному праві [8]. Відбудові продуктивних сил галузі приватного права сприяв декрет ВУЦВК і РНК УСРР від 19 травня 1923 р. про запровадження єдиного сільськогосподарського податку в грошовій формі. Поступово широкого розвитку набули спеціальні види сільськогосподарської кооперації. Найважливішим показником успішної відбудови селянством сільського господарства було значне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Радянське цивільне право поступово почало охоплювати своїм регулюванням велику область суспільних відносин. Будучи самостійною галуззю єдиного за своєю суттю, цілями і завданнями радянського права, цивільне право починає займати одне з провідних місць в загальній системі права.

Якщо судити про цивільне право, ґрунтуючись тільки на його назві, то може створитися не зовсім правильне уявлення про цю галузь права. Справа в тому, що цивільне право УСРР регулює певні цивільні відносини не тільки за участі громадян. У багатьох випадках і соціалістичні організації вступають між собою і з громадянами у відносини, регульовані нормами цивільного права. Наприклад, постачання господарським органам всього необхідного для виготовлення продукції (товарів) та їх подальша реалізація, як правило, здійснювалося на підставі цивільно-правових договорів поставки або договорів на організацію матеріально-технічного постачання, учасниками яких вправі виступати тільки соціалістичні організації [4, 6]. Збереження товарно-матеріальних цінностей забезпечувалося різними правовими засобами, особливо важливе значення серед яких належало цивільно-правовим договором зберігання.

Також відбулися зміни в спадкуванні за заповітом і за законом. Спадкування почало допускатися при умові, що вартість спадщини не перевищувала 10 тисяч золотих

карбованців. Основні положення цього нормативного акта були включені в Цивільний кодекс УСРР, який було затверджено постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 року.

Нова економічна політика також вимагала денационалізації невеликих будівель. Це було зроблено «Житловим законом» від 1 листопада 1921 року, який регламентував також питання оренди будівель. Обсяг і межі приватногосподарської діяльності були визначені постановою ВУЦВК «Про основні приватні майнові права, що визнаються УСРР, охороняються її законами і захищаються судами УСРР» від 26 липня 1922 року. Постановою повністю виключалось із цивільного обігу право власності на нерухомість. Право власності на нерухоме майно допускалося лише при умові, якщо воно не було виключене з цивільного обігу. Постанова проголошувала відновлення таких цивільно-правових інститутів, як винахідницьке, авторське, спадкове право [5, 289–290]. Це був крок до лібералізації норм цивільного права, хоча дуже слабкий, але водночас нова економічна політика почала приносити результати.

Першу кодифікацію УСРР можна вважати повною рецепцією Цивільного законодавства РРФСР. Це було своєрідним втіленням матеріального права як напрямку на революційну законність. Кодифікація зумовлювалася необхідністю зафіксувати в систематизованому вигляді прав, форми та особливості нових суспільних відносин, а також внутрішніми потребами системи радянського законодавства (наявністю у ній істотних суперечностей, прогалин тощо) [6, 72].

Введення в цивільному законодавстві такого неправового критерію, як «соціально-господарське призначення» давало судам значний простір тлумачення закону. Навіть не закріплені в законі майнові права, якщо вони здійснювалися всупереч з їх «соціально-господарським призначенням» (що визначав суд), на підставі ст. 1 могли бути анульовані [5, 290]. У цьому випадку принципу законності протиставлявся принцип доцільності із явно імперативним напрямком, що призводило до правового нігілізму в судовій системі.

Натомість, як зазначає академік правових наук А. Й. Рогожін, демократичний характер мала ст. 4 Цивільного кодексу (ЦК) УСРР, котра характеризувала цивільну правоздатність (тобто здатність мати цивільні права і обов'язки), що надавалася всім громадянам, не обмеженим судом у правах. Стать, раса, національність, віросповідання, походження не впливали на обсяг цивільної правоздатності. Кожному громадянину республіки надавалися права вільного пересування, обрання незаборонених законом занять і професій, придбання та відчуження в рамках закону майна, укладання угод і створення промислових і торговельних підприємств при дотриманні норм, що стосувалися відання цих підприємств. У той же час Цивільний кодекс декларував класовий підхід у регулюванні майнових відносин. Так, він забезпечував робітникам і службовцям право автоматичного поновлення договору житлового найму і встановлював для них незмінні ставки квартирної плати. Коли йшлося про відшкодування збитків, ЦК УСРР зобов'язував судові органи враховувати майновий стан потерпілого й відповідача. Згідно зі ст. 123 ЦК майновий стан боржника мав бути врахований при визначенні порядку стягнення за невиконання договору [7, 194].

Принципово важливим положенням в цивільному праві є зосередження в руках Радянської держави основних знарядь і засобів виробництва, встановлення жорсткого державного контролю над торговим обігом, а також відмова від основних принципів приватного права, хоча формально приватна власність існувала. Характерними з цього приводу є зауваження Леніна на адресу Народного комісаріату юстиції РРФСР. Зокрема він підкреслював: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас все у галузі господарства є публічно-правовим, а не приватним. Звідси – розширити застосування державного втручання у «приватно-правові відносини», розширити право держави скасовувати «приватні» договори, застосовувати не «цивільні правовідносини», а нашу революційну правосвідомість» [3]. Хоча варто зазначити, що дані висловлювання були передчасними, та на практиці приватна власність теж існувала.

Поряд з державною і кооперативною власністю Цивільний кодекс УСРР виокремлював приватну власність, яка мала три форми: одноособова власність фізичних осіб; власність декількох осіб, які не складають об'єднання (загальна власність); власність приватних юридичних осіб.

Статтею 54 ЦК УСРР 1922 р. зазначала, що предметом приватної власності можуть бути: не націоналізовані будівлі, підприємства торгівлі, промисловості, що мають найманих працівників не більше передбаченої особливими законами кількості, знаряддя та засоби виробництва, гроші, цінні папери та інші цінності, в тому числі золота і срібна монета та іноземна валюта; предмети хатнього і власного вжитку, товари, які продавати законом не заборонено, та всіляке не вилучене з приватного обороту майно [5, 290–291].

Досить розвинутим у ЦК УСРР 1922 р. було договірне право, зокрема забезпечувалась певна свобода договорів. Загальні умови, за якими укладались договори, також регламентувались цим кодексом. Так, ст. 33 ЦК УСРР 1922 р. визнавала недійсним будь-який договір, якщо він укладався однією з сторін під впливом «крайньої нужди» і на не вигідних для неї умовах. Ініціатива розірвання такого договору могла виходити не тільки від зацікавленої сторони, а й від державних органів і громадських організацій. Ця норма є достатньо правовою та соціальною, вона давала можливість забезпечити захист учасників цивільних відносин.

Об'єктом цивільних прав могло бути лише майно, не вилучене з цивільного обігу (ст. 20 ЦК УСРР). При цьому перелік вилученого з обігу майна був досить значним. До нього, зокрема, належали: промислові, транспортні та інші підприємства в цілому; обладнання промислових підприємств, рухомий склад залізниць, морські та річкові судна, літальні апарати; комунальні споруди; будівлі тощо (ст. 22 ЦК УСРР) [3].

Однією з особливостей цивільного зобов'язального права було застосування статей Кримінального кодексу за порушення цивільних договірних відносин. У галузі спадкового права Цивільний кодекс УСРР, хоча і дозволяв спадкування за заповітом і за законом, але обмежував коло осіб, які могли спадкувати за законом [5, 291]. Звичайно, Цивільний кодекс УСРР не міг передбачити всієї сукупності цивільно-правових відносин, які виникали при впровадженні непу в життя. Ряд важливих нормативних актів були прийняті в наступні роки.

Відповідно до державної політики, одними із найважливіших нормативно-правових актів після прийняття Цивільного кодексу УСРР 1922 р. даного періоду були:

1. Положення про державні промислові трести УСРР від 4 липня 1928 року, прийняте на основі загальносоюзного Положення про державні промислові трести.
2. Положення про належні державні будинки в містах і селищах міського типу та про порядок використання житлових приміщень у цих будинках, схвалені 11 січня 1928 року ВУЦВК і Раднарком УСРР.
3. Постанова «Про авторське право» від 6 лютого 1929 року прийнятою ВУЦВК і Раднарком УСРР, якою регулювалися права на літературні, наукові і художні твори тощо [7, 196].

Як зазначає доктор юридичних наук Бойко І. «Упродовж існування СРСР основну увагу приділяли проблемі становлення та розвитку радянської влади» [1, 162]. У цілому варто погодитись, із цією думкою, але при цьому варто зазначити, що однією із основних галузей, яка закріплює економічне становище та зосереджує основні знаряддя і засоби виробництва в руках радянської держави на початковому етапі її існування є саме цивільне право.

Висновки. Передумовами формування цивільного права УСРР є намаганнями створення соціалістичної держави, повноцінного початку перетворення цивільного права Російської імперії під право більшовицької Росії, та створенням однорідного робочого класу українського суспільства.

Аналізуючи створення соціалістичної держави в УСРР 1921–1929 рр. та запровадження положень Цивільного кодексу УСРР 1922 р., варто визнати, що реформування галузі цивільного права почало відбуватися поступово, із деякими поступками радянської влади на користь селянства та принципу приватної власності. Запровадження Цивільного кодексу УСРР 1922 р. дало позитивне підґрунтя для розвитку галузей цивільного права та інших суміжних галузей права на протязі наступних років. Запровадження відносної самостійності селянству та надання гарантованих прав, позитивно вплинуло на економічне та політичне становище держави.

Література

1. Бойко І. Роль у правовому та патріотичному вихованні студентів-юристів курсу «Історія держави і права України» / І. Бойко // Право України. – 2015. – № 1. – С. 162–169.
2. Гончаренко В. Д. Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев. – Харків : Право, 2013. – 704 с.
3. Іванов А. М. Історично-правовий аналіз підстав припинення права власності в Україні / А. М. Іванов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 2. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_13.
4. Куник Я. А. Основы советского гражданского права: учеб. / Я. М. Куник, С. П. Коломацкая, З. С. Котлярова, В. В. Котова. – М. : Высш. шк., 1986. – 383 с.
5. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. 4-те вид. / П. П. Музиченко. – Київ : Т-во «Знання», 2003. – 429 с.
6. Парфіненко І. М. Кодифікація радянського цивільного права в 20-ті роки: матеріали всеукраїнської науко-практичної конференції / І. М. Парфіненко // Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. – 2014. – № 1. – С. 72–76.
7. Рогожин А. Й. Історія держави і права України: підруч. для юрид. вищих навч. закладів / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко. – Київ : Ін Юре, 1996. – 448 с.
8. Ченцов В. Влада і селянство в Україні / В. Ченцов, Д. Архирейський. – 2015 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Arkhiereyskiy_D/Vlada_i_selianstvo_v_Ukraini_u_20-ti_rr.pdf – Назва з екрана.

References

1. Boyko I. (2015). The role of legal and patriotic education of law students of the course «History of State and Law of Ukraine» (Journal of Law Ukraine), 1, 162-169 (in Ukr.)
2. Goncharenko V. D., Goncharenko V. D., Yermolaev V. N. & Rumyantsev V. A.. (2013). History of State and Law of Ukraine: Textbook / Kharkov: Right. 704 p. (in Ukr.)
3. Ivanov A. M. (2012). Historical and legal analysis of grounds for termination of property rights in Ukraine (Theory and practice of law), 2, [Electronic resource]. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_13 (in Ukr.)
4. Kunik Y. A. Kunik Y. M., Kolomatskaya S. P., Kotlyarova Z. S. & Kotov V. V. (1986). Fundamentals of Soviet Civil Law: Textbook. / M.: Higher education. Sc., 383 p.
5. Muzichenko P. P. (2003). History of State and Law of Ukraine: Teach. guidances. 4th ed. / P. P. Muzichenko. Kyiv: T-in «Knowledge», 429 p.
6. Parfinenko I. M. (2014). Codification of Soviet civil law in 20 years (materials all-Ukrainian scientific-practical conference Poltava National Pedagogical University Korolenko), 1, 72-76 (in Ukr.)
7. Rogozhin A. I., Strahov M. N., Goncharenko V. D. (1996). History of State and Law of Ukraine: textbook. for Legal. Higher teach. schools / A. I. Rogozhin. Kyiv: Institute Jure, 448 p.
8. Chentsov V. & Arhireyskiy D. (2015). Authorities and peasantry in Ukraine [Electronic resource]. Access mode: http://shron.chtyvo.org.ua/Arkhiereyskiy_D/Vlada_i_selianstvo_v_Ukraini_u_20-ti_rr.pdf – Name with screen (in Ukr.)

BRYK Artem Oleksandrovich,

ostgraduate student of Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkassy, Director of Private Enterprise «Interregional Law Office»

e-mail: SSWWQQ@ukr.net

CIVIL LAW OF THE USSR IN THE CONDITIONS OF THE ESTABLISHMENT OF THE SOCIALIST STATE OF 1921–1929

Abstracts. In recent years, the Ukrainian state has undergone significant development, as well as shocks in the economic and political spheres. Further development of a democratic society requires a historical reassessment of past experience contained in the national history of the state and law. In this context, one of the most revealing pages of Ukrainian history was the period 1921–1929, as it covered the

development of civil legal relations after the world and civil wars, against the backdrop of economic devastation and a change in the liberalization of the economic course. It was during this period that the codification of the legislative framework and the establishment of civil law institutes had taken place, which contributed to the country's exit from the crisis, to ensure the growth of the economy and living standards of the population of the Ukrainian SSR.

***Purpose** of the study is to identify a number of problem aspects related to civil legal relations that arose after comprehensive nationalization. Particular attention is paid to the analysis of legislative norms that allowed the Ukrainian socialist Soviet republic to overcome the economic and social crisis, to provide economic growth and improve the legal status in the civil legal sector.*

***Results** are the definition of the basic legal base of civil law of the USSR in 1921–1929, analysis of trends in the application of civil law during the economic and political crisis in society. The historical research of the main achievements in reforming civil legal relations of the Ukrainian SSR is conducted.*

***Conclusions.** The establishment of a socialist state in the USSR in 1921–1929 and the introduction of the provisions of the Civil Code of the USSR in 1922 positively influenced the economic situation of the country. The reform of the field of civil law took place gradually, with some actions of the Soviet government in favor of the peasantry and the principle of private property. The introduction of relative independence of the peasantry and the provision of guaranteed rights positively influenced the economic and political situation of the state. In order to overcome the crisis in the economic sphere of modern Ukraine, it is necessary to continue the development of the institute of civil law, to provide a regulated mechanism for observance and realization of rights and freedoms.*

***Key words:** civil law, legal act, ownership, socialist ownership, private ownership, the system of civil law.*

*Надійшла до редакції 10. 06. 2017
Затверджена до друку 20. 06. 2017*

УДК 329.7-055.2(477)

ГЕОРГІЗОВА Івана Леонідівна,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін, кандидат політичних
наук, Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького
e-mail: gessv@ukr.net

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується проблема співвідношення чисельності жінок та чоловіків у політиці, яке є незбалансованим, хоча саме представництво жінок у органах державної влади є одним із індикаторів демократичності суспільства. З'ясовується можливість забезпечення рівного доступу до процесу прийняття рішень запровадженням законодавчих гендерних квот для чоловіків і жінок, що є однією з важливих умов розбудови в Україні правової держави.

***Ключові слова:** гендерна рівність, гендерна квота, жіночі організації, паритетна демократія, статус жінок.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення в Україні існує, поряд з іншими, одна важлива проблема – вирівнювання становища жінки і чоловіка у політичній сфері життя суспільства. Ця проблема не втратила актуальності і на початку XXI ст. Соціальне і економічне «виключення» жінок, їх незначна участь у процесі прийняття політичних рішень, стала однією з головних у сучасних дискурсах з даної проблематики. Згідно зі статистикою, жінки залишаються на периферії української політики, що суперечить міжнародним зобов'язанням України, заснованих на європейських принципах і цінностях.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. вважається найбільш досконалим та ефективним актом у сфері прав людини. Кожна країна, яка вступає до Ради Європи, бере зобов'язання ратифікувати цю Конвенцію і неухильно дотримуватись її норм. У ст. 14 документа визначається, що здійснення прав і свобод, викладених у Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин [1].

Співробітництво України з Радою Європи розпочалося практично одразу після проголошення 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України незалежності. 19 жовтня 1995 р. Комітет міністрів РЄ ухвалив резолюцію про запрошення України стати 37-м членом цієї міжнародної організації. 9 листопада 1995 р. відбулася урочиста церемонія вступу України до РЄ, у Страсбурзі на площі перед Палацом Європи було піднято Державний Прапор України [2, 92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерні дослідження різних сфер життєдіяльності українського суспільства здійснюють чимало спеціалістів таких, як Г. Галаган [3], Н. Болотіна [4] та інші. Так Л. Кобелянська, аналізуючи документи зарубіжних країн з питань гендерної рівності, виявила міжнародні принципи гендерної політики, що формують сучасну ідеологію рівності. Принцип реалізації політики гендерної рівності висвітлює у своїй роботі І. Грабовська [5].

Метою статті є дослідження гендерної рівноваги в українському політико-правовому просторі. Аналіз причин низького представництва жінок в органах державної влади України та низького статусу жіноцтва у суспільних та політичних організаціях і фактичної відсутності у них влади.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична практика свідчить про можливість впровадження в життя наступних варіантів участі жінок у політичному житті суспільства: 1) традиційний варіант – в процесі діяльності суто жіночої політичної організації; 2) вождиський варіант; 3) ліберально-феміністичний – жінка працює в політиці як чоловік та разом з чоловіком; 4) так званий скандинавський варіант – створення політичної партії чи руху, яка своєю програмою орієнтується на виборчий електорат обох статей, враховуючи при цьому також і специфічно жіночі інтереси – бачиться в українському суспільстві найбільш перспективним [5, 26].

Непропорційне представництво жінок у органах влади, на жаль, є загальновідомим фактом суспільного життя. У той час, коли жінки складають більшість виборців України, в парламенті жінок лише 12%. Дослідники, аналізуючи причини цього явища, виділяють ряд загальновизнаних чинників, що діють не лише в Україні, але й у світі. До них належать передусім гендерні відмінності політичної соціалізації, що обумовлюють слабку мотивацію жінок до політичної активності; нерівномірність у розподілі різного гатунку ресурсів, що обмежує можливості жінок-політиків; особливості жіночого життєвого сценарію, який передбачає одноосібну відповідальність жінки за виховання дітей та ведення хатнього господарства, а також домінування у масовій свідомості традиційних гендерних стереотипів [6, 260].

Внутрішня ситуація в Україні, за констатацією більшості міжнародних експертів, характеризується низьким статусом жінок у суспільних та політичних організаціях та фактичною відсутністю у них влади. Цьому сприяє ряд стереотипів, які узагальнила І. Грабовська: жінка здатна внести значно менший людський капітал у роботу організації; жінка внаслідок своїх психологічних особливостей не може керувати справою так добре, як це здатен зробити чоловік; жінці шкодить керівна робота в суспільстві, політичним лідером вона не може бути; внаслідок специфіки статевої комунікації жінка не може так ефективно набирати потрібний досвід, необхідний для просування по службовій драбині; обов'язки жінки щодо сім'ї та дому не дозволяють їй ефективно реалізуватися у професійній чи суспільній діяльності [7, 88].

На жаль, у свідомості самих жінок міцно закріпився і постійно відтворюється стереотип жіночої неповноцінності в політиці, державній діяльності. Багато з них переконані, що сфера політики – не для жінок, їм краще не посідати керівних державних посад. Соціалізація жінок в Україні відбувається таким чином, що скоріше винятком, ніж нормою, є притаманні їм амбіції та намагання у професійній та політичній кар'єрі. Політика і політична діяльність у суспільній свідомості асоціюється з чоловічою активністю, жорсткою та силовою боротьбою за владу [8, 15].

Не зважаючи на збільшення чисельності жінок у політиці, співвідношення сил чоловіків і жінок залишається незбалансованим. Хоча саме представництво жінок у органах державної влади є одним із індикаторів демократичності суспільства. Зниження представництва жінок в органах влади неминуче призводить до зниження їх впливу на прийняття важливих рішень. Однією з причин значної чисельної перемоги чоловіків дослідники вбачають в тому, що самі виборці-жінки, які складають абсолютну більшість електорату, не підтримали представниць своєї статі, байдуже усуваючись від найактуальніших проблем [9, 65].

Зрозуміло, що гендерні перетворення у політико-правовій системі – процес складний та тривалий. Забезпечення рівності чоловіків і жінок у виборчому процесі є однією з найважливіших умов розбудови правової держави. Прикро, що дотепер всерйоз питання гендерних квот не піднімалося жодною із політичних партій. Тому серед депутатів українського парламенту перших двох скликань жінки були винятком, а не правилом. Вони потрапляли до Верховної Ради за виняткових обставин: або ж як данина традиції, сформованої ще за попередніх часів, або ж для реалізації політичних технологій, або ж задля того, щоб привабити присутністю жінок електорат. Так, наприклад, серед народних депутатів України I скликання (1990–1994 рр.) – лише 12 жінок і II (1994–1998 рр.) – 17 жінок [9, 66]. У парламенті III скликання (1998–2002 рр.) їхня кількість стає рекордно значною – 37 осіб, IV (2002–2006 рр.) – 28. V скликання парламенту (2006–2007 рр.) мало у своєму складі вже 40 жінок, VI (2007–2012 рр.) – вже 42 особи, а VII (2012–2014 рр.) – 46 жінок-парламентарок, VIII (2015 р.) – 47 жінок [10]. Кадрові ротації у виконавчій владі збільшили кількість жінок-депутатів ще на 4 особи. Тому сьогодні в українському парламенті працює вже 51 жінка, що становить 12% від загального складу. Не зважаючи на позитивну динаміку, в порівнянні з парламентами інших держав Україна явно програє. Для порівняння: в Європейському Парламенті – 35% жінок-членів (17,5% в 1979 р.), у Швеції – 47%, Фінляндії – 41,5%, Болгарії – 21,7%, Естонії – 20,8%, Польщі – 20,2%, Латвії – 20%, Словаччині – 19,3% [5, 27].

Прибічники швидкого досягнення гендерної збалансованості головну причину недопредставленості жінок вбачають в їх дискримінації та ізолюваності, які можуть бути подолані лише за допомогою позитивних дій. Ця концепція виражає точку зору феміністок, які не згодні чекати сімдесят або вісімдесят років, необхідних для досягнення паритетної демократії. Оскільки партії висувають своїх кандидатів на виборні політичні посади, вони здатні збільшувати кількість жінок-кандидатів у своїх списках за допомогою введення офіційних правил. Введення квот означає перехід від класичного ліберального поняття рівності до рівності результатів. Має значення також розмір квот для жінок-кандидатів (як правило, це від 25 % до 50 %). Наприклад, у Швеції майже всі партії сьогодні ввели чергування чоловік-жінка у своїх виборчих списках, що призвело до одного з найкращих результатів світу – сьогодні 45 % місць парламенту належить жінкам (в 2006 році в шведському парламенті було 47% жінок-депутатів) [2, 95].

Висновки. Отже, хоча, відбувається позитивна динаміка зростання жіночого представництва в найвищому законодавчому органі держави, незважаючи на тривалу співпрацю в рамках Ради Європи та проголошений курс на європейську інтеграцію, наша держава у сфері гендерної рівності ще не досягла рівня європейських вимог. Гендерні перетворення у політико-правовій системі і в суспільстві в цілому – процес складний і тривалий. Водночас, забезпечення рівного доступу до процесу прийняття рішень для

чоловіків і жінок є однією з важливих умов розбудови в Україні правової держави. Запровадження законодавчих гендерних квот паралельно з жорсткими санкціями за їх порушення могло б суттєво покращити ситуацію щодо участі жінок у політиці.

Література

1. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Плотян С. Законодавче забезпечення участі жінок у процесі прийняття рішень: європейський досвід для України / С. Плотян // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред. Я. Сverdлюк, С. Оксамитної // За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ – НаУКМА – 7 жовтня 2005 року. – Київ : Атіка, 2006. – С. 90–110.
3. Галаган Г. Д. Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20–21 листопада 2000 року / Г. Д. Галаган. – Київ : ПРООН, 2009. – 233 с.
4. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України / Н. Б. Болотіна. – Київ : Логос, 2006. – 176 с.
5. Грабовська І. Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи / І. Грабовська // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 27–29 квітня 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 25–28.
6. Шерман О. М. Гендерний аспект політичних стереотипів / О. М. Шерман // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 листопада 1995 р. / НДІ «Проблеми людини». – Дніпропетровськ : Поліграфіст, 1996. – С. 260–264.
7. Грабовська І. Про українську жінку в українській політиці і не тільки / І. Грабовська // Сучасність. – 2004. – № 3. – С. 82–91.
8. Апатенко О. Гендерна політика в Україні / О. Апатенко // Банківська справа. – 2001. – № 4. – С. 13–17.
9. Михайлова К. Г. Жінка і влада / К. Г. Михайлова, І. Г. Богословська, О. С. Борисенко [та ін.] // Жінка в Україні : Міжвідомчий науковий збірник / за ред.: А. І. Комарової, І. Є. Голубевої, В. П. Пустовойтенка [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 23. – С. 62–71.
10. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії (ЦВК) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/cvk.gov.ua>.

References

1. (n. d.). The European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of 1950. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (in Ukr.)
2. Plotyan, C. (2006). Legislative support women's participation in decision-making: European experience for Ukraine. In Y. Sverdljuk and S. Velvet (Ed.). Women in politics: international experience for Ukraine. (pp. 90–110). Kyiv: Atika. (in Ukr.)
3. Galagan, G. (2009). The Equality of women and men in Ukraine: legal aspects: materials of the international scientific-practical conference, 20–21 November 2000. Kyiv: PROON. (in Ukr.)
4. Bolotina, N. (2006). Social legislation of Ukraine. Kyiv: Logos. (in Ukr.)
5. Grabowska, I. (2011). The experience of the establishment of the society of parity democracy in Ukraine : achievements, problems, prospects. Gender education – a resource of parity democracy development. (pp. 25–35). Kyiv. (in Ukr.)
6. Sherman, A. M. (1996). The Gender aspect of political stereotypes. Women of Ukraine: history, present and the future: proceedings of the international. (pp. 260–264). Dnepropetrovsk: Poligrafist. (in Ukr.)
7. Grabowska, I. (2004). About Ukrainian women in Ukrainian politics and not only. Sychasnist, 3, 82–91. (in Ukr.)
8. Apatenko, A. (2001). Gender policy in Ukraine. Bankivska sprava, 4, 13–17.
9. Mihaleva K. G., Theological, I. G., Borisenko A. S., Golovneva, I. V. & Goga, N. P. (2001). In A. I. Komarova (Ed.).
10. Woman and power. Woman in Ukraine. The interdepartmental scientific collection, (23), 62–71. Kyiv. (in Ukr.).
(n. d.). The official website of the Central election Commission (CEC). Retrieved from <http://www/cvk.gov.ua>.

GEORGIUZOVA Ivanova Leonidovna,

Associate professor of the department of state-legal disciplines, candidate of political sciences

e-mail: gessv@ukr.net

WOMAN AS THE SUBJECT OF POLITICS IN UKRAINE: GENDER ASPECT

Introduction. *At the present stage of state-building in Ukraine among other problems existed one important it is the alignment of the position of women and men in the political sphere of society. This problem is not lost relevance in the early twenty-first century. Social and economic exclusion of women and their limited participation in the process of political decision-making, has become one of the main contemporary discourses on this problem. According to the statistics, women remain on the periphery of Ukrainian politics, which contradicts with the international obligations of Ukraine which are based on European principles and values. The European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of 1950 is considered to be the most perfect and efficient instrument in the sphere*

of human rights. Each country joining the Council of Europe, take the responsibility to ratify the Convention and adhere to its norms. In article 14 of the document determined that the exercise of the rights and freedoms set forth in the Convention are guaranteed without discrimination on grounds of sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other circumstances.

Purpose. Studies of gender balance in the Ukrainian political and legal space. Analysis of the reasons for the low representation of women in bodies of state power of Ukraine and the low status of women in public and political organizations and actual lack of power.

Results. Despite the increasing of the number of women in politics, the balance of power of men and women is unbalanced. The representation of women in public authorities is one of the indicators of democratic society. The decline in women's representation in government inevitably leads to a decrease their influence on important decisions.

Originality. Recommendations were created to ensure gender equality, based on international experience for improving the election legislation by introducing gender quotas for female representation in elected government.

Conclusion. Now, though, is the positive growth of female representation in the highest legislative body of the state. Despite the long-term of cooperation in the framework of the Council of Europe and proclamation of the path of European integration, our country in the field of gender equality hasn't yet reached the level of European requirements. Gender transformation in the political and legal system and in society as a whole is a long and complicated process. However, the provision of equal access to the decision-making process for men and women is one of the important conditions for building in Ukraine a legal state. The introduction of legislative gender quotas in parallel with strict sanctions for their violation could significantly improve the situation regarding women's participation in politics.

Надійшла до редакції 01.06. 2017
Затверджена до друку 10. 06. 2017

УДК 94(477)«1932/1933»:070.481

КАЮК Анна Олександрівна,
аспірантка кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: anna_kayuk@cdu.edu.ua

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ОГОНЕК»

У статті з'ясовано особливості висвітлення Голодомору 1930-х років у журналі «Огонек» за 1986–1989 рр. Здійснений огляд спогадів очевидців та жертв голоду, які надсилали свої листи до редакції. На основі проблемно-тематичного аналізу публікацій досліджено Голодомор в Україні 1932–1933 рр., як національну трагедію початку 1930-х років. Встановлена роль журналу «Огонек» у формуванні нових уявлень громадян про історію.

Ключові слова: голод, голодомор, тоталітаризм, демографія, масове видання.

Постановка проблеми

Голодомор як одна з найбільших цивілізаційних трагедій людства з одного боку, так і жахливих злочинів проти людяності, вчинених тоталітарним режимом, з іншого – є не просто історичною минувшиною, а глибокою демографічною і духовною раною українського народу. Це жахлива сторінка в історії нашої держави, на якій чорними літерами записані мільйони загиблих українців. 26 листопада 2016 р. в Україні вшановували пам'ять жертв Голодоморів. Напередодні відкрилась нова експозиція

Українського інституту національної пам'яті до 83-х роковин Голодомору в рамках проекту «Незламні». Серед «незламних» – автор Акту проголошення Незалежності України в 1991 р. Л. Лук'яненко, оперна співачка Є. Мірошниченко, дисиденти І. Світличний і О. Тихий, видатна художниця К. Білокур, письменники В. Барка, О. Гончар, лікар Н. Ауска, поет Д. Білоус, філософ М. Руденко, модель Є. Сакевич-Даллас, історик М. Сікорський, кінодраматург Б. Хандрос, прозаїк А. Дімаров, живописець О. Заливаха.

Ще в 2006 р. Верховною Радою було прийнято Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Цим рішенням була відновлена історична справедливість щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу, адже протягом тривалого часу ця трагедія була цілковито викреслена з політичної історії.

Лише з початком перебудови і «горбачовської» гласності з'явилися можливості говорити про теми, які довгими роками замовчувалися. Найрадикальнішим чином змінилася політика в галузі засобів масової інформації, саме в них вбачався ключ до досягнення головних змін. Інформаційна діяльність друкованих видань епохи перебудови – це шлях від надмірної заідеологізованості публікацій до демократизації в радянській пресі. Одним із найбільш впливових тогочасних масових видань був журнал «Огонек», який з приходом В. Коротича в якості головного редактора, кардинально змінив свою зовнішню політику, внаслідок якої тижневик став рупором перебудови. На сторінках журналу почали публікуватися матеріали, що були справжньою сенсацією для радянського суспільства. Ефектом інформаційної бомби виявилися публікації на тему Голодомору.

Враховуючи вплив засобів масової інформації на формування нової свідомості суспільства актуальним видається дослідження публіцистичних матеріалів на тему голоду, надрукованих в «Огоньку» та аналіз їх впливу на формування нових уявлень громадян про історію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною джерельною базою даного дослідження є матеріали журналу «Огонек» за 1986–1989 рр. – повні річні підшивки. Окремі аспекти цієї проблематики розглядаються в працях К. Єсикової, зокрема був здійснений комплексний аналіз публікацій «Огонька» через призму всієї історії існування журналу. Критеріями аналізу виступили форма подачі матеріалу, структура і формат журналу [1]. О. Гордіна досліджувала проблеми вітчизняної історії на сторінках тижневика. В своїй роботі вона детальніше зупиняється на темі становлення сталінізму та реабілітації жертв сталінських репресій [2]. Безпосереднім дослідженням голоду, як геноциду українського народу займався С. Кульчицький [3]. Вивченню зарубіжної історіографії голоду в Україні 1932–1933 р. присвятив свої роботи В. Марочко [4].

Метою статті є дослідження матеріалів журналу «Огонек» з описаної проблематики. Це передбачає вирішення таких наукових завдань: здійснити комплексний аналіз публікацій про Голодомор на сторінках тижневика; простежити висвітлення окремих аспектів цієї тематики в спогадах очевидців та жертв голоду; дослідити вплив матеріалів «Огонька» на формування нових уявлень громадян про історію.

Виклад основного матеріалу. Примітним аспектом Голодомору були спроби влади стерти його з людської пам'яті. Радянська позиція в цьому питанні була однозначною: заперечувався сам факт голоду. Тому довгий час режим забороняв навіть згадувати про цю трагедію. Забороняли писати про нього в пресі й літературі, згадувати в офіційних документах. Навіть розмовляти на тему штучного голоду і геноциду українців було небезпечно для життя. Необережно мовлене слово могло запроторити людину в концтабір. Зазначимо, що хоча в 1956 р. на XX з'їзді КПРС були вперше оприлюднені масштаби сталінського терору щодо номенклатури та інтелігенції, але до останнього приховувався терор голодом. Тільки після того, як українська діаспора домоглася створення в Конгресі США тимчасової комісії з розслідування подій 1932–1933 рр. в Україні, сталінське табу на згадування голоду було скасовано [3, 228].

Лібералізація політичного режиму, що почалася після проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову, ставала все відчутнішою. Перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький у доповіді, присвяченій 70-річчю утворення УРСР, згадав про факт голоду. Хоча згадування було побіжним і причиною оголошено «посуху», але принципово новим було визнання самого факту [5, 71]. З кінця 1987 р. в роботу щодо заповнення «білих плям» включається періодична преса. Перед нею стоїть важливе завдання щодо відновлення в пам'яті цілих сторінок історії країни, особистостей і подій, викреслених з минулого. У цей же період виникають відкриті дискусії, в яких стикаються різні погляди на витоки сталінізму та його місце в історії. Цей процес охопив не тільки вузькі кола інтелігенції, а й все радянське суспільство. Про це свідчить надзвичайний успіх публікацій, присвячених сталінській епосі.

Особливої популярності набуває тижневик «Огонек», який ввійшов в історію, як рупор перебудови. На сторінках журналу обговорюються найгостріші питання сучасності, публікуються викривальні статті та маса матеріалів на історичну тему. Так, московський демограф М. Тольц, у публікації «Скільки ж нас тоді було?», надрукованій в грудневому номері журналу «Огонек», уперше розповів про репресований Всесоюзний перепис населення 1937 р. [8, 10]. Цей перепис не був надрукований раніше у зв'язку з «недообліком» населення. Причиною «недообліку» М. Тольц назвав голод 1932–1933 рр. і репресії, що розпочалися в Радянському Союзі вже в 1936 р. Разом з переписом були репресовані його організатори, яких звинуватили в шкідницькому недообліку населення. Демографічна наука перестала існувати. Науково-дослідні установи відповідного профілю були закриті, а демографи, які зберегли своє життя після 1937 р., перетворилися на звичайних статистів. Матеріали перепису знищили, статистика народонаселення стала секретною. Підсумкові дані повторного перепису, який провели в січні 1939 р., з'явилися у формі двох коротких газетних публікацій. Дані перепису 1937 р., які викликали в Й. Сталіна таку реакцію, до оприлюднення в «Огоньку» залишалися загадкою. М. Тольц не називав конкретну цифру кількості населення, але стверджував, що перепис показав меншу кількість населення, ніж була в країні на початок 1933 р. (165,7 млн чоловік). Автор відкрито говорить про голод в Україні, Північному Кавказі та Нижньому Поволжі. Для виконання плану при заготовках зерна вивозився весь хліб без виключення. Це стосувалося навіть того зерна, яке призначалось на фураж, або ж було надано у вигляді авансу за трудові. Автор акцентує увагу на традиційну формулу «труднощі періоду індустріалізації та колективізації», яка ніколи не підлягала роз'ясненню та уточненню. М. Тольц ставить перед собою завдання дізнатися трагічну правду, яка приховується за цими труднощами. Аналізуючи напрацювання демографа Б. Ц. Урланіса, дослідник робить висновок, що в 1933 р. населення країни не тільки не зросло, а й навпаки, зменшилося.

Про голод побічно згадується в статті С. Дяченка «На Хортиці, у матери...» [9, 18]. У публікації йде мова про Хортицю, як природний і історико-культурний заповідник, здійснюються заклики щодо прийняття заходів для розбудови цього чудового історичного місця для туристів. Автор вдається до минулого цього регіону, згадуючи як героїчні, так і трагічні сторінки історії. Наприклад, С. Дяченко зазначає: «Сейчас много пишут о массовых жертвах 1937–1938 годов, реабилитируя все новые и новые имена. Но мало сообщают о трагедии 1932–1933 годов, когда от безумных «перегибов» коллективизации в стране начался массовый голод. Он охватил многие регионы – Кубань, Поволжье, Урал, но более всех, несравнимо с другими пострадала Украина – прежняя житница России и Европы. По некоторым сведениям (ибо до сих пор молчат архивы), республика в те годы потеряла миллионы жителей, вымирали целые села» [9, 19]. Окрім цього автор наводить інформацію про примусове виселення селян зі своїх чорноземів до Уралу, Сибіру та Далекого Сходу.

У № 27 за 1989 р. була надрукована розлога стаття, темою якої став Голодомор в Україні. Промовистою є вже сама назва публікації «Страшный месяц Пухкутьень», назва

місяця означає «пухнути від голоду», саме так замордований народ називав березень в голодні роки [10, 22]. Стаття розкривала перед читачами, не тільки нові факти з історії про Голодомор, а й містила в собі унікальні свідчення очевидців. Автор пише: «То, что происходило в нашей стране в 1932-1933 годах, по-моему, можно было бы назвать словом ХОЛОКОСТ. ...Холокост – это и уничтожение фашистами евреев во второй мировой войне, конечная форма геноцида. Тогда под сапогом третьего рейха за несколько лет погибло 6 миллионов евреев. Топор Сталина за один год уничтожил 7 миллионов украинцев. Разве не Холокост?» [10, 24]. У статті висловлюється ідея створення «чорної книги», куди поіменно слід вписати винуватців цих смертей, головних людожерів, як зазначає автор, – Й. Сталіна, Л. Кагановича, В. Молотова, П. Постишева та їх пособників, а також завзятих «активістів». Також ініціюється створення «білої книги» з іменами тих, хто безневинно загинув у роки колективізації та Голодомору.

У № 47 1989 р. на сторінках журналу «Огонек» був опублікований уривок з книги «Тайная история сталинских преступлений» О. Орлова, де голод описується, як один з наслідків масової колективізації [11, 18]. Навіть ті іноземні журналісти, що раніше підтримували сталінську політику, оцінювали кількість жертв голоду в 5 – 7 млн. осіб. Згідно підрахунків Об'єднаного Головного Політичного Управління (ОГПУ), у доповіді, призначеній для Й. Сталіна, число померлих голодною смертю складало 3,3 – 3,5 млн [11, 18]. Перед читачами відкрилася жахлива правда, що причиною цих смертей були не якісь природні катаклізми, що непідвладні людині, а божевілля і свавілля диктатора, який виявився нездібним передбачити наслідки своїх дій, показавши цим свою байдужість до страждань народу. Автор зазначає, що тогочасні радянські газети не написали жодного слова про страшний голод. Натомість преса була перенасичена інформацією про успіхи індустріалізації і похвалою в адрес «мудрого і великого» Й. Сталіна. Кореспондентам закордонної преси заборонялося виїздити за межі Москви і її околиць. Сталінське керівництво намагалося прикласти максимум зусиль, щоб приховати трагічну правду.

Звернемо увагу, що соціалізація горя є важливим етапом процесу розкриття злочинів сталінізму під час перебудови: вона надає горю колективний характер, дозволяє пережити його спільно. Жертви, які під страхом смерті були змушені довгі роки мовчати, починають писати листи в журнал, щоб на підставі власного досвіду свідчити про трагедію епохи: вони розповідають про те, як розкуркулювали їх сім'ї, як приходилося виживати в умовах бідності та голоду, як зникали їхні батьки в період репресій, про постійне відчуття страху на якому трималася Радянська влада. Наприклад, в № 8 за 1988 р. опублікований лист пенсіонерки Н. Мочалової. Ось як вона починає свої спогади: «В последнее время «Огонек» печатает статьи и письма на темы, которых раньше никто и никогда не касался. Я имею в виду голод на Украине и так называемые перегибы при коллективизации». Н. Мочалова розповідає про розкуркулювання, голод, смерть рідних, жорстоке ставлення до людей з боку правлячих органів, про тотальну несправедливість та безнадію. Пенсіонерка згадує: «Я еле ходила, затем опять заболела малярией и желтухой, – истощение. Выбиралась в тайгу за клюквой, брусникой, ела щавель, полевой лук, все-таки выжила» [12, 4]. Авторка листа зізнається, про страх повторення цих голодних років. Тепер, знаючи правду, яка так довго приховувалася, майбутнє покоління гласності має зробити все, аби не дозволити появи нових жертв тоталітарного режиму.

Лист в № 12, також переповнений людським горем і трагізмом. «В 1932 году мне было 19 лет... – пише в журнал «Огонек» І. Хмільковський з міста Черкаси. – Я бывал на полях Кировоградской и Киевской областей, где созревал высокий урожай, и смею утверждать, что в 1932 году на Украине никакой сильной засухи не было. Однако из-за грубых нарушений ленинских принципов коллективизации и в силу других причин крестьяне уклонялись от вступления в колхоз. Земля же их тем не менее была обобществлена и оказалась необработанной. Глубоко уверен, что Сталин костлявой рукой голода пытался заставить мужика идти в колхоз и работать за почти не оплачиваемые

трудодни. Заранее спланированный голод и искусственное манипулирование переписями 30-х годов, чтобы скрыть количество умерших и зачислить мертвые души в качестве живых, – вот одно из трагических последствий сталинизма... Хлеб изымался до последнего килограмма. Причем эта дикость прикрывалась лозунгом, рожденным в совершенно иных исторических условиях: «Борьба за хлеб – борьба за социализм». Миллионы обездоленных и голодных молча умирали. Если же кто-то выражал возмущение, на него немедленно сыпались репрессии» [13, 3]. Очевидец згадує про трупи людей, які помирали від голоду просто на дорозі, не знайшовши хоч якоїсь їжі. Села Степанки, Вергуни, Бузуків, як і інші села Черкаського району, буквально спорожніли. Автор стверджує, що така ж ситуація була і в Запорізькій, Кіровоградській, Житомирській і інших областях України. І. Хмільковський закінчує свої спогади звинуваченням в адресу Й. Сталіна та інших членів Політбюро, які виконували ці злочинні накази – «...это наша история, одна из трагических ее страниц. Я глубоко убежден, что не было фатальной неизбежности этого голода, его можно было избежать... За трагедию 1933 года ответственность перед историей несут не только Сталин, но и другие члены Политбюро, на которых он опирался» [13, 3].

Варто зазначити, про дискусії, які виникали між читачами з даної проблематики, адже далеко не всі підтримували політику гласності та демократизації. Так, в № 32 за 1987 р. публікується лист члена КПРС Я. Гамаюна, який обурювався статтею В. Полікарпова про Ф. Раскольникову («Огонек» № 26, 1987 р.), адже в публікації розкривалися раніше замовчувані факти та були надані обґрунтовані звинувачення Й. Сталіну. В листі Я. Гамаюн стверджував: «...в период коллективизации большинство крестьян пострадало от репрессий. Но время стерло все... Так зачем же травить сердца... В нашей перестройке и гласности должна быть мера» [15, 27]. Відповідь на ці коментарі була опублікована вже в № 35 під назвою «Ничего не стирает время». Свої власні спогади про пережиті події написала Н. Федченко. Все її життя було зіпсоване карними органами тоталітарного режиму. Надія розповідала про розкуркулення, голодне дитинство, репресії щодо батька, смерть рідних сестер та братів. «Нет, ничего не стирает время – стверджує Н. Федченко. – И сейчас остро и близко и, видно, никогда не отболит. А почему отболит оно, если в одной моей родне столько безвинно загубленных жизней...» [16, 6].

Розповіді очевидців про сталінську епоху викликали шок і жах в радянському суспільстві. З 1987 р в статтях і читацьких листах опублікованих на сторінках преси постійно повторюються одні й ті ж питання: «Хто ми такі? Чому ми стали такими?». Це свідчить про сум'яття суспільства, яке протягом дуже довгого часу страждало амнезією, а тепер, дивлячись у дзеркало минулого, не впізнає себе, не має можливості зібрати в єдине ціле уламки своєї ідентичності. Поступово формувалися нові уявлення громадян про свою історію. Не дивно, що публікації з історичною тематикою займали значне місце на сторінках «Огонька». Статті відрізнялися різноманітністю сюжетів і форм подачі матеріалу. При цьому вони завжди залишалися актуальними, цікавими, наочними, емоційно забарвленими і точно відповідали політиці, яка проводилася в країні. Використовуючи історичний матеріал як засіб популяризації політичної ідеї і рішення конкретних політичних завдань, за допомогою публікацій на історичні теми журнал здійснював величезний вплив на масову історичну свідомість, головне ж – на оцінку людьми сучасних їм подій. У цьому полягала основна функція і найголовніше завдання масових видань в період перебудови [2, 15]. В «Огоньку» публікувалися матеріали в максимально доступній масовому читачеві формі. При цьому у всіх публікаціях незмінно проводилися паралелі історичного минулого з перебудовчою сучасністю.

Висновки. Отже узагальнимо, що лише після проголошення курсу на перебудову радянське суспільство дізналося про страшні факти голоду 1932–1933 рр. Саме завдяки гласності й демократизації почали говорити про ліквідацію цієї «білої плями», про об'єктивне й повне її висвітлення. Політики, науковці намагалися зрозуміти, що насправді відбулося в 1932–1933 рр., осмислити всю трагедію тих років. Активну участь в цьому

процесі брала преса. Так, на початку перебудови масові видання в більшій мірі, ніж професійна історична наука брали участь у процесі переосмислення історичного минулого, в формуванні громадської думки, політичної «перебудованої» свідомості радянських людей.

На прикладі «Огонька» ми можемо прослідкувати, як історична тематика тижневика мала особливий вплив на уявлення суспільства про минуле, а участь в журналі професійних істориків відображало як стан історіографії, так і її вплив на історичну свідомість. Аналізуючи публікації журналу «Огонек» за 1986–1988 рр. бачимо, що на сторінках тижневика розглядалися такі важливі аспекти як: суть голодомору, його причини, демографічні наслідки. Опубліковані наукові статті та спогади очевидців свідчать про те, що український голод був наслідком не тільки репресивних хлібозаготівель, але й відмінно організованої конфіскації всіх продовольчих запасів у селян. Втрата мотивації, тотальне одержавлення, спад виробництва, зниження продуктивності праці, нарешті, жахливий за масштабами людських жертв Голодомор – неповний перелік підсумків сталінських експериментів над українським селом. Голодомор 1932–1933 рр. став національною трагедією. Правда про минуле необхідна, щоб перешкодити поверненню цих трагічних сторінок нашої історії, і забезпечити світле життя майбутньому поколінню українців.

Література

1. Есикова Е. Журнал «Огонек» в контексте переходных эпох: автореф. дис. ...канд. истор. наук. / Е. Есикова. – М., 2011. – 21 с.
2. Гордина О. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987–1991 гг. Тематический анализ: автореф. дис. ...канд. истор. наук / О. Гордина. – М., 2004. – 26 с.
3. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид / С. Кульчицький. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 220 с.
4. Марочко В. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932–1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? / В. Марочко // Український історичний журнал. – 2006 – № 3. – С. 186–198.
5. Ісакова Н. Історіографія проблеми голодомору 1932–1933 рр. в українській та зарубіжній літературі / Н. Ісакова // Вісник аграрної історії. – 2013. – Вип. 4. – С. 71–79.
6. Кудлач В. Голодомор: позиція нашого сумління / В. Кудлач // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 1. – С. 50–52.
7. Савчук К. Голодомор – український геноцид / К. Савчук // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2015. – Випуск 37. – С. 58–64.
8. Тольц М. Сколько же нас тогда было? / М. Тольц // Огонек. – 1987. – № 51. – С. 10–11.
9. Дяченко С. На Хортице, у матери... / С. Дяченко // Огонек. – 1989. – № 3. – С. 18–20.
10. Дяченко С. Страшный месяц Пухкутень / С. Дяченко // Огонек. – 1989. – № 27. – С. 22–24, 25.
11. Орлов А. Тайная история сталинских преступлений / А. Орлов // Огонек. – 1989. – № 47. – С. 18–22.
12. Слово читателя. Мочалова Н. // Огонек. – 1988. – № 8. – С. 4.
13. Слово читателя. Хмильковский И. // Огонек. – 1988. – № 12. – С. 3.
14. Поликарпов В. Федор Раскольников / В. Поликарпов // Огонек. – 1987. – № 26. – С. 4–7.
15. Слово читателя. Я. Гамаюн // Огонек. – 1987. – № 32. – С. 27.
16. Слово читателя. Н. Федченко. Ничего не стирает время // Огонек. – 1987. – № 35. – С. 6.
17. Дзюба М. Роль засобів масової інформації в формуванні громадської думки / М. Дзюба // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2008. – № 1. – С. 77–81.
18. Канченко А. Вплив засобів масової інформації на прийняття політичних рішень / А. Канченко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4. – С. 40–45.

References

1. Esikova, E. (2011). Magazine «Ogonek» in the context of transitional periods. *Thematic analysis* (in Russ.)
2. Gordina, O. (2004). Problems of Russian history on the pages of mass magazine «Ogonek» 1987–1991. *Thematic analysis* (in Russ.)
3. Kulchytskyi, S. (2005). The Holodomor in 1932–1933 in Ukraine as the Genocide. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukr.)
4. Marochko, V. (2006). Modern foreign historiography of the Holodomor in 1932–1933 in Ukraine: a new or the old interpretation? *Ukrainian Historical Journal*, 3, 186-198 (in Ukr.)
5. Isakova, N. (2013). A Historiography of the Holodomor in 1932–1933 in Ukrainian and foreign literature. *Bulletin of Agrarian History*, 4, 71-79 (in Ukr.)
6. Kudlach, V. (2010). The Holodomor: the position of our conscience. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 50-52 (in Ukr.)

7. Savchuk, K. (2015). The Holodomor – The Ukrainian Genocide. *Bulletin of Lviv University. The series of international relations*, 37, 58-64 (in Ukr.)
8. Tol'ts, M. (1987). How many of us were there then? *Ogonyok*, 51, 10-11 (in Rus.)
9. Dyachenko, S. (1989). On Khortitsa, at the mother. *Ogonyok*, 3, 18-20 (in Rus.)
10. Dyachenko, S. (1989) The terrible month Puhkuten. *Ogonyok*, 27, 22-24 (in Rus.)
11. Orlov, A. (1989). A secret history of the Stalin's crimes. *Ogonyok*, 47, 18-22 (in Rus.)
12. Mochalova, N. (1988). The reader's word. *Ogonyok*, 8, 4 (in Rus.)
13. Khmil'kovskii, I. (1988). The reader's word. *Ogonyok*, 12, 3 (in Rus.)
14. Polikarpov, V. (1987). Fedor Raskolnikov. *Ogonyok*, 26, 4-7 (in Rus.)
15. Gamayun, Ya. (1987). The reader's word. *Ogonyok*, 32, 27 (in Rus.)
16. Fedchenko, N. (1987). Nothing erases time. *Ogonyok*, 35, 6 (in Rus.)
17. Dziuba, M. (2008). The role of the media in shaping of public opinion. *Modern information technology of security and defense*, 1, 77-81 (in Ukr.)
18. Kanchenko, A. (2009). The impact of the media on political decisions. *Strategic Priorities*, 4, 40-45 (in Ukr.)

KAYUK Anna Oleksandrivna,

Ph. D. student, Department of Archaeology and Special Branches of History, Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine

e-mail: anna_kayuk@cdu.edu.ua

FORMATION OF THE HISTORICAL TRUTH ABOUT THE HOLODOMOR OF 1932–1933 IN THE «OGONYOK» MAGAZINE

Abstract. Sharp changes which occurred in Soviet Union in 1985 covered all the aspects of life, namely, economics, policy, culture and social consciousness. These changes brought the long-awaited freedom of speech. In the «perestroika» period, the transfer from a closed totalitarian regime to the «glasnost» was started. The media encounter new challenges: (a) true coverage of current realities, (b) carrying out a comprehensive and objective analysis of events, (c) to be a bearer of new values. Publicistic articles of «Ogonek» magazine became an example of democratic thought. The publications dedicated to the Stalin's era acquire a particular interest. **The aim** of the article is to study the formation of the historical truth about the Holodomor of 1932–1933 on the «Ogonyok» magazine pages. **Research methods** are the following: descriptive method, the comparative historical method; particularly valuable results during the study of the magazine publications provides the method of content analysis. **The obtained results** reflect to a comprehensive analysis of publications about the Holodomor in the magazine. Also, certain aspects of this subject in the memories of witnesses and victims of the famine have been tracked. The following important aspects of the problem on the magazine pages, namely, nature of famine, its reasons and demographic consequences have been pointed out by the Author. The problem-thematic analysis of the publications of the «Ogonyok» magazine does provide a valuable material for understanding the interaction of political life and the media. This also contributes to study the impact of mass publications on citizens' public consciousness.

Keywords: famine, the Holodomor, totalitarianism, demography, mass publication.

Надійшла до редакції 11.05.2017
Затверджена до друку 20.05.2017

УДК 94(420):327.061

КОРОЛЬ Роман Володимирович,
аспірант Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького,
молодший науковий співробітник
редакційно-видавничої групи
«Реабілітовані історією. Черкаська
область»
e-mail: roman_897@mail.ru

ВІДОМОСТІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПРО РЕПРЕСІЇ ЩОДО ШКІЛЬНОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

***Анотація.** Досліджені архівні документи центральних областей України 1930–1960 років щодо українських політичних злочинців віком від 12 до 25 років. Автор аналізує законодавчий процес подолання ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях, узагальнює відкриті архівні джерела про репресії тоталітарної держави проти підростаючого покоління. Ілюструється список архівних фондів Державного архіву Черкаської області, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Акцентується, що головною джерельною базою для дослідників стали розсекречені документи державних архівів, архіву ЦК Компартії України, її місцевих партійних комітетів, матеріали архівних підрозділів колишнього Комітету державної безпеки УРСР. У фондах відкриті для опрацювання сотні документів партійно-чекістського контролю неблагодійних учнів та студентів. На основі вивчення розсекречених справ автор стверджує, що державний терор, пропаганда та виховання були спрямовані проти українства з перших років життя у державі. Представники молодого покоління, які виступали проти офіційних канонів у силу родинних традицій, виховання, релігійних переконань, оголошувалися злочинцями. Робиться висновок, що об'єктивно це були репресії проти майбутнього українського народу.*

***Ключові слова.** Архівні установи, розсекречені документи, репресії, історична справедливість.*

Постановка проблеми. Свобода доступу до інформації визнана невід'ємним елементом демократичного суспільства, її називають критерієм для вимірювання рівня розвитку демократії. У розвинених державах загальноприйнятим стає принцип, сформульований провідними світовими – експертами: громадський інтерес до інформації повинен мати перевагу перед будь-якими обмеженнями. Цей принцип стосується не лише актуальної інформації, що описує сьогодення, а й матеріалів минулого. Тому питання вільного доступу до архівів розглядається в більшості країн у загальному контексті доступу до інформації і є важливим критерієм дотримання в суспільстві демократичних норм. Недаремно на фасаді Національного архіву США викарбувано напис: «Демократія починається тут». Саме архівні документи, відкриті у незалежній Україні для науковців та громадян, є головним інструментом для відтворення правди злочинну діяльність тоталітарного режиму проти українців.

Мета. Висвітлити інформацію про відкриті відомості архівів центральних областей України про репресивні заходи щодо підростаючого покоління українців. Акцент зроблено на архівних закладах Черкаської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема вітчизняними науковцями ще не вивчена. Зарубіжні вчені розглядають її лише побіжно через призму аналізу репресивної політики тоталітарної держави у ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. Рада Європи 13 липня 2000 року прийняла спеціальні Рекомендації країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів. Головним мотивом документа є те, що жодна країна не може стати демократичною, не забезпечивши власним громадянам права на правду про своє минуле [1, 10].

В Україні незалежність, утверджена після розпаду радянської імперії на початку 1990-х рр., призвела до розвитку демократичних процесів, що спричинили трансформацію свідомості у населення країни, політичної та інтелектуальної еліти. Базовим елементом цього процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях.

Приймаючи Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ, Верховна Рада визнала: «Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання». Рішуче відмежувавшись від методів державного терору, Верховна Рада УРСР одним із своїх пріоритетів проголосила відновлення історичної справедливості [2, 262].

Розсекречені документи державних та архіву ЦК Компартії України, її місцевих партійних комітетів, матеріали архівних підрозділів колишнього Комітету державної безпеки УРСР стали головною джерельною базою для дослідників. Результати їх праці покликані служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, повернути їй незаслужено забуті імена державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, вшанувати тих, хто боровся за свободу і незалежність України.

Поштовхом для досліджень став також Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009 [3, 1].

Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII [4, 218] відкрив доступ до інформації, яка свого часу перебувала у віданні таких репресивних органів, як ЧК, ГПУ, ОГПУ, НКВД, НКГБ, МГБ, МВД, КГБ та інших.

Основними засадами державної політики щодо забезпечення доступу до архівної інформації репресивних органів держава називає гарантію права кожного на доступ до архівної інформації репресивних органів; гарантовані умови для належного зберігання, примноження та використання архівної інформації репресивних органів; забезпечення оцифрування носіїв архівної інформації репресивних органів. В архівах розпочалася масштабна системна робота – створені спеціальні підрозділи для розсекречення документів; розпочато створення електронного архіву, який поповнюється цифровими копіями документів.

На виконання Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» та рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» [5, 1], Державний архів Черкаської області, інші державні архівні установи, архівні відділи міських рад провели ревізію архівних фондів із метою виявлення архівної інформації репресивних органів. За підсумками ревізії складено списки архівних фондів (нефондових комплексів), в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки.

Державний архів Черкаської області до такого списку архівних фондів, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917-1991 роки, зачислив:

ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНІ УСТАНОВИ

1. ф. Р-1667 – Золотоніський повітовий військовий комісаріат, м. Золотоноша Кременчуцької губ. 1917–1922 рр., опис 1. Містить 117 справ управлінської документації.

МІЛІЦІЯ ТА ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА

2. ф. Р-5625 – Управління Служби безпеки України в Черкаській області, м. Черкаси Черкаської обл. 1918–1992 рр., описи 1,2. Опис 1 містить 10893 справи, опис 2 – 30573 позасудові та припинені кримінальні справи, фільтраційні справи.

3. ф. Р-1670 – Золотоніська повітова робітничо-селянська міліція, м. Золотоноша Полтавської губ. 1920–1922 рр., опис 2. Містить 3 справи управлінської документації.

ПРАВОСУДДЯ, ЮСТИЦІЯ

4. ф. Р-2633 – Відділ юстиції виконавчого комітету Черкаської обласної Ради народних депутатів, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1956, 1971–1984 рр., опис 3. Містить 38 справ управлінської документації.

СУДИ

5. ф. Р-2634 – Черкаський обласний суд Міністерства юстиції України, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1995 рр., опис 2. Містить 146 справ управлінської документації.

ПРОКУРАТУРА

6. ф. Р-2841 – Прокуратура Черкаської області Прокуратури УРСР, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1980 рр., описи 1, 3, 5. Опис 1 містить 108 справ, опис 3 – 81 справу, опис 5 – 649 справ управлінської документації та наглядових виробництв.

Таким чином архіви Черкащини у 6 фондах зберігають відомості 42608 справ, що містять фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Аудіовізуальних документів з цього напрямку в архівах немає. Документів, що мають грифи обмеженого доступу, також немає [6, 1].

У фондах архівних установ центральних областей України відкриті для опрацювання сотні документів, що підтверджують та яскраво ілюструють багатоаспектність партійно-чекістського контролю й каральної системи проти «інакомислячих», «неблагодійних» учнів та студентів. Розсекречені справи свідчать, що державний терор, пропаганда та виховання були спрямовані проти українства з перших років життя у державі. Представники молодого покоління, які не корилися чи виступали проти офіційних канонів у силу родинних традицій, виховання, релігійних переконань, оголошувалися злочинцями.

Об'єктивно це були репресії проти майбутнього українського народу. В демократичній країні ці юнаки і дівчата могли стати гарними хліборобами, учителями, військовими. Тоталітарна держава назвала їх ворогами народу і знищила долю, позбавила можливості навчатися, вільно працювати, розбудовувати рідний край.

Великого розголосу на Черкащині набув процес над так званою Городищенською філією Союзу визволення України. Як зазначалося у звинувачувальному висновку 24 вересня 1924 року, «председатель редакции Махиня Александр, Посунько Максим – секретарь... сознательно поставили себе в программу издания журнала не только националистически воспитывать окружающую среду, но и создавать, прикрываясь организацией журнала и культурно-просветительской работой среди городищенской молодежи и в частности студентов агротехникума, кадры людей, необходимых для свержения рабоче-крестьянской власти. Петлюровский характер журнала «Рилля» проявлялся даже с внешней стороны – списки объявлений журнала давались на желто-блакитных плакатах» [7, 111]. За цією справою 44 особи були звинувачені у створенні підпільної конрреволюційної організації петлюрівського характеру під назвою «Городищенське відділення Союзу визволення України», що нібито мала на меті повалення радянської робітничо-селянської влади. 10 обвинувачених (наймолодшому з них 20 років, найстаршому – 25) ревтрибунал засудив до розстрілу. Решта одержали від 5 до 10 років концтабору. Неповнолітнього В. Труша (16 років) позбавили волі на 8 років [8, 23–24].

20 листопада 1939 року за антирадянську діяльність були заарештовані тринадцятирічні школярі з с. Нова Гребля Золотоніського району О. Герявенко і Ф. Євтушенко. 9 лютого 1941 року за ст. 54-10 КК УРСР вони були засуджені до 2 років в'язниці [8, 34].

За антирадянщину піддано репресіям Луку Руденка (1921 р.н.), уродженця с. Чорна Кам'янка Маньківського р-ну. До арешту він був студентом 1 курсу Уманського учительського інституту. Зарештований 22 жовтня 1939 року й засуджений Київським облсудом до 5 років позбавлення волі з пораженням у правах на 3 роки.

Учень військово-медичної академії Іван Федорович з Умані (1913 р.н.), підданий арешту 31.01.1941 року, засуджений ВТ Ленінградського гарнізону за ст. 58–10 КК РРФСР до 10 р. позбавлення волі.

Дев'ятикласник із с. Журжинці Лисянського району Володимир Постний, який у жовтні 1941 року написав 4 націоналістичні за змістом вірші під заголовками «Розцвіти Україні» і «Загриміло в нашім краї», «Шевченку», «Летіли пташки» та передав у редакцію окупаційної газети «Голос Лисянщини», військовим трибуналом засуджений до позбавлення волі в далеких місцях строком на п'ять років у виправно-трудовах таборах [9, 34].

Десять літ концтаборів одержала студентка Київського педінституту Нефедова за те, що під час окупації була перекладачкою в Смілянського агрокоменданта. Не було взято до уваги навіть те, що вона надавала дієву допомогу в забезпеченні надійними документами підпільників, військовополонених, які втекли зі Смілянського концтабору [10, 18].

За дві листівки антирадянського змісту 5 травня 1945 року НКДБісти заарештували семикласницю Шрамківської школи Віру Турчинську. 19 грудня того ж року на судовому засіданні Полтавського обласного суду в кримінальних справах за ст. 58–10 КК КРСР дівчині присудили п'ять літ в'язниці і три роки заслання [11, 48].

Петро Романенко (1924 р.н.), уродженець с.Красносілка Джулинського району Вінницької обл., студент Уманського с/г інституту, арештований 07.10.1947 року й засуджений 21.02.1948 року до 10 років ВТТ з пораженням у правах на 5 років.

Студент Уманського технікуму механізації сільського господарства Василь Островський (1921 р.н.), уродженець с. Буртин Полонського р-ну Хмельницької обл., мешканець м. Умань, поляк, арештований 19 лютого 1947 року й 26 травня того ж року засуджений ВТ Київського ВО до 10 років ВТТ з пораженням у правах на 5 років з конфіскацією майна.

За інформацією редакційно-видавничої групи «Реабілітовані історією. Черкаська область», що зібрана на підставі довідок Державного та галузевих архівних установ Черкащини, за час репресій на території краю заарештовано й засуджено на різні терміни 79 осіб до 18 років, з них 5 розстріляно. Віком від 28 до 30 років – 1023 особи, 105 з яких піддано вищій мірі покарання [8, 47]. Авторська група, що понад 10 років працює над вивченням архівних справ репресованих, з гіркотою приходять до висновку, що «в дійсності, протягом 70 років репресії не припинялися ні на хвилину. Це було невід'ємною частиною системи державного управління. І часом під маховик Молоха диктатури пролетаріату потрапляли як підлітки, так і немічні престарілі люди... У 1928 році два роки в'язниці одержали п'ятнадцятирічні школярі М. Т. Туз, А. Т. Щербак, В. Є. Хомко, а у 1940 році за політичні переконання був відправлений на чотири роки для перевиховання в концтабір чотирнадцятирічний М. А. Тулін [8, 47].

Висновки. Архівні установи центральних областей України у відкритому доступі зберігають матеріали, що свідчать про злочини тоталітарного режиму радянської влади, яка намагалась шляхом репресій тримати під страхом караючого меча революції дітей, підлітків, шкільну та студентську молодь. Але основне вістря диктатури було спрямоване проти найбільш працездатних, репродуктивних людей. Це були репресії проти майбутнього України.

Література

1. В'ятрович В. М. Право на правду. Практичний poradник із доступу до архівів / В. М. В'ятрович, І. М. Кулик, В. В. Лошак // Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 152 с.
2. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ. – Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 22. – С. 262.

3. Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009>
4. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26. – С. 218.
5. Державна архівна служба України. Наказ «Про введення в дію рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» від 01.03.2016 № 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf
6. Архіви репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/?page=29>
7. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12475, на 600 арк.
8. Вік репресованих у судовому порядку // Реабілітовані історією. Черкаська область. – Кн. 1. – Сміла : Тясмин, 2006. – 600 с.
9. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12363, в 1 т.
10. Освітняни Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму: документальне видання / упор. В. В. Масненко, В. С. Романов, С. О. Шамара. – Черкаси : Брама-Україна, 2009. – 272 с.
11. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12563, на 98 арк.

References

1. Viatrovsch V. M., Kulik I. M., Loshak V. V. (2012.). A right is on a true. Practical adviser from access to the archives / Center of researches of liberation movement. It is Lviv: Magazine, 152 (in Ukr.).
2. Law of Ukraine «On the rehabilitation of victims of political repressions on Ukraine» from April, 17 in 1991/ № 962 – XII. Are Lists of Verhovna Rada of UKRAINE (VVR), 1991, N 22. – P. 262. (in Ukr.).
3. A decree of President of Ukraine is «About declassifying, promulgation and study of the archived documents, related to the Ukrainian liberation movement, political repressions and in Ukraine» № 37 from 23.01.2009. – [Electronic resource]. It is access Mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009> (in Ukr.).
4. Law of Ukraine «On access to the archives of repressive organs of the communist totalitarian mode of 1917–1991». From 09.04.2015 № 316 – VIII. Are Lists of Verkhovna Rada (VVR), 2015, № 26. – P. 218. (in Ukr.).
5. Government archived service of Ukraine. Order «About introduction in an action of decision of college of Ukrdergarhiv from 24.02.2016 № 1/1 «About balances of the work of the archived establishments and special establishments of insurance fund of documentation in 2015 and basic tasks on 2016» from 01.03.2016 № 27. - [Electronic resource]. It is access mode: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf (in Ukr.).
6. Archives of repressive organs of the communist totalitarian mode of 1917–1991. – [Electronic resource]. It is access mode: <http://www.archives.gov.ua/?page=29> (in Ukr.).
7. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12475, on 600 p. (in Ukr.).
8. Eyelids subjected to repression in the judicial order/Rehabilitated by history. Cherkasy area. – B. 1. – Dare: Tasmin, 2006. are 600 p.s (in Ukr.).
9. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12363, in 1 t. (in Ukr.).
10. Teachers of Cherkasy oblast are victims of the soviet totalitarian mode: documentary edition/support. V. V. Masненко, V. S. Romanov, S. O. S. Hamara. Are Cherkasy: Brama-Ukraine, 2009. Fre 272 p.s (in Ukr.).
11. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12563, on 98 p. (in Ukr.).

KOROL Roman Volodymyrovych,

ostgraduate student of Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, junior researcher of editorial and publishing group «Rehabilitated by history. Cherkasy region».

e-mail: roman_897@mail.ru

INFORMATION OF ARCHIVE INSTITUTIONS CENTRAL AREAS OF UKRAINE ABOUT REPRISALS AS A SCHOOL AND STUDENTAL YOUTH

Abstract. Investigational archived documents of central areas of Ukraine 1930–1960 in relation to political criminals in age from 12 to 25. An author analyses the legislative process of overcoming of ideological limitations in historical researches, summarizes the open archived sources about the repressions of the totalitarian state against a rising generation. The list of the archived funds of the Record office of the Cherkasy area, in that the actual presence of the archived information of repressive organs is educed and set for period 1917–1991 is illustrated. Accented, that a mainspring base for researchers the declassified documents of state became and to the archive of CK of communist Party of Ukraine, her local party committees, materials of the archived subdivisions of former Committee of state security of UKRAINE. In funds open for working hundred documents of party-official of cheka control and punitive system are again stunelee mosynary students and students. On the basis of study of the declassified businesses an author asserts that state terror, propaganda and education, were directed against Ukrainians from the first years of life in the state. The representatives of the young generation,

that argued against official canons in force of domestic traditions, education, religious persuasions, were declared criminals. Drawn conclusion, that objectively it repressions felt strongly about the future Ukrainian people.

Key words. *Archived establishments, declassified documents, repressions, historical justice.*

*Надійшла до редакції 01.10. 2017
Затверджена до друку 10. 10. 2017*

УДК 930:355.355(47+57:4-191.2)«1944/1945»

КУЦЬКА Олеся Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри тактики
факультету бойового застосування
військ Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного
e-mail: kutska_o@yahoo.com

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ В ІСТОРІОГРАФІЇ ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізуються зарубіжні публікації присвячені вступу та перебуванню Червоної Армії на території країн Європи у 1944–1945 роках. Зокрема увага звужена до розгляду питання взаємовідносин радянських військовослужбовців з місцевим населенням країни перебування. Огляд окремих публікацій був спричинений потребою у переосмислення подій Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Шляхом узагальнення даних, задекларованих попередніми дослідниками, виокремлюються публікації, в яких зосереджена увага довкола зміни сприйняття мешканцями європейських країн радянської присутності від насторожливого до негативного. Визначено, що здебільшого різко негативні публікації почали з'являтися на Заході приблизно у 80-х роках ХХ століття. Найбільш гостро питання щодо окупаційної політики Радянського Союзу ставились у Німеччині, Австрії, Угорщині, Румунії, Польщі. Дослідники з Болгарії, колишніх Югославії та Чехословаччини висувують більш помірковані погляди щодо негативних наслідків військової присутності СРСР на території їх країн. Основними темами у роботах європейських дослідників були: злочини червоноармійців, трофейництво, нехтування правами людини, нищення природних ресурсів, прагнення «советизації» країни. Представлені у статті публікації дають можливість альтернативно до радянського погляду визначитись із окремими питаннями перебігу останньої світової війни та наслідками перебування іноземних армій в Європі.

Ключові слова: *Друга світова війна, Червона Армія, воєнні злочини, радянська окупація, спірні питання історії.*

Початок ХХІ століття позначився новими пошуками довкола перебігу останньої світової війни, що дає змогу доповнити різноманітну історіографію цього періоду і робить доцільним нашу розвідку.

Актуальність даної теми полягає в тому, що розвиток наукових досліджень, присвячених вступу та перебуванню Червоної Армії в Європі у 1944–1945 роках, спричинив появу значного масиву історичної літератури з альтернативними до радянських поглядами, що зумовило необхідність історіографічного переосмислення окремих питань. Зважаючи на широту досліджень за даним напрямом, в статті робиться спроба постановки проблеми загалом.

Історіографія питання перебування Червоної Армії в Європі у 1944–1945 роках представлена спеціальними історичними дослідженнями, переважно присвяченими

військовим діям Червоної Армії в Європі, дипломатичним відносинам в ході Другої світової війни та публікаціями нарративного характеру. Також відомості про наслідки перебування Червоної Армії за межами Радянського Союзу наприкінці Другої світової війни зустрічаються в узагальнюючих роботах з різних галузей науки як то економіка, політологія, воєнне мистецтво тощо.

Хочемо зауважити, що наявні у роботі спроби надання власних оцінок та висновків жодною мірою не означають невизнання або спроби призменшення досягнень авторів попереднього періоду. Ми із вдячністю ознайомились із результатами досліджень і своїх попередників, і сучасників.

Метою статті є проаналізувати наукові праці сучасних дослідників, присвячених проблемі «визвольної» ходи радянських військ країнами Європи та виявити головні тенденції і особливості формування теоретико-методологічних засад їхніх досліджень. Це дасть можливість з'ясувати історіографічну ситуацію, характерну для певного періоду досліджень.

Виклад основного матеріалу. Сучасне переосмислення подій Другої світової війни створює нове підґрунтя для усвідомлення істинного стану справ, що стосуються перебування радянських військ за межами СРСР наприкінці 1944 – початку 1945 років. І це не є «даниною моді», яка вимагає заперечувати все «радянське». Насправді публікації, що вийшли у світ у Радянському Союзі та його країнах-сателітах, зазнали вплив панівної на той час ідеологічної доктрини. Незаперечним є й те, що у західних країнах переосмислення історії середини ХХ століття почали відбуватись набагато швидше, ніж на теренах пострадянських республік. Європейські дослідники розкривають альтернативні (нерідко різкі та емоційно забарвлені) погляди щодо ролі Червоної Армії у війні та поведінки її військовослужбовців за межами СРСР. Сьогодні можна побачити численні публікації, які викривають ідеологічні підходи Комуністичної партії СРСР у насадженні своєї політики у суміжних з Радянським Союзом державах, розкривають злочинну поведінку радянських військовослужбовців на території країни перебування, аргументують окупаційну політику Радянського Союзу, яка відбувалась шляхом «викачування» природних ресурсів, коштів, експлуатації безкоштовної робочої сили та «советизації» країн. Проте, існують й більш помірковані погляди, які склались відповідно до повоєнних відносин країн із СРСР і які також не слід відкидати. Спробуємо конкретизувати вище наведені положення.

Враховуючи те, що Червона Армія в силу військових чи політичних потреб Радянського Союзу вступила і перебувала наприкінці Другої світової війни на території восьми країн Європи, пропонуємо розглянути публікації зарубіжних колег щодо даного факту з короткими нотатками щодо їх змісту та висновків (за винятком фінських і норвезьких авторів).

При цьому *серед австрійських дослідників* в першу чергу слід згадати роботи Б. Стелцл-Маркс «Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer. Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland», «Stalins Truppen in Österreich». Дослідниця подає матеріал щодо неадекватної поведінки радянських військ в її державі її наслідків [1; 2]. Питання впливу перебування Червоної Армії на радянізацію Австрії розглянуті у виданні «Die Rote Armee in Österreich», яке вийшло під редакцією С. Карнера, В. Стелцл-Маркс та О. Чубар'яна [3]. Цікавою є меморіальна книга, яка вийшла у світ у ході співробітництва П. Сікл, В. Бачер та Г. Сидько «Sowjetische Tote des Zweiten Weltkrieges in Österreich». Це документальне свідчення про десятки тисяч громадян колишнього СРСР, які загинули і поховані в період Другої світової війни на території Австрії [4].

Чимало сучасних *польських дослідників* присвятили свої роботи питанню перебування Червоної Армії наприкінці Другої світової війни в межах їх країни. Тут, найперше, варто відзначити видання М. Крогульського («Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944–1956») та К. Ковальського («Udział Armii Czerwonej w wyzwoleniu Polski», «Wyzwoliciele (III) Stosunek żołnierzy Armii Czerwonej do

Polaków») [5; 6]. Цікаві факти можна почерпнути із збірки статей під назвою «Czerwona/Radziecka w Polsce w latach 1944–1993», де розглядається вступ радянських військ на територію Польщі, включаючи хвилю злочинності та грабунків [7]. Спроба висвітити долю пам'ятників Червоної Армії на території Польщі присвятила свою роботу Д. Чарнецька у книзі «Pomniki wdzięczności” Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej» [8].

У роботах *румунських авторів* не менше уваги приділено критичному осмисленню етапу перебування радянських військ на території їх країни наприкінці останньої світової війни. В основному дискусії дослідників точаться довкола питання окупації Румунії Червоною Армією. Про це йдеться, наприклад, у працях К. Тенасе («Armata Rusă pe teritoriul României»), Р. Кірк та М. Речяну («Forțele sovietice au ocupat România în 1944 și au rămas pentru mai bine de o decadă») [9; 10]. В окремих публікаціях Е. Фокшеняу, В. Бурле, Л. Стойка розкрито сучасне сприйняття румунами 23 серпня 1944 року [11; 12]. Більш вузько розглядають питання приходу Червоної Армії в столицю Румунії такі автори, як С. Тенасе та К. Міку («Armata Roșie ocupă Bucureștii») [13; 14].

Дослідженню взаємсприйняття угорців із червоноармійцями присвячена публікація злочинів Червоної Армії А. Кейс («Mit művelt a magyarokkal a Vörös Hadsereg?») [15]. Становить інтерес з цього питання й двотомне видання під назвою «Tögvényes» megszállás», що узагальнює документальні підтвердження злочинів, які радянські солдати чинили під час бойових дій в Угорщині [16]. Ця тема простежується й в окремих публікаціях К. Барань, Д. Бігарі [17; 18]. Порівняння насилля, яке прийшло у Відень та Будапешт разом із Червоною Армією, робить А. Петьо [19].

У *Німеччині* про перебування Червоної Армії вийшло чимало публікацій різного жанру та ґрунтовності у дослідженнях. Що стосується поведінки радянських військовослужбовців, найвідомішими із них є роботи: М. Гебхардта «Als die Soldaten kamen», С. Келлергоффа «Für die Russen waren wir Freiwillig» [20; 21]. Причому останній акцентує увагу на тому, що не лише червоноармійці гвалтували німецьких жінок, цим не гребували й американці, англійці, французи. Емоційним насиченням переповнений фільм М. Фервервока «Анопута – Eine Frau in Berlin», який змальовує життя жінки у Берліні наприкінці війни [22]. Російською мовою світ побачили досить різкі у трактуванні роботи І. Гофмана «Сталинская война на уничтожение (1941–1945 годы). Планирование, осуществление, документы» та Е. Бівора «Падение Берлина. 1945» [23; 24].

Більш стримані у плані звинувачень у бік Червоної Армії є *публікації болгарських, чеських і сербських дослідників*. В рамках нашого наукового пошуку інтерес становили аналітичні роботи І. Інджева («Ов България се появи първият паметник, заклеяващ съветската окупация») та П. Спартянової («Ако Червената армия не беше окупираше България, страната щеше да сподели съдбата на Гърция след Втората световна война»), які розмірковують, чи була присутність радянських військ у Болгарії окупацією [25; 26]. Більш критичними є погляди І. Бутовські («133 млрд. лв. е струвала съветската окупация на България»), який досліджував питання видатків Болгарії на утримання Червоної Армії наприкінці війни та у перші повоєнні роки [27].

Дослідники з колишньої Чехословаччини приділяють увагу вивченню перебування в межах їх тогочасної держави не лише Червоної Армії, а й її західних союзників, порівнюють їх внесок у звільнення країни від нацистських окупантів (Л. Гавелка, Т. Назарадене) [28; 29]. Через призму спогадів радянських військовослужбовців щодо подій на чеських і словенських землях наприкінці Другої світової війни побудована робота Ф. Мейнуса «Osvobození československa ve vzpomínkách sovětských voják» [30]. Наслідки політичних рішень чехословацьких лідерів розглядаються у праці Дж. Хрбека та В. Сметани («Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945») [31].

Щодо Червоної Армії в *колишній Югославії*, ця тема розгорнулася у широку дискусію між сербськими та російськими істориками. Так, можна віднайти чимало звинувачень у злочинах радянських військ щодо югославського цивільного населення у

роботах М. Мілунович-Піпера, О. Тимофєєва, О. Манойлович-Пінтар [32; 33; 34]. Їм намагаються дати відсіч російські дослідники, серед яких О. Широков, Н. Бондарєв, П. Іскандєров, які стверджують, що ці факти не є перевіреними і спрямовані на дискредитацію досягнень СРСР у Другій світовій війні [35; 36; 37].

Слід зауважити, що найбільше з *російських дослідників* проблемою усвідомлення поведінки червоноармійців у ході бойових дій радянських військ у Європі займалась історик О. Сенявська («Красная Армия в Европе в 1945 году. Старые и новые стереотипы восприятия в России и на Западе», «Солдаты Красной Армии на польских землях. Психологические аспекты отношений с польским гражданским населением», «Психология войны в XX веке: Исторический опыт России»), в роботах якої можна простежити альтернативний радянському погляд. Проте й вона намагається певним чином «згладити» факти негативних вчинків, пояснити їх психологією війни [38; 39; 40]. Про злочини червоноармійців ведуть мову у своїх дослідженнях Г. Бордюгов («Война все спишет»? Вермахт и Красная Армия: к вопросу о природе преступлений против гражданского населения») та О. Дюков («За что сражались советские люди. Изживая ненависть: советские люди на землях рейха») [41; 42].

Цікавою з точки зору альтернативності є праця І. Болована та І. Попа «История Румынии», на сторінках якої відображено прагнення авторів торкнутись найбільш гострих та спірних питань історії своєї країни, що є предметом дискусій не лише у Румунії, але й за її межами [43].

Значний інтерес для нас становили роботи *українських науковців* О. Буцко «Взаимоотношения советских воинов с населением Польши (1944–1945)», М. Свеженцева «Радянська армія та польське населення у 1944 р.: про що говорять джерела», які розкривають новий напрям у вивченні періоду перебування Червоної Армії поза межами СРСР наприкінці Другої світової війни. Ці дослідження присвячені суто польському питанню і є чи не єдиними вітчизняними джерелами на сьогодні, які роблять спробу по-новому оцінити сприйняття іноземним населенням радянських військ на своїй території [44; 45].

Підсумовуючи огляд видань зарубіжних авторів (особливо що стосується їх датування), слід наголосити, що критичне переосмислення подій публічно почало відбуватись на Заході приблизно наприкінці 80-х років. Це зумовлено, на нашу думку, наступними чинниками: по-перше, небажанням західних країн, особливо тих, що тяжіли у своїй політиці до СРСР, псувати стосунки із ним. По-друге, у деяких країнах довгий час існувало почуття братерства та вдячності за звільнення від нацистського поневолення. По-третє, окремі дослідники побоювались покарань за відступ від нав'язаних Комуністичною партією ідеологічних стереотипів. По-четверте, незважаючи на надзвичайно великий масив наукової літератури, присвячений перебуванню Червоної Армії в Європі наприкінці Другої світової війни та перші повоєнні роки, історіографічна складова проблеми залишається в Україні практично не розробленою.

Усі наявні дотепер історіографічні розвідки не дають системного бачення генези всього історіографічного процесу сучасної української та зарубіжної історіографії періоду перебування радянських військ в Європі у 1944–1945 роках, що потребує подальшого дослідження.

Водночас проаналізовані вище зарубіжні видання підтверджують, що питання щодо сприйняття населенням країн Європи факту перебування Червоної Армії в межах їх держав на сьогодні залишається дискусійним. Існуючі «напівтони» в інтерпретації тих самих фактів потребують подальших спільних як західних істориків, так і представників пострадянських країн. Ці дослідження повинні бути спрямовані не на звинувачення або виправдання, а на досягнення істинних висновків.

Література

1. Stelzl-Marx B. Die unsichtbare Generation: Kinder sowjetischer. Besatzungssoldaten in Österreich und Deutschland / B. Stelzl-Marx [Електронний ресурс] / Social Science Open Access Repository. – Режим доступу: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/28732>.

2. Stelzl-Marx B. Stalins Truppen in Österreich / B. Stelzl-Marx [Електронний ресурс] / WorldWeb citation database. – Режим доступу : <http://citeweb.info/20122552629>.
3. Karner S. Die Rote Armee in Österreich / S. Karner, B. Stelzl-Marx, A. Tschubarjan [Електронний ресурс] / Amazon Prime. – Режим доступу: <https://www.amazon.de/Die-Rote-Armee-%C3%96sterreich-Sowjetische/dp/3486579010>.
4. Sixl P. Sowjetische Tote des Zweiten Weltkrieges in Österreich / P. Sixl, V. Bacher, G. Sidko [Електронний ресурс] / Nationalsozialismus und Holocaust: Gedächtnis und Gegenwart. – Режим доступу: http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/e_bibliothek/zweiter-weltkrieg/peter-sixl-hg.-sowjetische-totes-zweiten-weltkrieges-in-oesterreich-namens-und-grablagenverzeichnis.-ein-gedenkbuch/Sixl%20Sowjetische%20Tote%20des%20Zweiten%20Weltkriegs%20in%20Oesterreich.pdf.
5. Krogulski M. Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944-1956 / M. Krogulski [Електронний ресурс] / Lubimy Czytać. – Режим доступу: <http://lubimyczytac.pl/136977/okupacja-w-imie-sojuszu-armia-radziecka-w-polsce-w-latach-1944-1956>.
6. Kowalski K. Wyzwoliciele (III) Stosunek żołnierzy Armii Czerwonej do Polaków / K. Kowalski [Електронний ресурс] / Opcja na prawo. – Режим доступу: <http://www.opcjnaprawo.pl/index.php/rec/item/2166-wyzwoliciele-iii-stosunek-%C5%BCo%C5%82-nierzy-armii-czerwonej-do-polak%C3%B3w>.
7. Armia Czerwona/Radziecka w Polsce w latach 1944–1993. Studia i szkice, red. Krzysztof Filip i Mirosław Golon, Borne-Sulinowo – Bydgoszcz – Gdańsk 2014, 320 s.
8. Czarna D. «Pomniki wdzięczności» Armii Czerwonej w Polsce Ludowej i w III Rzeczypospolitej / D. Czarna, Warszawa 2015, 544 s. (seria «Monografie»).
9. Tanase C. Armata rusă pe teritoriul României / C. Tanase [Електронний ресурс] / Romania Breaking News. – Режим доступу: <http://romaniabreakingnews.ro/armata-rusa-pe-teritoriul-romaniei/>
10. Kirk R. E. România Versus the United States: Diplomacy of the Absurd, 1985-1989 / R. Kirk, M. Răceanu, Palgrave Macmillan, 1994.
11. Focșeneanu E. «La 23 August 1944, știam destul de puține despre Armata Roșie» / E. Focșeneanu [Електронний ресурс] / Monarhia Salvează România. – Режим доступу: <https://monarhiasalveazaromania.wordpress.com/2014/10/07/eleodor-focseneanu-la-23-august-1944-stiam-destul-de-putine-despre-armata-rosie/>.
12. Burlă V. Exclusiv evz. Fărădelegile in crimele oribile comise de Armata Rosie în România după 23 august 1944. Soldatii sovietici au PRĂDAT ca barbarii / V. Burlă, I. Stoica [Електронний ресурс] / Cel mai bun portal de stiri ewz.ro. – Режим доступу: <http://www.evz.ro/davai-ceas-nu-este-mit-faradelegile-armatei-rosii-fata-de-romani-dupa-23-august-1944.html>.
13. Tănase S. Armata Roșie ocupă Bucureștii / S. Tănase [Електронний ресурс] / Portalul Lichnyi Tănase S. – Режим доступу: <http://www.stelian-tanase.ro/armata-rosie-ocupa-bucurestii-2/>.
14. Micu C. Armata Rosie ocupa Bucurestiul [Електронний ресурс] / Portalul Jurnalul.ro. – Режим доступу: <http://jurnalul.ro/scinteia/istoria-comunismului/armata-rosie-ocupa-bucurestiul-34595.html>.
15. Keisz Á. Mit művelt a magyarokkal a Vörös Hadsereg? / Á. Keisz Á. [Електронний ресурс] / Magyarország piacvezető portálja ORIGO. – Режим доступу: <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20140220-ii-vilagaboru-magyarorszag-nemetek-oroszok-katonak-polgari-lakossag-mit-muvelt-a-magyarokkal.html>.
16. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között [Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni]. Budapest, 2015. 567 p.
17. Bárány K. A szovjetek felszabadítás helyett megerősakolták a fél országot / K. Bárány [Електронний ресурс] / Magyar Nemzet előfizetés. – Режим доступу: <http://mno.hu/szembeszed/a-szovjetek-felszabaditas-helyett-megerosakoltak-a-fel-orszagot-1157142>.
18. Bihari D. A szovjetek 46 évig keresték a kiutat Magyarországról / D. Bihari [Електронний ресурс] / Tudomány 24.hu. – Режим доступу: <http://24.hu/tudomany/2015/06/19/a-szovjetek-46-evig-kerestek-a-kiutat-magyarorszagrol/>.
19. Pető A. Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete / A. Pető [Електронний ресурс] / Történelmi Szemle az MTA Történettudományi Intézetének folyóirata. – Режим доступу: http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tsz99_1_2_peto_andrea.htm.
20. Gebhardt M. Als die Soldaten kamen: Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs / M. Gebhardt. – Mar 2, 2015, 368 p.
21. Kellerhoff S. Für die Russen waren wir Freiwild / S. Kellerhoff [Електронний ресурс] / Welt №24. – Режим доступу: <https://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article138008854/Fuer-die-Russen-waren-wir-Freiwild.html>.
22. Anonyma – Eine Frau in Berlin [Електронний ресурс] / «YouTube» is an American video-sharing website. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=kKJqCYLoMq8>
23. Гофман И. Сталинская война на уничтожение (1941-1945 годы). Планирование, осуществление, документы / И. Гофман. – М. : АСТ, Астрель, 2006. – 360с.
24. Бивор Э. Падение Берлина. 1945. / Э. Бивор [Пер. с англ. Ю.Ф. Михайлова]. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 622 с. – (Военно-историческая библиотека).

25. Инджев И. ОВ България се появи първият паметник, заклеяващ съветската окупация / Инджев И. [Електронний ресурс] / Личен сайт на Иво Инджев. – Режим доступу: <http://ivo.bg/2015/11/05>.
26. Спартянова П. Ако Червената армия не беше окупираше България, страната щеше да сподели съдбата на Гърция след Втората световна война / П. Спартянова [Електронний ресурс] / Сайт «Grrreporter.info». – Режим доступу: http://www.grrreporter.info/Ako_Chervenata_armiya_ne_beshe_okupirala_Blgariya_stranata_shcheshe_da_spodeli_sdbata_na_Grciya_sled_Vtorata_svetovna_voyna/1608?fb_comment_id=804814039539660_822469164440814#f95a689649df12.
27. Бутовски И. 133 млрд. лв. е струвала съветската окупация на България / И. Бутовски [Електронний ресурс] / Български седмичник «168 часа». – Режим доступу: <http://www.168chasa.bg/article/4146877>.
28. Havelka L. Československo neosvobodili jen rusové a američané / L. Havelka [Електронний ресурс] / Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě «Demokratický střed». – Режим доступу: <http://www.demokratickystred.cz/ceskoslovensko-neosvobodili-jen-rusove-a-americane>.
29. Nezaradené T. Oslobodila nás Červená armáda, nie námorná pechota USA / T. Nezaradené [Електронний ресурс] / Blog «Pravda.sk». – Режим доступу: <http://tomasd.blog.pravda.sk/2016/05/08/oslobodila-nas-cervena-armada-nie-namorna-pechota-usa>.
30. Mainus F. Osвобожен i Československa ve vzpomínkách sovětských vojáků / F. Mainus // Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity studia minora facultatis philosophica e universitatis Brunensis [Електронний ресурс] / Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University. – Режим доступу: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/101981/C_Historica_21-1974-1_2.pdf?sequence=1.
31. Hrbek J. Druze zaplacená svoboda. Osвобожені Československa 1944-1945. I. a II. Díl / J. Hrbek, V. Smetana [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://armada.vojenstvi.cz/recenze_10.htm.
32. Милуновић-Пипер М. Совјетски колхозници и српски сељаци / М. Милуновић-Пипер [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.pogledi.rs/sovjetski-kolhoznici-i-srpski-seljaci/>.
33. Тимофеев А.Ю. Русский фактор. Вторая мировая война в Югославии. 1941 – 1945 / А.Ю. Тимофеев [Електронний ресурс] / Russian Digital Content «rumvi». – Режим доступу: <http://www.rumvi.com>.
34. Sakrij ćerku od ruskog vojnika: Brutalna istina o oslobodjenju Beograda i Srbije 1944 [Електронний ресурс] / Portal informativno «Telegraf». – Режим доступу: <http://www.telegraf.rs/vesti/1355269-sakrij-cerku-od-ruskog-vojnika-brutalna-istina-o-oslobodjenju-beograda-i-srbije-1944-foto>.
35. А. Црвена армија: ослободилац или окупатор? / А. Широков [Електронний ресурс] / Вебсајт «Руска реч». – Режим доступу: http://ruskarec.ru/politics/2014/10/26/crvana_armija_oslobodilac_ili_okupator_34577.html.
36. Бондарев Н. Антируска пропаганда прерушена у «научне тезе» / Н. Бондарев [Електронний ресурс] / Вебсајт «Itanje stvari». – Режим доступу: <https://stanjestvari.com/2016/03>.
37. Ослобођење Београда 1944: како се све одиграло [Електронний ресурс] / Вебсајт «Руска реч». – Режим доступу: http://ruskarec.ru/politics/2014/10/16/oslobodjenje_beograda_1944_kako_se_sve_odigralo_34335.html.
38. Сенявская Е. Красная Армия в Европе в 1945 году. Старые и новые стереотипы восприятия в России и на Западе / Е. Сенявская [Електронний ресурс] / Сетевое издание Центра исследования и аналитики Фонда исторической перспективы. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/history/krasnaja_armija_v_jevrope_v_1945_godu_staryje_i_novyje_stereotipy_vosprijatija_v_rossii_i_na_zapade_2012-05-04.htm.
39. Сенявская Е. Солдаты Красной Армии на польских землях. Психологические аспекты отношений с польским гражданским населением / Е. Сенявская [Електронний ресурс] / Сайт издательского дома «1 сентября». – Режим доступу: <http://his.1september.ru/article.php?ID=200100801>.
40. Сенявская Е. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е. Сенявская. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 383 с.
41. Бордюгов, Г. А. Война все спишет? Вермахт и Красная Армия: к вопросу о природе преступлений против гражданского населения [Текст] / Г. А. Бордюгов // Опыт мировых войн в истории России : сб. ст. / Южно-Урал. гос. ун-т, Фак. права и финансов, Центр культур.-ист. исслед., Челяб. отд-ние Рос. о-ва интеллектуал. истории. – Челябинск : Каменный пояс, 2007. – С. 592–607.
42. Дюков А. Р. За что сражались советские люди. «Русский не должен умереть» / А. Дюков А. – М. : Яуза, Эксмо, 2007. – 576 с.
43. Болован. И. История Румынии / И. Болован, И. Поп [Електронний ресурс] / Сайт електронної бібліотеки «КулЛиб». – Режим доступу: <http://coollib.net/b/193753/read#t71>.
44. Буцко О. В. Взаимоотношения советских воинов с населением Польши. 1944–1945 / О. В. Буцко [Отв. ред. В. И. Клоков]. – Киев : Наукова думка, 1991. – 144 с.
45. Свеженцев М. Д. Радянська армія та польське населення у 1944 р.: про що говорять джерела / М. Д. Свеженцев // Магістеріум. – Київ, 2015. – Вип. 54 : Історичні студії. – С. 39–43.

References

1. Shtelts-Marx B. Invisible generation: children of soviet occupational forsec in Austria and Germany. Retrieved from <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/28732>. (In Ger)
2. Shtelts-Marx B. Stalin Army in Austria. Retrieved from <http://citeweb.info/20122552629>. (In Ger)
3. Karner S., Shtelts-Marx B. & Chubarian A. The Red Army in Austria. Retrieved from <https://www.amazon.de/Die-Rote-Armee-sterreich-Sowjetische/dp/3486579010>. (In Ger)

4. Ziksl P., Bacher V. & Sidko G. Soviet dead bodies of 2WW in Austria. Retrieved from http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/e_bibliothek/zweiter-weltkrieg/peter-sixl-hg_sowjetische-totendes-zweiten-weltkrieges-in-oesterreich-namens-und-grablagenverzeichnis.-ein-gedenkbuchsterreich.pdf. (In Ger)
5. Krogulski M. Occupation in the name of the alliance. The Soviet Army in Poland in the years 1944-1956. Retrieved from <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/136977/okupacja-w-imie-sojuzsu-armia-radziecka-w-polsce-w-latach-1944-1956>. (In Polish)
6. Kowalski K. Liberation (III) relations of soldiers of the Red Army to the Polish people. Retrieved from <http://www.opcjnaprawo.pl/index.php/rec/item/2166-wyzwoliciele-iii-stosunek-nierzy-armii-czerwonej-dopolak>. (In Polish)
7. Red Army / Soviet in Poland in the years 1944–1993 (2014). In *Krzysztof Filip, Mirosław Holon (Ed.)*. Born Sulonowo - Bydgoszcz - Hdansk. (In Polish)
8. Czarnetska D. (2015) «Monuments of gratitude» of the Red Army in the Polish People's Republic and the Third Republic. Warsaw. (In Polish)
9. Tenase S. Soviet Army in the territory of Romania. Retrieved from <http://romaniabreakingnews.ro/armata-rusa-pe-teritoriul-romaniei> (In Rom)
10. Kirk R., Rechianu M. (1994) Romania Versus the United States: Diplomacy of the Absurd, 1985-1989. Palgrave Macmillan. (In Rom)
11. Fokshenianu E. August 23, 1944, I knew little enough about the Red Army. Retrieved from <https://monarhiasalveazaromania.wordpress.com/2014/10/07/eleodor-focseneanu-la-23-august-1944-stiamdestul-de-putine-despre-armata-rosie>. (In Rom)
12. Burle V., Stoika I. Exclusive EVZ. Delinquencis in the horrific crimes committed by the Red Army in Romania after August 23, 1944. Soviet soldiers as barbarians sacked. Retrieved from <http://www.evz.ro/davai-ceas-nu-este-mit-faradelegile-armatei-rosii-fata-de-romani-dupa-23-august-1944.html>. (In Rom)
13. Tenase K. Red Army occupied Bucharest. Retrieved from <http://www.stelian-tanase.ro/armata-rosie-ocupa-bucurestii-2/>. (In Rom)
14. Miku C. Red Army occupied Bucharest. Retrieved from <http://jurnalul.ro/scinteia/istoria-comunismului/armata-rosie-ocupa-bucurestiul-34595.html>. (In Rom)
15. Keis A. So Hungarians, the Red Army? Retrieved from <http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20140220-ii-vilagaboru-magyarorszag-nemetek-oroszok-katonak-polgari-lakossag-mit-muvelt-a-magyarokkal.html>. (In Hung).
16. Soviet troops from Hungary, 1944–1947 (2015). [Edited and introductory study written by L. Balogh Beni. Budapest. (In Hung).
17. K. Baran, Instead of the Soviet liberation raped half of his country. Retrieved from <http://mno.hu/szembeszed/a-szovjetekek-felszabaditas-helyett-megeroszakoltak-a-fel-oroszogot-1157142>. (In Hung).
18. Bihari D. The Soviets were looking for a way out of Hungary for 46 years. Retrieved from <http://24.hu/tudomany/2015/06/19/a-szovjetekek-46-evig-kerestek-a-kiutat-magyarorszagrol/>. (In Hung).
19. Petio A. Marching army, enduring trauma. The 1945 Budapest rape in memory. Retrieved from http://epa.oszk.hu/00600/00617/00003/tasz99_1_2_peto_andrea.htm. (In Hung).
20. Hebkhardt M. (2015) When soldiers came: Rape of German women at the end of 2 WW, 2 March (In Ger)
21. Kellerkhoff S. We were just for Russian people. Retrieved from <https://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article138008854/Fuer-die-Russen-waren-wir-Freiwild.html>. (In Ger)
22. Anonyma - A woman in Berlin. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=kKJqCYLoMq8>. (In Ger)
23. Hofman I. (2006) Stalin war of destruction (1941-1945). *Planning, delivery, documents*. Moscow: ACT, Astrel. (In Ger)
24. Bivor E. (2004) Collapse of Berlin. Moscow: «Publishing house ACT», «Transitbook». (In Ger)
25. Indzhev I. Ov Bulgaria appeared the first monument condemning Soviet occupation. Retrieved from <http://ivo.bg>. (In Bulg)
26. Spartianova P. If the Red Army did not occupy Bulgaria, the country would share the fate of Greece after World War II. Retrieved from http://www.greporter.info/Ako_Chervenata_armiya_ne_beshe_okupirala_Blgariya_stranata_shcheshe_da_spodeli_sdbata_na_Grciya_sled_Vtorata_svetovna_voyna/1608?fb_comment_id=804814039539660_822469164440814#f95a689649df12. (In Bulg)
27. Butovski I. 133 billion. Lev has cost the Soviet occupation of Bulgaria. Retrieved from <http://www.168chasa.bg/article/4146877>. (In Bulg)
28. Havelko L. Czechoslovakia liberated only Russians and Americans. Retrieved from <http://www.demokratickystred.cz/ceskoslovensko-neosvobodili-jen-rusove-a-ameriane>. (In Czech)
29. Nazaradenie T. liberated us the Red Army, not the US Marine Corps.. Retrieved from <http://tomasd.blog.pravda.sk/2016/05/08/oslobodila-nas-cervena-armada-nie-namorna-pechota-usa/>. (In Czech)
30. Meinus F. liberation of Czechoslovakia in the memory of Soviet soldiers. Retrieved from https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/101981/C_Historica_21-1974-1_2.pdf?sequence=1. (In Czech)
31. Hrbek J., V. Smetana Dearly charge for Freedom. The liberation of Czechoslovakia from 1944 to 1945. Retrieved from http://armada.vojenstvi.cz/recenze_10.htm. (In Czech)

32. O. Manailovich-Pintar, Soviet farmers and Serbian peasants. Retrieved from <http://www.pogledi.rs/sovjetski-kolhoznici-i-srpski-seljaci/>. (In Serb)
33. Timopheev A. Russian aspect. 2 WW in Yugoslavia. 1941–1945. Retrieved from <http://www.rumvi.com>. (in Russ.)
34. Hide daughter of Russian soldiers: The brutal truth of the liberation of Belgrade and Serbia in 1944. Retrieved from <http://www.telegraf.rs/vesti/1355269-sakrij-cerku-od-ruskog-vojnika-brutalna-istina-o-oslobodjenju-beograda-i-srbije-1944-foto>. (In Serb)
35. Shyrovokov A. The Red Army: Liberator or the occupier? Retrieved from http://ruskarec.ru/politics/2014/10/26/crvena_armija_oslobodilac_ili_okupator_34577.html. (In Serb)
36. N. Bondarev Anti-Russian propaganda disguised as «scientific thesis». Retrieved from <https://stanjestvari.com>. (In Serb)
37. The liberation of Belgrade in 1944: how it unfolded. Retrieved from http://ruskarec.ru/politics/2014/10/16/oslobodjenje_beograda_1944_kako_se_sve_odigralo_34335.html. (In Croat).
38. Seniavskaja E. The Red Army in Europe in 1945. Old and new stereotypes of perception in Russia and in the West. Retrieved from http://www.perspektivy.info/history/krasnaja_armija_v_jevrope_v_1945_godu_staryje_i_novyje_stereotipy_vosprijatija_v_rossii_i_na_zapade_2012-05-04.htm. (in Russ.)
39. Seniavskaja E. The Red Army soldiers in Polish territory. Psychological aspects of relations with polish population. Retrieved from <http://his.1september.ru/article.php?ID=200100801>. (in Russ.)
40. Seniavskaja E. (1999). Psychology of warfare in XX century; Russian historical experience. Moscow «Russian political encyclopedia» (in Russ.)
41. Bordiuhov H. A. (2007) War hurries up? Vermacht and the Red Army: nature of crimes against civilian. Cheliabinsk: Stone belt. (in Russ.)
42. Diukov A. R. (2007) What did soviet people fight for. «Russian man should not die». Moscow, (in Russ.)
43. Bolovan I. Romanian history. Retrieved from <http://coollib.net/b/193753/read#t71>. (in Russ.)
44. Butsko O. (1991) Relationships between soviet army and Polish population: 1944-1945. Kyiv: Research idea. (in Russ)
45. Svezhentsev M.D. (2015) Soviet Army and Polish population in 1944: what resources provide. *Mahisterium*. Kyiv, 54. Historical halls, 39-43 (in Ukr.)

KUTSKA Olesia Mykholaivna,

PhD in historical sciences, associate professor, professor of the tactics department, faculty of troops' combat employment of the National Army Academy named after hetman Petro Sahaidachnyi

e-mail: kutaska_o@yahoo.com

MODERN PROSPECTIVE IN HISTORIOGRAPHY CONCERNING RELATIONSHIPS BETWEEN SOVIET ARMY AND EUROPEAN COUNTRIES CIVILIANS AT THE END OF SECOND WORLD WAR

***Introduction.** The question of entrance and presence of the Red Army, in foreign, soviet and post-soviet publications of the second part of XX century are interpreted as «liberation movement». In the frame of those political actions, taking part in Ukraine during past three years, there is an urgent need to reconceive the historical past times, without soviet ideology. The statement of relationship between Soviet military personnel with local population of the country they stated at during 2 WW is very vital. Proper understanding of that issue will give the possibility to realize the current status of political processes between Ukraine and European countries that possess their historical roots and influence relationship nowadays. Publications of foreign historians, representative of each country where soviet troops had been, are supposed to be the core source of alternative information.*

***Purpose.** There is a goal to analyse historiographical works of modern researchers dedicated to the issue of liberal movement of soviet army in the territories of Europe and determine main tendencies and peculiarities of creating theoretical-methodological background for their researches. It will provide an opportunity to spread the historiographical situation, typical to the designated period of research.*

***Methods.** Utilizing after action review, declared by researchers of different countries, appears a general vision of modern researches in Eastern Europe concerning consequences of Red Army presence there in 1944–1945.*

***Results.** Negative publications were indicated to appear in the West at the end of XX century, probably caused by unwillingness of western countries, mainly those which politics resemble the soviet one, to spoil the relations with it. Questions of occupational policy were sharply stated in Germany, Austria, Romania, Hungary and Poland. Researchers from Bulgaria, former Yugoslavia and Czechoslovakia nominated ideas concerning negative consequences of USSR presence in the territories of their countries. The explanation is that in some countries existed the feeling of brotherhood and gratitude*

for liberation from Nazism. Some researchers were afraid of being punished for putting aside the ideological stereotypes imposed by communist party. At the same time, the main topics of works are Red Army crimes, salvage, neglect of people`s rights, natural resources damage, the strive for «Sovietization» of a country.

Originality. Novelty of the research based on an approach to analyse the publications, issued beyond Ukraine, with the aim of realizing the common views in foreign historiography concerning the Red Army presence in Europe at the end of last WW.

Conclusion. Analysed publications prove that the question of perception the Red Army presence in European countries by their local population is still controversial. The existed «halftones» in interpretation of same facts need further analysis by western historians and representatives of post-soviet countries as well. These researches should be pointed not at accusation or justification but at achievement of true conclusions.

Key words: II World War, military crimes, Soviet occupation, vexed historical questions.

Надійшла до редакції 01.04. 2017
Затверджена до друку 10. 05. 2017

УДК 94(477)«1921/1929»

ЛИТВИНЕНКО Олександр Євгенійович,
кандидат історичних наук,
заступник директора
навчально-наукового центру
«Інститут міжнародної освіти»
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: wonderwallius@gmail.com

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ АГРОНОМІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ З ОБ'ЄКТАМИ АГРОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР У ПЕРІОД НЕПУ

Автор публікації торкається питання зв'язку агрономічних працівників із іншими об'єктами агрокультурного впливу – селянськими господарствами, кооперативними організаціями, колгоспами і земельними громадами в період непу. Отримані результати дозволяють більш ґрунтовно розкрити безпосередню роль агрономів у розвитку сільськогосподарського виробництва в період початку активних відбудовчих процесів у народному господарстві України в 1920-х роках.

Ключові слова: агроном, неп, селянське господарство, кооперативна агрономія, земельні громади.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів професійної діяльності агрономів радянської України в період непу була взаємодія з суб'єктами господарської діяльності. Вона полягала насамперед у обслуговуванні інтересів селянських господарств, запровадженні й утвердженні різноманітних кооперативних форм співпраці та колективного землеробства. Завдяки цьому, з одного боку, прискорювалася б модернізація сільськогосподарського виробництва, а з іншого – забезпечувався високий рівень зайнятості агрономів на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної діяльності агрономічних працівників Української РСР доби непу у сучасній історіографії представлена менш ідеологічно завуальовано й більш повно, ніж у попередні історіографічні періоди. Окремі її сюжети представлені на сторінках монографій, колективних праць, енциклопедичних видань, дисертаційних досліджень,

узагальнювальних робіт із аграрної тематики, серед яких можна виділити наукові доробки істориків Т. Цьомри [1], Т. Дорош [2], В. Лазуренка [3] та інших.

Метою статті є дослідження співпраці агрономічних працівників із селянськими господарствами, кооперативними організаціями, колгоспами, земельними громадами в Українській СРР в період непу.

Виклад основного матеріалу. Ключовим аспектом професійної діяльності агрономів був їхній безпосередній зв'язок з об'єктами агрокультурного впливу. Форми його, формування і вироблення виокремлювались та утверджувались не відразу. У післяреволюційний період першими широко розгорнули роботу земельні органи, які замінили колишню земську агрономію. Їхня головна увага зосереджувалась на обслуговуванні селянських господарств. При цьому у 1920-х роках не лише селянство, а й значна частина сільської інтелігенції звикла дивитись на агронома, як на спеціаліста з усіх галузей сільського господарства. Кадрова проблема не дозволяла мати усіх необхідних штатних працівників у агроапаратах, а тому до агронома звертались з приводу багатьох сільськогосподарських питань. Адже селянству було простіше знайти агронома, ніж іншого фахівця [4, 18].

У більшості випадків агроном не мав реальної змоги впливати на селянські господарства, крім як у формі просвітництва і звичайної агітації. Власне, селяни іншого способу впливу на себе та своє господарство не визнавали. Один із дописувачів журналу «Український агроном» Д. Дузь-Крятченко стверджував, що від селян неодноразово чув: «Поки не явиться до нас агроном і не скаже (в розумінні «прикаже»), що і як робити, до того часу трудно від нас самих чогось чекати» [5, 66]. Селянство було готовим перетворювати своє господарство, однак йому не вистачало знань та розуміння як це робити, і воно виявляло готовність скористатися послугами агрономів.

Протягом 1920-х років довіра до агрономічних працівників зростала, про що свідчили схвальні відгуки самого селянства та заклики до надання їм агрономічної допомоги. Так, у журналі «Український агроном» один з кореспондентів аналізував просування агрономічної роботи, яка часом з недовірою сприймалася серед селянства, але «потім гарні наслідки роботи переконували його в доцільності» сільськогосподарських знань [6, 35]. Схожих міркувань дотримувались і окремі агрофахівці. Зокрема агроном Г. Пікус, характеризуючи стан агророботи в одній із миколаївських дільниць, у листі до місцевого земельного відділу відзначав, що «надії на успіх в цій справі мають місце, так як шляхом переконання вдалось досягти деяких результатів і схилити населення до вирішення питання у позитивному сенсі» [7, 7].

У багатьох випадках хлібороби із захопленням ставились до своїх наставників у землеробській праці. Селянин Ф. Кирильчук з Степанівки на Київщині у листі до журналу «Агроном» писав: «Вже кілька разів був у нашому селі агроном Нестеренко. Це – ніби свято настає на селі. От хоч би й учора. Повна хата людей слухало, як він розповідав про землеустрій, про чотирьохпільля, про кращі врожаї. Тільки заможніші незадоволені, а все селянство тільки й мріє як-би той новий лад завести». Хлібороб Д. Клименко з Березівки на Пирятинщині наголошував, що «ми слухаємо агронома Савченка і багато чого досягли: після жнив, при кінці липня, попрягались і поорали всю стерню на 3–4 вершки, навіть і городи... Боремося з шкідниками громадою. За таку роботу то й урожаю сподіваємось не поганого» [8, 5]. Між іншим, з метою формування довіри до агрономів серед селян формувались відповідні настанови. Наприклад, журнал «Радянський селянин» на своїх сторінках закликав: «Частіше радься з агрономом. Кожна справа потребує знання й уміння. Це знання сільського господарства має агроном. Не обминайте знаючу людину. Агроном – ваш друг» [9, 17].

Підтверджувало бажання селянства співпрацювати з агрономами працівниками численні запити в земельні органи та листи в редакції сільськогосподарських часописів. Усі вони були схожі за змістом та закликали до широкого агрономічного обслуговування. Так, селянка Й. Боярка із Золотоніської округи у листі до журналу «Агроном» запитувала:

«Чи є агроном у Радянській республіці?», бо «може де й є, тільки в нашому селі за час революції ні одного агронома і не було, ...а треба агронома справжнього, бо прагнуть люде нового ладу...» [8, 4]. В іншому листі – Я. Пушкаренко із Шендерівки на Черкащині – йшла мова про те, що «вже й сельрада ухвалювала... закликати агронома, а його нема. Їхав у Комарівку чи в Хильки, а нас обминув. Треба б районіві підтягтися та посилати агронома по селах, нехай розкаже хоч про шкідників [8, 4–5]. «Товариш Тарасюк» із Федюківки на Уманщині просив «дати пораду»: «Селяне йдуть за порадами до сельради і часто повертаються без нічого. А тут ще й черва, жучки – врожайом загрожують. Безпорадне селянство наше...» [8, 4]. Селянин П. Товкач з села Сергіївки на Донеччині теж просив прислати до них агронома, бо «на початку весни селянство заговорило було про багатопілля, місцева влада обіцяла агронома прислати, та тільки обіцяли. Так і заглухла мова про шостипілля, а як би приїхав агроном та роз'яснив, то було б діло. Наші селяни вже навіть не вірять, що є на світі агрономи. А дуже хотілось би подивитись на них і послухать [10, 56]. Водночас заслуговує на увагу той факт, що навіть в кінці 1920-х років серед селянства траплялись випадки соціальної недовіри до роботи агрономів. Так, за даними інформаційного відділу ЦК КП(б)У селянство Проскурівщини (Хмельниччини) вороже ставилось до агрономів і твердило: «Як працював коло землі без агронома то білий хліб був, а тепер є агроном й чорного немає» або «Прочистка насіння нічого не дає і вони вимагають чистоти насіння бо хочуть взнати скільки є хліба в селян й хочуть на цьому заробити» [11, 13].

Незважаючи на поглиблення взаємодії між агрономами і селянами-господарями мали місце і негативні сторони цієї співпраці, викликані діяльністю чи вірніше бездіяльністю самих агрономічних працівників. Зустрічались випадки низької якості обслуговування господарств та недобросовісності агроперсоналу. Вони не були поодинокими і активно обговорювалися в пресі. Зокрема, селянин С. Шабалинів із Конотопського округу у листі до журналу «Радянський селянин» писав, що «ще в 1921 р. приїзжав до них агроном, зробив декілька лекцій, селяне були зацікавлені і з великою охотою її слухали». За наступні чотири роки вони «не чули ні одної лекції по сільському господарству, хоча в їхньому селі й жив агроном у дитячій трудколонії, він не дбав нічого про сільське господарство» і «навіть байдуже взагалі ставився до господарства й до всякої праці». Сам же агроном, на думку С. Шабалиніва, «не знав де знаходиться Селянський будинок, а знав дорогу на лук до Деснища купатися», бо «отака то праця в нашого агронома» [12, 44]. Ще один селянин – П. Турчак з Мокрої Калигірки на Черкащині – жалівся на відсутність відповідних спеціалістів у їхньому населеному пункті: «А в нашому селі з'явився агроном з Шполянської цукроварні, що його вислав комбінат боротися з шкідником. Було це влітку. Загадав він людям іти в поле та позначати нори, щоб агроном не шукав. Так і досі стоять кілки, а агронома немає й знаку» [8, 5].

Низька ефективність агрономічної діяльності зумовлювалась відсутністю належної професійної підготовки відповідних спеціалістів. Один із агрономів НКЗС на курсах організації сільського господарства у Харкові зазначив, що «в Україні майже всякий, хто ходить по землі, вважає себе за агронома» і «таке явище дійсно є і воно ненормальне». Серед тих осіб, які називали себе «агрономами», зустрічались колишні працівники дослідних лабораторій і сільськогосподарських підприємств, завідуючі складом продовольств та інші. Окремі з них заявляли, що «мають вищу освіту», але у зв'язку з життєвими обставинами, втратили документи про кваліфікацію, інші – вважали себе агрономами-практиками. Це відкривало шлях до так званих явищ «фельдшеризму» чи «знахарства» у практиці сільського господарства [13, 91].

Питання взаємодії агрономічних працівників із селянством предметно цікавило центральні профільні органи. Вони проводили спеціальні обстеження щодо реального впливу агрономів на землеробський загал. Зокрема, селянам роздавались «подвірні бланки», в яких вони зазначали загальну ефективність агрономічної роботи у їхньому населеному пункті. Основні питання таких бланків були наступними: «Чи відомо

господарю, хто такий агроном?», «Коли і при яких обставинах господар довідався, хто такий агроном?», «Коли агроном уперше і при якій справі особисто звернувся до господаря?», «Чи був господар на окремих лекціях агронома та слухачем с.-г. курсів?» [14, 44]. Щоправда, загальних даних щодо ефективності роботи агрономії в межах УСРР одержано не було. Однак, результати окремих опитувань давали певну інформацію щодо цього питання. На місцевому рівні прикладом роботи агрономів серед селян можуть послугувати дані опитування сіл Мачухи та Жуки Полтавської округи. Вказані села були розташовані поблизу Полтавської дослідної станції та в 10 верстах від окружного міста, що створювало добрі умови для просування агрономічних знань у селянське середовище.

Результати дослідження ефективності агророботи показали, що в Мачусі 35 % селян взагалі ніколи не чули про агронома, а в Жуках – аж 49 %, решта дізнались про них після 1925 р. Між іншим, агроном, що бував у селах, охоплював своєю працею близько половини селянства, причому середняків було більше ніж незаможників. Більша частина селян вказували, що вони нічого не запам'ятали від агронома і не застосовували у своєму господарстві, інші – згадували консультації з правильної годівлі худоби, обробітку ґрунту, садку та кооперування сільського господарства [15, 81–82]. Отже, навіть у сприятливих умовах агрономічні знання завойовували селянство надзвичайно повільно. Однак, той факт, що значна частка хліборобів дізналася про роботу агрономів у 1920-х рр. свідчить про її високу дієвість у цей період.

Поряд з обслуговуванням агрономією селянських індивідуальних господарств, важливе місце також займала її взаємодія із кооперативними організаціями. Серед громадсько-кооперативної агрономії найбільш поширена була агрономія сільськогосподарської кооперації. Властивість сільськогосподарської кооперації була однією з причин «тяги до неї», що помічалось серед працівників громадської агрономії ще за часів «земства» та в перші роки революції [16, 36]. У дореволюційний період масове агрономічне обслуговування проводилось через агрономію сільськогосподарських товариств, яка, однак, ще не повністю набула кооперативного змісту. Згодом, із помітним ростом сільськогосподарської кооперації, спостерігалось утворення нової кооперативної агрономії. По суті своєї роботи вона мало чим відрізнялась від державної земельної агрономії. У центральному, губернських та районних кооперативних союзах були свої агрономічні відділи, інколи зі спеціалістами по окремих галузях сільського господарства. В селах і первинних кооперативах агрономічних підрозділів спочатку не було. Як і агрономія земельних органів, кооперативна мала стати підконтрольною широким масам сільського населення, які могли б направляти її в русло обслуговування своїх інтересів. Обидві агрономії звітувались перед своїми представницькими органами: «земоргівська» – перед робітничо-селянськими радами, кооперативна – перед з'їздами уповноважених або загальними зборами кооперативних організацій. Такі з'їзди окреслювали її плани і визначали напрямки діяльності [17, 26–28].

Становлення агрономії сільськогосподарської кооперації багато в чому було пов'язане із низьким рівнем агрономічного та організаційного їх обслуговування, що не задовольняло значну частину селянства. Такий перебіг зумовив утворення нового «інституту агрономів-колективістів». Суть цього «інституту» полягала в наступному: збори представників колективних господарств запрошували агрономів для їх обслуговування за свій кошт. У свою чергу, сільськогосподарський союз втілював у реальність постанову зборів шляхом надання кредиту колективу, який покривав би утримання агрономів. Такий механізм, з одного боку, забезпечував своєчасну оплату праці агроному, а з іншого – забезпечував безпосередній зв'язок агронома з союзом. Проте, окремі фахівці наполягали на однаковому розподілі утримання агрономів – наполовину між сільськогосподарськими союзами та колективами. Запрошували агронома для обслуговування здебільшого 15–30 колективних господарств [18, 14]. Сільськогосподарські колективи, являючи собою відносно великі господарства, в 12–

15 разів більше за індивідуальні селянські, повинні були мати свої плани обслуговування. Проте, скласти план для колективу та стежити за його виконанням агроном міг тільки тоді, коли приділяв цій справі значну кількість часу. Тому оптимальним навантаженням для одного агронома вважалось обслуговування 5–7 колективів із 500–600 десятинами землі загалом [19, 34].

Поширення агрономії сільськогосподарської кооперації також передбачало утворення своїх «совхозів» та агропунктів. Однак, їх було небагато. Для прикладу, на Київщині у 1923 р. місцева кооперація орендувала близько 20 тис. десятин землі. У даному випадку такої площі було не досить, щоб розгорнути на ній широку організаційну структуру агрообслуговування. Це пояснювалось недостатніми матеріальними ресурсами і частковою слабкістю самої кооперації. Тому ні районної, ні дільничної форми кооперативної агрономії тут не було, хоча тенденція до принципових організаційних змін поступово визначалась [17, 26].

Кооперативна агрономія обслуговувала різні галузі сільського господарства: буряківництво, коноплярство, тютюнництво, картоплярство – і, займаючись цими інтенсивними культурами, заклала цілу мережу своїх осередків. Крім цього, вона займалася кооперуванням широких мас селянства, створенням спеціальних кооперативів, сільськогосподарських гуртків тощо. Такі обставини, на думку дописувача «Українського агронома» Ю. Лихошерста, «давали їй право бути громадською агрономією», оскільки агрономія земельних органів була «переобтяжена роботою не агрономічного характеру» [20, 30].

У середині 1920-х років наміри НКЗС та його низових органів щодо здійснення узгоджених агрономічних заходів з метою поліпшення сільського господарства зовсім не відкидали самостійного утворення та проведення агророботи різними видами сільськогосподарської кооперації. У зв'язку з поширенням спеціалізації сільськогосподарської кооперації по всій УСРР розпочали свою діяльність спеціальні союзи та товариства: буряківничі, садівничо-городні, молочарсько-скотарські, насінньові та інші. Кожний спеціальний союз сільськогосподарської кооперації організовував свою агрономічну сітку та проводив систему агрозаходів. У таких умовах агрономія земорганів поступово поступалася агропідрозділам сільськогосподарської кооперації, водночас контролюючи планове виконання ними агрозаходів [21, 60].

Тогочасне становище народного господарства потребувало від усієї системи сільськогосподарської кооперації не тільки поглиблення агрокультурного обслуговування кооперованих селянських господарств, але і поширення впливу кооперативної агрономії на «реконструкцію» народного господарства. Така ситуація окреслювала перед системою сільськогосподарської кооперації завдання з утворення сталого інституту кооперативної агрономії, який би охоплював кооперативну систему від окремих товариств до загальнодержавних центрів [22, 38].

Незважаючи на зріст мережі кооперативної агрономії земельні громади ставили питання про своїх власних штатних агрономів. У професійно-правовому відношенні такий агроном повинен був прирівнюватись до працівників земельної агрономії. У разі поширення агрономії земгромад у перспективі розглядалось можливість розширення штату працівників при земельних відділах, які б утримувались за рахунок державних коштів. Агрономів для земгромад запрошували зазвичай сільські виконавчі органи, з якими вони склали угоди на підставі спільних вироблених положень. Рекомендації щодо їх роботи також надавались місцевими земельними органами [23, 34].

Утворення агрономії земельних громад розглядалась як важливий напрям поширення агрономічної діяльності в УСРР. Районний агроном за браком часу не завжди звертав увагу на агрообслуговування земгромад, а інші агрономічні спеціалісти районних земельних відділів, за затвердженими принципами районної агрономії обслуговували лише окремі галузі сільського господарства з організаційно-технічного боку, що ускладнювало виконання іншого роду обов'язків. У свою чергу, зосереджене

агрообслуговування земельних громад зумовлювало потребу залучення до цієї роботи агрономії сільськогосподарської кооперації та інших установ. Проте, допомога кооперативних союзів, насамперед буряківничих, щодо обслуговування земгромад залишалась незначною – їхня агрономія була досить завантажена своїми безпосередніми обов'язками.

Потребу утворити агрономію земгромад зумовлював рівень агрономічної обізнаності селянства. Ініціювання такого інституту, без сумніву, свідчила про усвідомлення землеробами потреби в агрономічному обслуговуванні. Виконання службових обов'язків агроперсоналу земгромад передбачало наступне: участь у внутріселищному землевпорядженні, складання планів агрокультурних заходів у підлеглих йому земгромадах і допомога у виконанні, дослідження організаційно-господарчих та технічних досягнень у сільському господарстві земгромад, проведення кооперативної та культурно-освітньої роботи в земгромадах та інше [21, 61].

Кооперативна агрономія свою роботу в товариствах і серед кооперованого населення проводила за допомогою агрономічних виїздів у села. Практична робота кооперативної агрономії полягала переважно у виконанні оперативних завдань, перевірці заходів контракції, хлібозаготівельної роботи, дослідженнях і ревізіях кредитних та спеціальних товариств, складанні їхніх звітів і планів тощо. Меншою мірою ця робота охоплювала спеціальні галузі сільського господарства. Крім того через відсутність чіткого керівництва цією групою агрономії в її роботі розвивався шкідливий, надто в галузі контракції «паралелізм», що часом призводив до зриву у вирощуванні інтенсивних культур, особливо засівів довгорічних трав і просапних культур, що їх заміняли зерновими посівами [24, 55].

Аналіз роботи кооперативної агрономії показував, що вона обслуговує окремі галузі селянських господарств, які об'єднувались у відповідні спеціальні кооперативні товариства. Проте, зустрічали випадки, коли одне й те ж господарство обслуговувалось різними агрономами без погодженого між ними, загально-організаційного плану даного господарства. Це спричиняло часом і непорозуміння [22, 38]. Матеріальна база на утримання інституту агрономів земгромад передбачалася за рахунок держави і сільськогосподарської кооперації, що знаходила на це б кошти серед кооперованого населення. Агрономія земельних громад у перші часи свого існування мала підпорядковуватись і перебувати в «адміністративній залежності» від земельних органів. Згодом, коли землевпоряджене населення ставало у достатній мірі кооперованим, агрономія земельних громад повинна була поступово перейти у підпорядкування сільськогосподарської кооперації [21, 61]. Агроперсонал земгромад міг обслуговувати земельні громади у певних районах, що складались із кількох адміністративних районів. Він мав бути підлеглим окружним земельним відділам і контактувати з районними агрономами.

Висновки. Як бачимо, розвиток нових форм господарювання сприяв розширенню кола співпраці агрономів і попиту на них на ринку праці. Значна роль у проведенні агрономічної роботи у 1920-х рр. належала земельним органам, увага яких зосереджувалася на обслуговуванні селянських індивідуальних господарств. У результаті цього з характером роботи агрономів була обізнана певна частина селянства. Також важливе місце належало сільськогосподарській кооперації, якій вдалося до себе залучити значну кількість агрономів. Така співпраця у цілому носила продуктивний характер, оскільки агрономи виконували свої професійні обов'язки на постійній основі у конкретних господарських об'єднаннях і відповідали перед ними за результати агророботи.

Література

1. Цюмра Т. С. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. С. Цюмра; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 20 с.

2. Дорош Т. О. Аграрна інтелігенція Радянської України (20-і рр. ХХ ст.): соціально-історичний аспект : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. О. Дорош; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.
3. Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.) / В. М. Лазуренко. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 474 с.
4. Слісаренко О. Районна агрономія та адміністративні райони / О. Слісаренко // Агроном. – 1924. – № 1. – С. 16–18.
5. Дузь-Крятченко Д. Підвищення продукції сільського господарства і практика агророботи / Д. Дузь-Крятченко // Український агроном. – 1928. – № 9. – С. 63–67.
6. Кузьменко П. Про агрономічну роботу на селі (матеріали по питаннях місцевої агрономічної роботи на Україні) / П. Кузьменко // Земельник. – 1924. – № 2. – С. 33–36.
7. ДАМО. – Ф. Р-54. – Оп. 1. – Спр. 209. – 11 л.
8. Григорович А. Селяне про агрономів / А. Григорович // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 4–5.
9. Наші заповіді // Радянський селянин. – 1924. – № 1. – С. 16–17.
10. Товкач П. Дайте агронома! / П. Товкач // Радянський селянин. – 1925. – № 17-18. – С. 56.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3013. – 129 л.
12. Коханый В. Агроном-купаило / В. Коханый // Радянський селянин. – 1925. – № 19. – С. 44.
13. Сам собі агроном // Український агроном. – 1929. – № 7–8. – С. 91.
14. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 8. – Спр. 969. – 49 арк.
15. Рум'янців В. До питання про ефективність агророботи на селі / В. Рум'янців // Український агроном. – 1928. – № 7–8. – С. 81–83.
16. Галайба Ф. Агрікультурна діяльність сільсько-господарської кооперації / Ф. Галайба // Агроном. – 1923. – № 1. – С. 36–38.
17. Щадилов О. Сучасні питання агрономії / О. Щадилов // Агроном. – 1923. – № 4. – С. 25–29.
18. Малюга М. Колективи в системі с.-г. кооперації / М. Малюга, М. Фатіїв // Земельник. – 1925. – № 1. – С. 12–17.
19. Демченко Л. Колгоспи організуйте колективну агрономію / Л. Демченко // Радянський селянин. – 1927. – № 5. – С. 34–35.
20. Лихошерст Ю. Громадські моменти в роботі агрономів кооперації та трестів / Ю. Лихошерст // Український агроном. – 1926. – № 12. – С. 29–30.
21. Шахів Є. Про агрономію земгромад / Є. Шахів // Український агроном. – 1927. – № 7–8. – С. 60–62.
22. Краснояружський С. Про кооперативну агрономію / С. Краснояружський // Український агроном. – 1927. – № 9. – С. 38–39.
23. Про агрономію земгромад // Український агроном. – 1927. – № 12. – С. 33–35.
24. Танков О. Агрперсонал і підвищення врожайності сільського господарства / О. Танков / Український агроном. – 1929. – № 6. – С. 53–57.

References

1. Tsomra, T. S., (2007). *Rural intelligentsia USSR and its impact on culture and development of the productive forces in the Ukrainian village day NEP*. Thesis candidate hist. sciences: 07.00.01 History of Ukraine; Cherkasy: Cherkasy V. Khmelnytsky National University. Cherkasy (in Ukr.).
2. Dorosh, T. (2010). *Agrarian intellectuals of Soviet Ukraine (20-ies. XX century.): socio-historical perspective*. Thesis candidate hist. sciences: 07.00.01 History of Ukraine; Lugansk: Shidnoukr. National University named Dal (in Ukr.).
3. Lazurenko, V. M. (2013). *Ukrainian farming: the rise and fall (1921–1929)*. – Cherkasy: Cherkasy State Technological University (in Ukr.).
4. Slisarenko, O. (1924). Regional agronomy and administrative areas. *Agronomist, 1, 16-18* (in Ukr.).
5. Duz-Kriatchenko, D. (1928). Increase agricultural production and practice of agrobusiness. *Ukrainian agronomist, 9, 63-67*. (in Ukr.).
6. Kuzmenko, P. (1924). About agronomic work in the village (materials on issues of local agronomic work in Ukraine). *Landowner, 2, 33-36*. (in Ukr.).
7. SAMR. F. P-54. Op.21. Case 209. 11 pgs. (in Rus.).
8. Grigorovich, A. (1929). Peasants about agronomists. *Agronomist, 1, 2-4*. (in Ukr.).
9. (1924). Our wills. *Soviet peasant, 1, 16-17*. (in Ukr.).
10. Tovkach, P. (1925). Give the agronomist! *Soviet peasant, 17-18, 56*. (in Ukr.).
11. CSAPO. F.1. Op.20. Case 3013. 129 pgs. (in Ukr.).
12. Kohaniy, V. (1925). Agronomist-bathing. *Soviet peasant, 19, 44*. (in Ukr.).
13. (1929). Himself an agronomist. *Ukrainian agronomist, 7-8, 91*. (in Ukr.).
14. CSAHOP. F.27. Op.8. Case 969. 49 pgs. (in Ukr.).
15. Rumiansiv, V. (1928). On the question of the effectiveness of agrobusiness in the countryside. *Ukrainian agronomist, 7-8, 81-83*. (in Ukr.).
16. Galayba, F. (1923). Agriculturist activity of agricultural co-operation. *Agronomist, 1, 36-38*. (in Ukr.).
17. Schadylov, O. (1923). Modern issues of agronomy. *Agronomist, 4, 25-29*. (in Ukr.).

18. Maluga, M. (1925). Collections in system f.d. co-operation. *Landowner*, 1, 12-17. (in Ukr.).
19. Demchenko, L. (1927). Collective holdings organize collective agronomy. *Soviet peasant*, 5, 34-35. (in Ukr.).
20. Lihosherst, Yu. (1926). Public moments in the work of agronomists of co-operation and trusts. *Ukrainian agronomist*, 12, 29-30. (in Ukr.).
21. Shahiv, Ye. (1927). About agronomy of land communities. *Ukrainian agronomist*, 7-8, 60-62. (in Ukr.).
22. Krasnoyaruszhskiy, S. (1927). About cooperative agronomy. *Ukrainian agronomist*, 9, 38-39. (in Ukr.).
23. (1927). About cooperative agronomy. *Ukrainian agronomist*, 12, 33-35. (in Ukr.).
24. Tankov, O. (1929). Agro-personnel and increase of agricultural productivity. *Ukrainian agronomist*, 6, 53-57. (in Ukr.).

LITVINENKO Oleksandr Evgeniyovich,

Candidate of Historical Sciences, Deputy director of Institute of International Education of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
e-mail: wonderwallius@gmail.com

**PROBLEM OF AGRONOMIC PERSONNEL INTERACTION WITH OBJECTS OF AGRO-CULTURAL INFLUENCE IN THE UKRAINIAN SSR
IN PERIOD OF THE «NEP»**

***Introduction.** One of the important directions of professional activity of agronomists of Soviet Ukraine in the period of the NEP was interaction with the subjects of economic activity. It consisted first of all in serving the interests of peasant farms, establishing and establishing various cooperative forms of cooperation and collective farming. This, on the one hand, would accelerate the modernization of agricultural production, and on the other hand, a high level of employment of agronomists in the labor market was ensured.*

***Purpose.** The problem of the professional activity of the agrarian workers of the Ukrainian SSR in the era of the NEP in contemporary historiography is presented less ideologically veiled and more complete than in previous historiographical periods. Some of her subjects are presented on the pages of monographs, collective works, encyclopaedias, dissertation researches, generalization works on agrarian subjects. The purpose of the article is to research the cooperation of agronomic workers with peasant farms, cooperative organizations, collective farms, and land communities during the NEP period.*

***Methods.** Agronomists are considered on the one hand as intellectuals, and on the other hand they're viewed as independent professional group. In any case they arouse interest if only because they played fundamental role in society and possessed high social rank.*

***Results.** Significant role in conducting agronomic work in the period of the NEP belonged to the land authorities. Their attention is mainly focused on servicing the peasant individual farms. As a result, the nature of the work of agronomists was known a certain part of the peasantry, first of all «middle peasants». In public consciousness of farmers prevailed positive attitude to agronomists.*

The development of new forms of management contributed to the expansion of the circle the cooperation of agronomists and the demand for them on the labor market. Important place belonged to agricultural cooperation, which managed to own attract a significant amount of agronomists. The latter concentrated their own work in separate sectors of the peasant farms served relevant special cooperative societies. Agronomists fulfilled their duties on an ongoing basis in specific economic associations and responded to them for the results agrobusiness questions about their own regular agronomists were violated also collective farms and land communities. Initiation of land institutions, without doubt, showed the awareness of the needs of landowners in agronomic service and recognition of the important role of agronomists in economic life.

***Key words:** agronomist, period of the «nep», peasant farming, cooperative agronomy, land communities.*

*Надійшла до редакції 01.09. 2017
Затверджена до друку 10. 09. 2017*

УДК 930(477.46):737.1

МОРОЗОВ Анатолій Георгійович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: anicid2012@ukr.net
ШОСТОПАЛ Анатолій Васильович,
студент-магістр ННІ історії і філософії
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: anicid2012@ukr.net

РИМСЬКІ ДЕНАРІЇ НА ТЕРИТОРІЇ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА

У статті розглянуто комплекс питань пов'язаних із перебігом торгівельно-економічних зв'язків автохтонного населення Середнього Подніпров'я з античним світом. Наголошується на значному обсязі, тривалості та стабільності цих зв'язків. Показано, що економічні відносини в значній мірі базувались на широкому використанні грошових засобів платежу. Проаналізовано походження та кількість монет знайдених на території та в околицях Мотронинського городища (Холодний Яр), яке на думку ряду дослідників відіграло роль столичного центру протодержавних утворень місцевої людності Правобережного Лісостепоного Подніпров'я греко-римської доби.

Ключові слова: Мотронинське городище, Холодний Яр, антична кераміка, римські денарії, ювелірні вироби.

Постановка проблеми. Грунтовні археологічні дослідження Правобережного Лісостепоного Подніпров'я дають підстави твердити про те, що на цій території протягом дуже тривалого часу, починаючи вже з раннього залізного віку, бурхливо розвивались різнопланові цивілізаційні процеси. Сприятливі природно-кліматичні умови дозволили автохтонному населенню краю дуже рано по стандартам Східної Європи освоїти і інтенсивно використовувати передові способи високопродуктивного господарювання (скіфи-орачі). Логічним відображенням інтенсивності господарського життя раннього залізного віку стала поява на межі Лісостепу і Степу, вже на початку першого тисячоліття до нової ери, надпотужно укріпленого Чорноліського а слідом і багатьох інших городищ. Про їх не лише оборонне, але й економічне значення яскраво свідчить величезна кількість залишків кераміки в якій сюди довозились такі коштовні товари як оливкова олія, виноградне вино, тогочасна парфумерія, тощо.

Не менш переконливим підтвердженням того, що на Дніпровському Лісостеповому Правобережжі бурхливо розвивались цивілізаційні процеси, в тому числі і державотворчі, яскраво свідчать і чисельні знахідки останніх років монет та високохудожніх коштовностей античної доби. Аналізу цих раритетів і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Попри історичну важливість проблеми господарсько-економічних зв'язків автохтонного населення Дніпровського Лісостепоного Правобережжя Київського-Черкаського регіону та певних напрацювань в цьому напрямку попереднього періоду [4; 6; 9; 10] в останні роки інтенсивність досліджень вказаної проблеми загальмувалась. Певним виключенням є лише праця Т. Нераденко [13].

Метою статті є спроба на основі новітніх археологічних джерел показати інтенсивність, тривалість та значні масштаби торгівельно-економічних зв'язків автохтонного населення краю з греко-римським світом і тим самим спростувати твердження про відірваність прадавньої території України від основних вогнищ античної цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох віків, власне тисячоліть, винятково важливе значення в усіх сферах життя Середнього Подніпров'я відігравав унікальний комплекс оборонних, економічних, культових об'єктів Холодного Яру – Мотронинського городища.

Добре відомі в історичній науці Мотронинське та прилегла до нього компактна група: Пастирське, Шарпівське, Макіївське, Будо-Макіївське городища, власне, велетенські фортеці-протоміста просто вражають розмахом та обсягом фортифікаційних робіт [6, 34].

Що робило необхідними і економічно прийнятними величезні матеріальні витрати на спорудження таких потужних оборонних комплексів, які напрочуд гостро, на декілька порядків, виділяються своїми масштаби від всього, що будь-коли спороджувалися тут як в попередні, так і в наступні часи? Адже лише основна система могутніх оборонних споруд Мотронинського городища у VI ст.. до н. е. захищала територію, що майже дорівнювала території горішнього Києва середини XI ст., тобто часів його найвищого розквіту в добу Ярослава Мудрого [20, 68].

Авторитетні дослідники, серед них такі відомі фахівці, як Б. Рибаків, А. Сміленко, О. Павленко – вже вказували в науковій літературі на ці фортечні комплекси як на ранньоміські виробничі і культові центри [14, 140].

Не можна не погодитися також з особливою точкою зору О. Павленка на Мотронинське городище як на столичний центр ранньодержавного утворення місцевої людності [14, 145–146], [15, 24].

Про це зокрема переконливо свідчать нагромадження на території Мотронинського городища величезної кількості імпортованої античної кераміки з клеймами майстрів Мілету, Афін, Лесбосу, Хіосу! Ось вже сім десятиліть потужні трактори плугами, а особливо в останні часи роторними боронами, щороку викидають тут на поверхню численні фрагменти давньогрецьких гостродонних амфор. Одна їх кількість більш ніж переконливо доводить, що тут довгий час існував значний політичний і економічний центр. Адже в амфорах довозились дуже коштовні на той час товари: виноградне вино, оливкова олія, ароматичні речовини. Довозились, зауважте, починаючи з століття до нашої ери, з далекої Еллади, з іонійських полісів північно-західного узбережжя Малої Азії. Виникає логічне запитання: а за що те все купувалось? Насамперед за рахунок широкого експорту так потрібного грекам зерна.

Однак в римський період характер розрахунків змінювався. Замість традиційного товарообміну все частіше почали використовувати гроші у вигляді срібної монети.

У публікаціях, присвячених результатам археологічних досліджень в означеному регіоні вже неодноразово згадувалось про тісні господарсько-економічні зв'язки Холодноярсько-Пастирського фортечного комплексу з греко-римським світом [4, 58; 10, 32].

Слід спеціально зазначити, що вони були дуже тривалими в часі. Матеріали численних археологічних експедицій, починаючи від розкопок В. Хвойки (1899), І. Фабриціуса (1938), Е. Покровської і М. В'язьмініна (1950), А. Тереножкіна (1950), В. Ільїнської і А. Тереножкіна (1970), В. Григор'єва і Г. Ребедаїло (1985), багаторічні (1988–1996 рр.) розкопки стаціонарної експедиції Інституту археології НАН України «Холодний Яр» під керівництвом С. Безсонової і, закінчуючи масштабними дослідженнями міжнародної експедиції під керівництвом Я. Хохоровського і С. Скорого 2000–2001 рр. дають підстави стверджувати, що розпочавшись з часу появи античних греків в Північному Причорномор'ї (тобто з другої половини VII століття до н. е.) вони продовжувались незважаючи на всі бурхливі події, пов'язані з початком епохи великого переселення народів не лише в черняхівський, але і в пенківський період, тобто в II–VI роках нової ери [3, 4].

Окрім, матеріалів спеціальних археологічних досліджень наявність тісних господарсько-економічних зв'язків населення Правобережного Лісостепу з Римською

імперією підтверджується і чисельними випадковими знахідками. Частина з них, на жаль, дуже незначна потрапила до науковців, як наприклад скарб римських монет в районі села Головкивка Чигиринського району [13, 96].

Тим більшу цікавість викликала знахідка 2009 р. у районі с. Мельники Чигиринського району Черкаської області. Тут на полі, під час весняної оранки було знайдено два скарби завершального етапу черняхівської культури. У першому скарбі було 405 римських срібних денаріїв I–III ст. н. е., три «варварські наслідування» римським денаріям, шість фрагментів римського срібного блюда, бронзова деталь до терезів; у другому – 56 римських срібних денаріїв I ст. до н. е. – початку III ст. н. е.

Перша згадка про це з'явилася у листопаді 2009 року. На одному з інтернет-сайтів була викладена інформація про знахідку скарбу срібних римських денаріїв і фрагментів срібного блюда. З повідомлення тих, хто знайшов даний комплекс, фрагменти срібного блюда знаходились поруч, а рядом лежали у значній кількості римські денарії. При уточненні про кількість знайдених монет – було сказано, що в той час піднято їх близько 470 штук [1]. Тут же були подані чисельні фотографії монет і уламків срібного блюда [1].

Римські монети на поселеннях черняхівської культури в Черкаській області зустрічаються досить часто [16, 29–35, 42–47]. Знахідка великого срібного римського блюда, хоч і фрагментованого, становить підвищений історичний інтерес. На превеликий жаль дані скарби не потрапили до науковців, а знаходяться у приватній колекції «харківського депутата» (за припущеннями І. Бажана [2, 107]). Тому свої думки і висновки відносно фрагментів блюда ми можемо робити, виходячи лише з фотографій, викладених на інтернет-форумі [1].

Це повідомлення викликало значний інтерес не тільки у учасників інтернет-форуму, але на нього звернули увагу і науковці, особливо на фрагменти срібного блюда. Шість вцілілих частин складало до 40 % усього виробу. Окрім того, що дані фрагменти мали значну матеріальну цінність (близько 1,5 кг срібла), вони являли ще й виняткову художню та історичну цінність. Усі знайдені частини блюда мали складне гравіювання зображень людей, звірів, кентаврів, рослинного орнаменту. По краю блюда (на трьох фрагментах) нанесені гравіюванням: бюст юнака у фас, декілька людських фігур, з яких одні тримають списи у руках, другий – рогатину, двоє інших сурмлять у гудки (труби). Тут же майстерно зображено декілька гончих псів та диких кабанів. Між зображеннями накладена синя емаль. Можна припустити, що загалом на блюді були там показані сцени полювання. У центральній частині блюда, на двох фрагментах, що добре збереглися, зображено двох кентаврів. Навколо центральної композиції присутній напис латиною (скоріш за все частина напису), який, за словами тих, хто знайшов, був перекладений як: «Пий і довгого життя тобі...». Важливим елементом з нанесених зображень на блюді є так звана хризма (хрисмон) – монограма, яка складається з двох початкових грецьких літер імені Христа (ΧΡΙΣΤΟΣ) – Χ (хі) і Ρ (ро), схрещених між собою. Даний християнський символ з часів римського імператора Костянтина I (306–337) став досить поширеним у Римській імперії. Його зображували на римських знаменах (лабарумах), будівлях, саркофагах, багатьох предметах релігії і побуду. У IV ст. дана монограма періодично присутня на римських монетах. Як частина зображень або як самостійний символ.

Виходячи з цього не викликає ніяких сумнівів походження даного виробу саме з римських майстерень. Блюдо було виготовлене у першій половині – середині IV ст. н. е. Це не протирічить висновку, зробленому на основі загального стану знайдених монет, відносно часу заховання скарбу у останній чверті IV – середині V ст. н. е. [17, 56]. Адже потрібний був певний час для надходження виробу (чи вже його частин) до носіїв черняхівської культури. Та скоріш за все скарб міг бути захований в останній чверті IV ст. н. е., коли йшли активні військові дії між готами і гунами. У це протистояння були втягнуті і племена, які населяли Середнє Подніпров'я. Існують припущення, що в той період на Середньому Подніпров'ї перебували готи. Та це не підтверджується археологічними знахідками. Якщо кераміка, зняряддя праці, прикраси, що знаходять на

Середньому Подніпров'ї, являються характерними для всієї черняхівської культури, то на сотні арбалетних фібул, знайдених у наш час, припадають лише поодинокі знахідки фібул вельбарського типу, які безпосередньо пов'язують з готами.

Металічний посуд з римських провінцій поступав, хоч і в незначних об'ємах, у ареал черняхівської культури на протязі всього періоду її існування. Окрім певної кількості знахідок на території України мідного і бронзового посуду, такого як казани, миски, відомі знахідки посуду, виготовленого з дорогоцінних металів. Б. В. Магомедов відмічає, що в Житомирській області були знайдені «два срібних глечики з багатими орнаментами, зображеннями сцен охоти і війни, виготовлені в Константинополі близько 400 року. Подібний срібний глечик, а також фляга яйцевидної форми знайдені біля с. Борочиці Волинської області. У них було насипано близько 1500 денаріїв. За деякими свідченнями, тут же знаходилося золоте блюдо. Срібне блюдо знайдено біля м. Борзна Чернігівської області» [8, 64].

Таким чином знахідка елементів срібного блюда біля с. Мельники Чигиринського району не являється чимось унікальним, але разом з тим є досить цінним історичним артефактом. Цілком можливо що на Середнє Подніпров'я надійшло ціле блюдо, яке вже на місці було розламане на частини. Певні фрагменти явно були відламані чи розламані, але є такі частини, які немов були розрубані гострою зброєю. Тому можна припустити, що ціле блюдо було захоплене як військовий трофей, і вже потім ділилося між переможцями. Та ким були ті переможці? За твердженням І. С. Винокура у лісостеповій зоні Дністро-Дніпровського межиріччя у II–V ст. н. е. домінуюче положення займали слов'янські племена [5, 131]. Хоча останнім часом дане твердження піддається критиці певними науковцями, які вважають, що готи домінували на всій території, яку ми відносимо до ареалу черняхівської культури [8, 15]. Йордан у своїй «Історії готів» зазначає, що король остготів Вінігар близько 375 р. н. е. «послав військо в межі антів і, коли вступив туди, у першій битві був переможений, але надалі діяв рішучіше й розіп'яв короля їхнього Божа з синами його і 70 старійшинами для залякування». Відносно того, де відбувалися названі події існують різні версії. Та в першу чергу розглядається Середнє Подніпров'я. Наприклад, російський дослідник історії готів Б. М. Щукін стверджував, що це могло відбутись на Лівобережжі Дніпра [19, 230].

Для нас важливим фактом залишається те, що завдяки таким надходженням, як згадані фрагменти срібного блюда із зображенням хризми, можливо були і інші предмети, які несли на собі подібні чи інші християнські символи, через які місцеве населення мало змогу ознайомлюватись із елементами християнства, щоб бути готовими до його сприйняття у майбутньому.

Інформація про знахідку скарбу римських денаріїв і фрагментів срібного блюда, взята з інтернет-сайту, була викладена у 2011 році у статті, написаній харківським науковцем К. Мизгіним, де він зазначив, що скарб походить з Черкаської області [12, 137]. Дещо пізніше (2012 р.) І. Бажан у своїй монографії (Корпус случайных археологических находок) також подав інформацію про знахідку скарбу, фотографії фрагментів блюда. Слід однак зазначити, що дані, викладені автором, досить не точні.

Так, зокрема, він вказав, що у скарбі знаходилося близько 150 денаріїв. Можливо така кількість монет була визначена по фотографії, на якій монети розміщені загальною масою? До того ж, за припущеннями І. А. Бажана, скарб був знайдений у Харківській області та потрапив у приватну колекцію «харківського депутата» [2, 107].

У 2012 році в Черкасах на визначення були надані римські денарії, які, як виявилось, походять із скарбу, в якому перебували вже добре відомі фрагменти срібного блюда. Особа, яка викупила монети, запевнила, що вони, за свідченнями тих, хто знайшов, були підняті на полі у травні 2009 року у районі с. Мельники Чигиринського району Черкаської області. Тоді ж і з'ясувалось, що фактично в той час було знайдено не один, а два скарби. Скарб, у якому присутні фрагменти срібного блюда, знаходився майже «в одній ямці» та містив 408 монет. Окрім фрагментів блюда та римських денаріїв там ще був бронзовий

предмет, який визначили як деталь до вагів (?). Другий скарб римських денаріїв у кількості 56 штук знайдений на тому ж полі «метрів за 500». Монети з другого скарбу знаходились не компактно, а на певній відстані одна від одної, які цілком вірогідно були розтягнуті плугами під час оранки. Фактично в один час було знайдено близько 470 монет, про що й повідомлялось на інтернет-форумі. Подальша доля фрагментів срібного блюда залишилась невідомою.

Перший скарб містив такі римські денарії: Вітеллій (1), Веспасіан (1), Доміціан (1), Нерва (2), Траян (55), Адріан (69), Елій Вер (3), Антонін Пій (83), Антонін Пій – Марк Аврелій (цезар) (1), Марк Аврелій (62), Луцій Вер (13), Коммод (48), Пертинакс (1), Альбін (?) (1), Септимій Север (1), Сабіна (6), Фаустина Старша (17), Фаустина Молодша (34), Луцилла (6), «варварські наслідування» римським денаріям (3) – всього 408 монет. Одна монета наслідувала, скоріш за все, денарію Антоніна Пія, Дві інших були з більш примітивними зображеннями і написами. Варто відзначити, що вони відкарбовані одними штемпелями та перебували у доброму стані збереження. Три денарії з даного скарбу мали отвори для підвішування.

Другий скарб, у кількості 56 монет, складався з таких римських денаріїв: Марк Антоній (1), Веспасіан (2), Доміціан (1), Нерва (3), Траян (3), Адріан (3), Елій Вер (1), Антонін Пій (15), Марк Аврелій (цезарь) (1), Марк Аврелій (10), Луцій Вер (1), Коммод (5), Пертинакс (1), Септимій Север (1), Сабіна (1), Фаустина Старша (1), Фаустина Молодша (3), три денарії визначити не вдалося, так як стан був не задовільний (можливо побували у вогні).

Знайдені римські денарії, як з першого, так і з другого скарбу, були досить сильно затерті. На переважній більшості з них написи не можливо було прочитати, і часто належність денарія тому чи іншому римському імператору визначалася за контуром його профілю на аверсі монети.

Римських монет на Черкащині знаходять досить багато. Особливо у районі с. Мельники Чигиринського району, тобто на території Холодноярського комплексу. За останні 15–20 років там було віднайдено декілька скарбів та певну кількість поодиноких знахідок срібних денаріїв [16, 45]. Це, на нашу думку пов'язується з наявністю значного черняхівського поселення на Мотронинському городищі, побудованому у скіфський період.

За процентним співвідношенням монет різних імператорів та за періодом карбування (друга пол. I – поч. III ст. н.е.) денарії з даних скарбів подібні до раніше знайдених комплексів, і являються характерними для усїєї черняхівської доби. Присутність у складі другого скарбу так званого «легіонного» денарія Марка Антонія (LEG II) є певним винятком. Це можна пояснити тим, що легіонні денарії Марка Антонія могли використовувались значно пізніше від часу карбування, адже їхня проба відповідала пробі більш пізніх денаріїв II – поч. III ст. н. е., тобто якась частина таких денаріїв уникла вилучення з грошового обігу на початку II ст. н. е., яке провів імператор Траян.

Як зазначено вище, монети з першого і другого скарбів були сильно зношені, що говорить про їх тривалий період перебування у грошовому обігу. Цілком вірогідно, що дані скарби знаменують завершальний етап використання римських монет представниками черняхівських племен, який, за висновками науковців, припадає на V ст. н. е. Натомість два «варварські наслідування», на відміну від загальної маси знайдених денаріїв, були у значно кращому стані збереження. При чому їх вага у 3,63 і 3,35 грама дещо вища від середньої ваги досить затертих денаріїв, що перебували у скарбі. Третя монета, яка визначена як наслідування денарію Антоніна Пія, була більш притерта, але не до такого стану як переважна більшість римських денаріїв скарбу. З чого можна зробити висновок про карбування принаймі двох «варварських наслідувань» у IV ст. н. е. Тобто значно пізніше періоду масових надходжень римських денаріїв у ареал черняхівської культури. Можна припустити, що саме у той період у торгово-грошових відносинах черняхівців став відчуватися дефіцит монет, який поповнювався різними шляхами. Одним

з яких було виготовлення монет самими представниками черняхівської культури. Звичайно, і в IV ст. н.е. певна кількість монет з провінцій Римської імперії внаслідок військових дій чи торгових операцій надходила на землі черняхівських племен. Але нові надходження не могли у необхідній мірі замінити ті монети, які випадали з обігу внаслідок захованих і не повернутих у той період скарбів, або просто загублених чи переплавлених на якісь прикраси монет. Це видно, наприклад, із загальної кількості знахідок, зроблених у районі с. Мельники Чигиринського району. На декілька сотень піднятих у наш час римських денаріїв I – поч. III ст. н. е. припадає лише дві знахідки римських срібних силіків від другої пол. IV ст. н. е. – Константа (знайдена у 2011 р.) і Валента [16, 45]. Дані силікви можуть свідчити про завершальний етап надходжень монет з римських територій до черняхівських племен. Цілком можливо що в той же період на Середнє Подніпров'я надійшли присутні у першому скарбі фрагменти срібного блюда, чи й ціле блюдо, яке вже на місці було розламане на частини.

Висновки. Таким чином два знайдені скарби біля с. Мельники Чигиринського району, виходячи з загальної збереженості римських денаріїв другої пол. I – початку III ст. н.е. та наявності у одному з них уламків римського срібного блюда, на якому, окрім зображень людей і звірів, була і так звана «христограма Костянтина», скоріш за все заховані у останній чверті IV – середині V ст. н. е. Явна різниця у збереженості між двома «варварськими наслідуваннями» римським денаріям і загальною масою знайдених денаріїв дає змогу робити певні припущення відносно періоду і місця карбування подібних наслідувань. Значна кількість знахідок римських монет у районі с. Мельники Чигиринського району підтверджує, що саме тут, за високими валами до 20 метрів та широкими ровами до 13 метрів Мотронинського городища, насипаними ще у VI ст. до н. е. існував значний торговий, і можливо адміністративний, центр автохтонних племен, носіїв черняхівської культури, Лісостепоного Правобережжя. Слід також зазначити, що як впливає з наведених вище фактів та міркування можна цілком обґрунтовано стверджувати, що автохтонна людність яка населяла територію Лісостепоного Правобережжя Середнього Подніпров'я, – «скіфи-орачі», анти фактично протягом всього періоду раннього залізного віку була повноправним учасником жвавих торгівельно-економічних зв'язків античного світу, про що яскраво свідчить як чисельні нумізматичні знахідки так і потужні фортечні комплекси на території краю.

Література

1. Kladoiskateli : Клад римских монет и серебрянное блюдо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kladoiskateli.com/index.php?showtopic=3900> – Назва з екрану.
2. Бажан И. А. Корпус случайных археологических находок. Выпуск 4 / И. А. Бажан. – М., 2012. – 110 с.
3. Безсонова С. С. Мотронинское городище скифской эпохи (по материалам раскопок 1988–1996 гг.) НАН Украины, Институт археологии, Киев, Ягеллонский университет, Институт археологии / С. С. Безсонова, С. А. Скорый. – Краков. 2001. – 156 с.
4. Бушин М. І. Етносоціальні та державотворчі процеси в Україні у III–VII столітті н. е. / М. І. Бушин, А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Черкаси : Ваш Дім, 2004. – 119 с.
5. Винокур И. С. Черняховские племена на Днестре и Дунае / И. С. Винокур // Славяне на Днестре и Дунае (Сборник научных трудов) – Ред.: Л. Л. Ващенко. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 105–135.
6. Геодетермінічні аспекти прадавньої української державності / А. Морозов, С. Корновенко. – Черкаси : Ант, 2005. – 64 с.
7. Ковпаненко и др. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион) / Г. Т. Ковпаненко, С. С. Безсонова, С. А. Скорый; Отв. – Киев : Наук. думка, 1989. – 336 с.
8. Магомедов Б. Черняховская культура Проблема этноса / Б. Магомедов. – Lublin : wydawnictwo uniwersytetu Marii Kurie-Skodowskiej, 2001. – 290 с.
9. Місце Холодноярсько-Пастирського комплексу у товарообміні первісних форм проукраїнської держави // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 21. – С. 32–37.
10. Морозов А. Г. Анти / А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Вінниця : Вид-во Фоліант, 2004. – 65 с.
11. Морозов А. Г. Анти / А. Г. Морозов, С. В. Корновенко. – Черкаси : Видавництво Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького, 2001. – 64 с.

12. Мызгин К. В. Монетно-вещевые клады на территории черняховской культуры / К. В. Мызгин // Древности. – Харьков, 2011. – С. 130–138.
13. Нераденко Т. М. Словник-довідник з археології Черкащини: науково-довідкове краєзнавче видання / Т. М. Нераденко [автор-укладач]. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – 650с.
14. Павленко Ю. В. Предистория давних русов в мировом контексте, Институт гуманитарных исследований Украинской академии наук национального прогресса / Ю. В. Павленко. – Київ : Фенікс, 1994. – 400 с.
15. Рыбаков Б. А. Язычество Древней руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 783 с.
16. Шостопал А. В. Скарби Черкащини / А. В. Шостопал. – Черкаси : Андрощук П. С., 2007. – 121 с.:іл.
17. Шостопал А. В. Два скарби римських денаріїв з Чигиринщини / А. В. Шостопал // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали VI науково-практичної конференції. 9–10 листопада 2017 року.
18. Шостопал А. В. Знахідки античних монет на Чигиринщині / А. В. Шостопал // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції. 17–18 травня 2006 р. – Черкаси, 2006. – С. 67–71.
19. Щукин Б. М. Готский путь (Готы, Рим и черняховская культура) / Б. М. Щукин. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 576 с.
20. Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва / П. П. Толочко. – К, 1972; Безсонова С. С. Кургани скіфської доби біля Мотронинського городища (за матеріалами досліджень 1988–1990 рр.) / С. С. Безсонова, С. А. Скорий // Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси, 1995. – С. 68–73.

References

1. Kladoiskateli: Buried treasure of Rome coins and silver dish: <http://kladoiskateli.com/index.php?showtopic=3900> (in Rus.)
2. Bazhan I. A. (2012). Corps of accidental archeological finds. Number 4. Moscow (in Rus.)
3. Bezsonova S. S., Skoryi S. A. (2001). Motroninskiy site of ancient town of Skythian times. Krakow (in Rus.)
4. Bushyn M. I., Morozov A. G. & Kornovenko S. V. (2004). Ethno social and state formative processes in Ukraine in the 3-d – 7-th centuries. Cherkasy (in Ukr.)
5. Vinokur I. S. (1983). Chernyakhovsky tribes on the Dniester and the Danube / Vinokur I. S. Slavs on the Dniester and the Danube (Collected Scientific articles) – Kyiv. Naukova Dumka (in Ukr.)
6. Morozov A. & Kornovenko S. (2005). Geodeterminist aspects of the ancient Ukrainian State (in Ukr.)
7. Kovpanenko and others. (1989). Relics of Skythian age of the Dnieper Forest-stepper Right Bank Territory (Kyiv-Cherkassy region). Kyev: Naukova Dumka (in Rus.)
8. Magomedov B. (2001). Chernyakhovsky culture. Ethnos' problem. Lublin: Publishin House of M. Kurie-SklodovskaUniversity. (in Rus.)
9. The place of Kholodnoyarsky and Pastyrsky complex in the barter of the primitive forms of the pro-Ukrainian state. Vestnik of Cherkasy University. History Sciences series. – Cherkasy, 2000, Number 21 (in Ukr.)
10. Morozov A. & Kornovenko S. (2004). Ants. Vinnytsya. «Foliant».
11. Morozov A. & Kornovenko S. (2001). Ants. Cherkasy. Publishing House of Cherkasy B. Khmelnytsky State University (in Ukr.)
12. Myzgin K. (2011). Coin and things treasures on the Chernyakhov culture territory. *Antiques*. Kharkov.
13. Neradenko T. M. (2016). References on Cherkasy archeology. (in Ukr.)
14. Pavlenko Y. V. (1994). Pre story of ancient Russes in the world context. Institute of humanitarian researches of Ukrainian academy of sciences of national progress. Kyiv. (in Ukr.)
15. Rybakov B. A. (1987). Ancient Rus paganism. Moskow. Nauka. (in Rus.)
16. Shostopal A. V. (2007). Treasures of Cherkasy Region. Cherkasy. (in Ukr.)
17. Shostopal A. V. Two treasures of Rome denarii from Chyhyryn region / Shostopal A.V. Chyhyryn region: history and modern times. Materials of the 4-th scientific and practical conference. November 9–10, 2017 (is being published, in Ukr.)
18. Shostopal A. V. (2006). Finds of antique coins in Chyhyryn region. Chyhyryn region: history and modern times. Materials of the scientific and practical conference. May 17–18, 2006. Cherkasy. (in Ukr.)
19. Shchukin B. M. (2005). Goths' way (Goths, Rome and Chernyakhovsky culture) St.-Petersburg. (in Rus.)
20. Tolochko P. P. (1972). Historical topography of ancient Kyiv. (in Ukr.); Bezsonova S. S., Skory S. A.(1995). Tumulus of Scythian times next to Motronynsky site of the ancient town (on the materials of 1988–1990-is researches // Archeological researches in Cherkasy region. Cherkasy (in Ukr.)

MOROZOV Anatoliy Georgievich,

Doctor of Sciences (History), Professor, Head of Chair of Archeology and Special branches of Historical Sciences of Cherkasy B. Khmelnytskyi National University.

SHESTOPAL Anatoliy Vasylyovich,

Student-master of Teaching and Scientific Institute of History and Philosophy of Cherkasy B. Khmelnytskyi National University

e-mail: anacid2012@ukr.net

ROME DENARII ON MOTRONYNSKIY SITE OF ANCIENT TOWN

Annotation. The article deals with the complex of problems connected with the process of trade and economic bounds of autochthonous population of the Forest-steppe of Right-Bank of the Middle Dnieper territory with the antiquity. It is stressed on the considerable volume of duration and stability of those bounds. It is shown that economic relations have been based on the wide usage of the monetary means of payment. The origin and quantity of coins found on Motronynskiy site of ancient town and its environs (Kholodny Yar – Cold Ravine) are analyzed. To the point of view of a range of researchers, the Motronynskiy site played a part of a capital center of proto state formations of the local population of Right-Bank of the Middle Dnieper territory in the Greece-Rome times.

Key words: Motronynskiy site of ancient town, Cold Ravine (Kholodny Yar), ancient ceramics, Rome denarii, jewelry.

УДК 94(477) «1960–1985»

ОНИЩЕНКО Сергій Борисович,
аспірант кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького
e-mail: osb-chdtu@hotmail.com

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1960-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х рр.: ВИКЛИКИ ТА
ДОСЯГНЕННЯ**

У статті розглядається процес модернізації залізничної галузі Української РСР у 1960-х – першій половині 1980-х років, економічні й технічні особливості її реконструкції.

Ключові слова: УРСР, залізничний транспорт, технічна реконструкція, електрифікація, транспортна мережа, вантажообіг.

Постановка проблеми. Післявоєнна відбудова УРСР, розвиток народного господарства й збільшення масштабів суспільного виробництва зумовлювали постійне зростання потреб у перевезеннях, а отже – в подальшій розбудові транспортної мережі та її модернізації. У результаті надзвичайних зусиль була сформована потужна транспортна інфраструктура залізничного транспорту республіки, якою наша країна користується й досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в радянський період історія залізничного транспорту, висвітлювались у відповідних монографічних працях та статтях, зокрема В. Колотога [1], Ю. Кулаєва [2] та енциклопедичних виданнях «Проблеми розвитку транспорту СРСР» [3]. Проте вказана література в певній мірі носила й специфічний характер, оскільки відчувався вплив марксистсько-ленінської ідеології. Окремі праці, що вийшли в роки незалежної України, за авторством А. Хахлюка [4] і А. Горбаня [5] розробляли проблеми генезису і розвитку залізничного комплексу загалом. Однак, у сучасній історіографії відсутні дослідження присвячені модернізації і досягненням залізничного транспорту у 1960-х – першій половині 1980-х рр., що й зумовлює тематику даної статті.

Мета статті – з'ясувати хід, особливості й наслідки модернізації залізничного транспорту УРСР у 1960-х – першій половині 1980-х років, її вплив на розвиток транспортної системи країни.

Виклад основного матеріалу. Експлуатаційна довжина залізниць УРСР на початку 1960-х років продовжувала постійно зростати. За роки семирічного плану розвитку народного господарства в 1959–1965 рр. вона зросла більш як на 600 км і становила в

середині 1960-х рр. 17 % від загальної протяжності залізниць СРСР [6, 423]. Нове залізничне будівництво проводилося, головним чином, з метою створення додаткових напрямів (для розвантаження ряду ліній), а також скорочення пробігу вантажів (прокладання так званих проходів). У 1970–1980-ті рр. були побудовані залізниці Полтава-Київ-Брест, Курськ-Харків-Ростов і розгорнулося будівництво залізниць у Донбасі, Наддніпрянщині, Криворіжжі, що сприяло розвитку промисловості в цих районах. У 1987 р. експлуатаційна довжина залізниць республіки уже складала 22,7 тис. км, тоді як у СРСР – 146,1 тис. км [4, 176].

Значну роль у розвитку залізничної мережі відігравав промисловий залізничний транспорт. Більше 5 тис. промислових підприємств і організацій республіки мали під'їзні шляхи й використовували послуги промислового залізничного транспорту. Розгорнута довжина під'їзних залізничних шляхів складала понад 21 тис. км, на яких було задіяно близько 5,6 тис. локомотивів, понад 47 тис. вагонів і велику кількість вантажно-розвантажувальних засобів і механізмів [7, 8].

Рівень розвитку залізничної мережі багато в чому залежав від її основних показників, серед яких виділялись густота та провізна здатність. Залізнична мережа України мала високу густоту та достатньо складну конфігурацію порівняно з іншими районами СРСР, характерну для економічно розвинутих країн. Так, якщо в 1970 р. у середньому в СРСР на кожні 1000 кв. км. території припадало 6 км залізничних шляхів, то в УРСР – 36,5 км. У середині 1980-х рр. цей показник збільшився і становив 37,6 км. Найвищу густоту мережі залізниць мали промислові райони Донбасу та Придніпров'я. Ці райони зв'язувались магістралями з центром країни, Поволжям і мали вихід до Чорного та Азовського морів [6, 423].

Освоєння приросту перевезень на залізницях відбувалося в основному за рахунок реконструкції існуючої мережі, і в меншій мірі – на нових залізничних дорогах. Адже реконструктивні заходи, зазвичай, мали покращувати експлуатаційні та економічні показники роботи залізниць і призводити до зменшення витрат на перевезеннях. За даними Інституту комплексних транспортних проблем при Держплані СРСР, посилення існуючих залізничних ліній на 1 тис. крб. капітальних витрат мало б давати приріст провізної здатності 0,25–0,30 млн. ткм/км, а будівництво нових залізниць – 0,10 – 0,15 млн. ткм/км. Тому для освоєння перевезень залізниць більш вигідним було посилення існуючих [8, 15].

Впровадження електричної й тепловозної тяги на залізничному транспорті стимулювало розвиток сигналізації, автоматики й телемеханіки. На залізницях розширилось спорудження систем автоблокування, електричної централізації, автопостів, диспетчерської централізації, маневрового радіозв'язку. Апаратуру й обладнання для оснащення пристроями автоматики залізниць поставляли великі підприємства – заводи «Транс сигнал» (Київ), «Трансзв'язок» (Харків), «Світлофор» (Дніпропетровськ) [7, 157].

Такі перші позитивні наслідки впровадження нових видів тяги засвідчили доцільність здійснюваних заходів. Як наслідок, починаючи з 1960-х рр. почали відбуватись більш помітні зрушення у переведенні залізниць на прогресивні види тяги. Якщо у 1950-ті рр. було електрифіковано трохи менше 1,5 тис. залізничних ліній, то протягом 1960-х рр. загальна протяжність таких ділянок зросла більш ніж у 3,5 рази. Протягом 1966–1970 рр. в УРСР було переведено на електричну тягу 1674 км залізничних ліній. Загалом станом на 1 січня 1971 р. довжина електрифікованих залізничних ліній становила 5327 км, а тих, що обслуговувались тепловозною тягою – 12065 км [9, 22]. Отже, у другій половині 1960-х рр. переведення залізниць на електричну тягу дещо скоротилось. Це пояснювалось обмеженими можливостями промисловості щодо випуску електровозів і тепловозів, а також суттєвою різницею у вартості будівництва й обладнання 1 км головного шляху під електричну та тепловозну тягу [9, 21–24].

Вагомим досягненням було й те, що здійснювалась як електрифікація окремих ділянок залізниць, так і переведення на електричну тягу цілих напрямків, магістралей

великої протяжності. На території УРСР були повністю електрифіковані магістралі: Москва-Донбас, Донбас-Сизрань, Криворіжжя-Львів, Донбас-Криворіжжя, Москва-Київ-Чоп, Львів-Чоп, Донбас-Київ-Львів. Лінія Київ-Чоп-Прага стала першою транс'європейською електрифікованою магістраллю, що значно розширила сферу дії залізниць у міждержавних сполученнях [7, 177].

Високі темпи в процесі здійснення електрифікації у республіці вдалося досягти завдяки активній участі промислових підприємств Запоріжжя, Харківщини, Львівщини, Дніпропетровщини й Київщини. Тут вироблялася велика кількість приладів, апаратів, конструкцій і матеріалів. В УРСР були також потужні будівельні організації Міністерства транспортного будівництва, які накопичили великий досвід електрифікації залізниць. Так, колектив тресту «Південтрансбуд» достроково завершив електрифікацію багатьох дільниць Південної магістралі, а будівельники й монтажники тресту «Південзахідтрансбуд» успішно здійснили електрифікацію гірської лінії Лавочне-Мукачеве й приміських дільниць Київського залізничного вузла [10, 17].

Вже на початку 1970-х рр. у результаті впровадження електрифікації залізниць вдалося знизити собівартість перевезень на 25 – 30% [9, 23]. Загалом впровадження електричної тяги поїздів на вантажонапружених лініях забезпечило значне зниження експлуатаційних витрат і швидку окупність здійснених будівельно-монтажних робіт.

У 1960–1980-ті рр. нарощування провізної здатності залізниць також відбувалося за рахунок будівництва других колій та двохпутних вставок. Зокрема, протягом 1961–1970-х рр. в УРСР було укладено 888 км других головних колій і двоколійних вставок [7, 177]. За період 1971–1975 рр. було побудовано додатково 926 км других колій та двохпутних вставок на ділянках: Основа-Куп'янськ, Кривий Ріг-Апостолово, Бурти-Користовка [8, 8]. Від загальної довжини головних шляхів, побудованих під час десятої п'ятирічки 71,4% складали другі колії та двохпутні вставки й лише 28,6% – нові залізничні лінії [8, 16].

Всього за період 1971–1985 рр. було побудовано лише 340 км нових ліній, тоді як додаткових головних шляхів – 1643 км. Експлуатаційна довжина двозпутних та багатопутних шляхів у кінці 1985 р. складала понад 33%. У результаті пропускна спроможність залізничних ліній зросла в 1,5 – 4 рази, поліпшилися якісні показники роботи, збільшилась швидкість руху пасажирських і вантажних потягів [7, 177].

Для збільшення пропускної спроможності, підвищення швидкості, покращення безпеки руху поїздів і підвищення продуктивності праці важливе значення мало оснащення ліній приладами автоблокування і диспетчерської централізації. Інакше кажучи, впроваджувалася автоматизація регулювання руху поїздів і управління стрілками та сигналізації, а також автоматизація процесу формування вантажних поїздів [9, 24].

Завдяки застосуванню автоматики й телемеханіки та вдосконаленню зв'язку на залізницях скоротились інтервали руху на вантажонапружених напрямках, підвищилася їх пропускна спроможність. Диспетчерська централізація дозволила здійснювати підготовку маршрутів за попередньо заданою програмою з використанням закодованої інформації про номери поїздів. Використання засобів зв'язку централізації й автоблокування в поєднанні з електронікою допомагало ефективно вирішувати проблему керування рухом поїздів [7, 180].

Якісним змінам у тепловозобудуванні сприяла кооперація й розвиток виробничих зв'язків між локомотивобудівними й машинобудівними заводами. Наприклад, Харківський завод транспортного машинобудування ім. В. Малишева поставляв дизельні двигуни та допомагав освоювати випуск тепловозів Ворошиловградському (Луганському) тепловозобудівному заводу [7, 164].

У 1960–1970-ті рр. у локомотивному парку країни зростала частка потужних електровозів ВЛ-8, ВЛ-10, ВЛ-80, а також тепловозів потужністю 6000 к.с. У 1980-х рр. залізничники почали одержувати тепловози нового покоління, оснащені електронікою та потужними дизельними двигунами [7, 173].

Оновлення транспортного парку відбувалось швидкими темпами, про що свідчили тогочасні статистичні дані. Якщо у 1960 р. лише 18,7 % вантажообороту у республіці здійснювалось електро- та тепловозами, то у 1965 р. – 85 %. У цей же час відбувалась заміна локомотивів, спрямована на збільшення їх потужності на одиницю маси поїзду: вантажних – на 42 %, пасажирських – на 55 %. При цьому середня вантажопідйомність вагонного парку підвищилась більш ніж на 10 т [7, 172].

Швидкий темп модернізації залізничного транспорту сприяв тому, що УРСР стала найбільшим союзним центром (монополістом) виробництва рухомого складу для залізниць. Питома вага українських тепловозів від їхнього випуску в СРСР у 1965 р. становила 96,7%, а вагонів – 45,8%. У 1974 р. на підприємствах промислового залізничного транспорту Мінавтортансу УРСР питома вага тепловозів у загальному парку локомотивів становила 93 %. З часом, у 1980-х рр., залізничники почали одержувати тепловози нового покоління, оснащені електронікою та потужнішими дизельними двигунами. Завдяки цьому підвищилась швидкість руху поїздів і прискорився оборот вагонів. Лідерами вітчизняного тепловозобудування у ці роки були Луганський тепловозобудівний завод і Харківський завод транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева [7, 165–174].

У процесі здійснення комплексного розвитку залізничного транспорту важливу роль відігравали роботи з подовження приймально-відправних шляхів, реконструкції сортувальних, дільничних і вантажних станцій. У цьому напрямку здійснювалась подальша концентрація вантажних робіт на опорних вантажних станціях, впроваджувались заходи з розвитку контейнерно-пакетних перевезень, підвищення рівня механізації вантажно-розвантажувальних і перевантажувальних робіт [8, 16].

У 1960–1980 рр. тривав інтенсивний процес концентрації виробництва на залізницях. Це позначилося насамперед на підвищенні вантажо- та пасажиронапруженості мережі. Так, на залізницях здійснювалося укрупнення станційного господарства. Лише протягом 1960–1975 рр. було закрито 2000 малодіяльних вантажних станцій, що дозволило зекономити понад 5 млн. крб. на рік і збільшити пропускну спроможність дільниць. Вантажообіг у середньому на одну станцію майже подвоївся [7, 179].

Концентрація вантажних робіт на великих опорних станціях створювала сприятливі умови для підвищення рівня механізації. У результаті здійснених заходів рівень механізації вантажно-розвантажувальних робіт зріс з 86 % у 1970 р. до 91 % у 1974 р., у тому числі на підприємствах промислового транспорту з 78,3 % у 1970 р. до 90 % у 1974 р. У 1985 р. цей показник досяг 96 % [7, 180].

Залізниці республіки успішно проводили операції з переробки вантажопотоків і обслуговування пасажирів. Більш як 1650 залізничних станцій республіки здійснювали вантажні операції. Сортувальні станції переробляли понад 124 тис. вагонів за добу, а найбільш потужні з них – до 8 тис. вагонів кожна. Під час одинадцятої п'ятирічки було розроблено й впроваджено автоматизоване управління роботою сортувальних станцій Ясинувата, Дарниця, Нижньодніпровськ. За допомогою цих систем на сортувальній гірці в машину вводили дані щодо формування поїздів за певними напрямками. Остання керувала роботою стрілок, спрямовувала вагони в потрібну колію згідно з призначенням вантажів. Проте повного комплексу автоматизованої системи управління залізничним рухом у 1980-х рр. створено не було [7, 181].

У цілому заходи з технічної реконструкції дали свій позитивний результат: експлуатаційна довжина мережі залізниць, розташованих у регіоні, з 1960 р. по 1983 р. збільшилась із 21,2 до 22,6 тис. км, а відправлення вантажів у вказаний період зросло з 504 до 1009 млн. т., тобто вдвічі. Це свідчило про суттєве збільшення вантажообороту станцій і відповідне зростання вантажонапруженості усієї залізничної мережі [11, 3].

Роботи по збільшенню потужності доріг, що здійснювалось в основному за рахунок переходу на нові види тяги та впровадження нової техніки, дозволили підвищити пропускну здатність ділянок у середньому на 21 %, а провізну здатність – на 38 % [12, 5].

Завдяки цьому значно підвищилась швидкість руху, ваги поїздів, вантажопідйомність вагонного парку, автоматизація управління, поліпшилися умови праці. Між тим, було досягнуто значної економії палива, скоротилися експлуатаційні витрати на вагони.

Підвищення ваги й швидкості руху поїздів на основі більш потужних і важких локомотивів та великовантажних вагонів вимагало реконструкції всього шляхового господарства. Економічність і надійність верхньої будови колії багато в чому залежала й від типу та кількості шпал. Більше 100 років на залізницях застосовувались дерев'яні шпали, які витримували 4–5 років експлуатації при інтенсивному русі. У 1965 р. залізниці УРСР потребували більше 10 млн. дерев'яних шпал (на суму 45 млн. крб.). Проте такі шляхи з піщаною основою й легкі рейки не витримували великого навантаження та стали гальмом для дальшого підвищення швидкостей.

З 1956 р. в УРСР на основі технології, розробленої Київським заводом залізобетонних шпал, розпочалося виготовлення залізобетонних шпал, які згодом стали стандартом для залізниць всієї країни. На заміну старим стальним рейкам прийшли так звані «важкі рейки» – 50,60,75 кг/пог. м. [6, 425]. Незважаючи на те, що одна залізобетонна шпала коштувала в 1,5 рази дорожче дерев'яної (6–7 крб.), термін її експлуатації був у 10 разів довший. Звідси мала місце економія коштів, матеріалів, праці, а головне – зростала надійність залізничного шляху.

Продовженню терміну служби шпал, укріпленню колії й загалом підвищенню швидкості та безпеки руху поїздів сприяло застосування щебеню і гравію у верхній будові залізничного полотна. Рейки почали укладати на щебеневу основу. Три чверті залізничних колій від загальної довжини залізниць УРСР було покладено у 1965 р. на щебінь та гравій. До 1970 р. така основа мала з'явитися на всіх головних магістралях України. У зв'язку з цим значно підвищився рівень механізації ремонтних шляхових робіт. На допомогу ремонтним бригадам прийшли такі вітчизняні машини, як електробаластер, струг, щебенеочисна та шпалопідбійна машини, поїзди з вагонами хоппер-дозаторами. Таке поповнення техніки, зокрема в 1958–1965 рр., дозволило підвищити рівень механізації шляхових робіт при капітальному ремонті майже вдвічі [7, 168].

Для підтримки залізничної мережі республіки щорічно витрачалися значні кошти. Наприклад, лише в 1970-ті рр. у розвиток матеріально-технічної бази залізниць УРСР вкладалося щорічно близько 200 млн. крб. [13, 308].

Широкого поширення набули нові форми залучення працівників до участі у виробничому житті та популяризація новаторства. У 1960-х рр. інженерні та технічні кадри спеціалістів активно залучались до роботи в громадсько-конструкторських бюро. Зокрема в 1966 р. на Південній залізниці діяло 87 громадсько-конструкторських бюро та 465 комплексно-творчих бригад, які охоплювали 2918 фахівців – інженерів, техніків і новаторів виробництва. Ними було розроблено та впроваджено 3444 раціоналізаторські пропозиції з економічним ефектом у 1500 тис. крб. [14, 35].

Членами громадсько-конструкторських бюро залізниць проводилась значна робота по впровадженню на підприємствах наукової організації праці, нових технологічних процесів, автоматизації та механізації виробничих процесів і використанні прогресивного досвіду інших підприємств. На залізницях працювали науково-дослідні інститути на громадських засадах. Наприклад, працівники вказаної установи при Південній залізниці в 1966 р. розробляли 52 теми, економічний ефект від впровадження яких склав 1,8 млн. крб. [14, 36].

Поступово розгортали свою діяльність громадські бюро нормування. Так, на Південній залізниці у 1966 р. понад 500 інженерів і техніків працювали в 75 громадських бюро нормування. Завдяки їхнім ініціативам на підприємствах залізниці було переглянуто 2,5 тис. норм, що дало економії до 200 тис. нормогодин [14, 36].

У розвитку творчої ініціативи з пошуку шляхів збільшення пропускної та провізної здатності, автоматизації та механізації трудомістких робіт і здешевлення собівартості перевезень важливе значення відіграло проведення галузевих конференцій, семінарів,

громадських оглядів і нарад раціоналізаторів і винахідників. Найбільшого розмаху отримав рух раціоналізаторів у період проведення огляду масового надходження та впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій, оголошеного Міністром шляхів сполучення у березні-квітні 1962 р. За результатами огляду конкурсна комісія МШС присудила Придніпровській залізниці другу грошову премію у розмірі 750 крб. Крім цього також проводились конкурси на кращі раціоналізаторські пропозиції з автоматизації та механізації процесів, економії матеріалів, палива й електроенергії, кращого використання обладнання та виробничих потужностей [15, 70–71]. Наприклад, на Придніпровську залізницю у 1962 р. надійшло 6700 пропозицій, з яких було впроваджено 5412, а економічний ефект від реалізації склав 2616 тис. крб. [15, 3].

На всіх відділеннях залізниць проводились економічні конференції та наради з питань виявлення резервів покращення господарської і фінансової діяльності. До співпраці залучалися й керівники підприємств, які на спеціальних нарадах обговорювали питання підвищення продуктивності праці, зниження собівартості перевезень, скорочення витрат по фонду заробітної плати [15, 70].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можна зазначити, що інфраструктура залізничного транспорту УРСР у другій половині 1950-х–1980-х рр. характеризувалась швидкими темпами розвитку. Завершилось формування залізничної мережі, густота якої значно випереджала загальносоюзні показники. Завдяки проведенню технічної реконструкції вдалося значно підвищити провізну спроможність залізниць. Розроблялися заходи по науково-технічним проблемам, пов'язаних із удосконаленням технології й організації перевезень, концентрацією виробництва, впровадженням нових видів тяги на залізничному транспорті, потужно розвивалось залізничне машинобудування. Модернізація залізничного транспорту республіки дозволила сформувати потужну матеріально-виробничу базу галузі, якою Україна користується й у сучасний період.

Література

1. Колотий В. Н. Об оценке экономической эффективности нового железнодорожного строительства // Экономические вопросы развития транспорта / Под общ. ред. А. Г. Захарова. – Київ : Госплан УССР, 1973. – С. 199–208.
2. Повышение эффективности работы транспорта Украинской ССР / Под ред. Ю.Ф. Кулаева. – Київ : Наукова думка, 1979. – 223 с.
3. Бирюков В. Е. Транспорт в 11 пятилетке / Е.В. Бирюков. – М. : Знание, 1981. – 63 с.
4. Хахлюк А. М. Залізничний комплекс України: генезис, функціонування, перспективи / А. М. Хахлюк. – Київ : Кондор, 2009. – 299 с.
5. Горбань А. В. Основні тенденції розвитку й функціонування транспортної мережі Української РСР (1960-1980 рр.) А. В. Горбань // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту: Серія «Економіка і управління». – Вип. 28. – Київ : ДЕТУТ, 2014. – С. 6–14.
6. Народне господарство Української РСР у семиріччі. Сучасний стан та перспективи розвитку / Під ред. О. Несторенко. – Київ : Вид. Академії Наук УРСР, 1960. – 519 с.
7. Федорова Е. Н. Научно-технический прогресс на железнодорожном транспорте // Влияние новейших достижений научно-технического прогресса на развитие транспорта ведущих капиталистических стран / Отв. ред. С. А. Гуреев. – М. : Наука, 1988. – С. 52–70.
8. Козак М. П. Транспорт Украины в единой транспортной системе СССР / М. П. Козак, Ю. Ф. Кулаев, Н. Н. Яшник. – Київ : Знания УССР, 1976. – 22 с.
9. Захаров А. Г. Транспорт Украины / А. Г. Захаров. – Київ : Знання, 1974. – 46 с.
10. Студенников Т. В. Транспорт і зв'язок України в семиріччі / Т. В. Студенников. – Київ : Держполіт УРСР, 1966. – 104 с.
11. Комплексное программное совершенствование взаимодействия разных видов транспорта в Украинской ССР / Подгот. Н. Н. Борисов. – Київ : Знання, 1985. – 104 с.
12. Региональные проблемы развития транспортной системы Украинской ССР / Отв. ред. Н. Е. Гончаров. – М. : Институт комплексных транспортных проблем, 1988. – 158 с.
13. Васильева Л. В., Омельченко А. В. Факторы, влияющие на развитие научно-технического прогресса на транспорте // Влияние новейших достижений научно-технического прогресса на развитие транспорта ведущих капиталистических стран / Отв. ред. С. А. Гуреев. – М. : Наука, 1988. – С. 40–51.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 77. – Спр. 732. Звіти про роботу з кадрами на Південній залізниці. – 1966. – Арк. 2, 48–49.

15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 77. – Спр. 711. Результати господарської діяльності залізниць. – 1962. – Арк. 85–87.

References

1. Kolotiy V. N. (1973). On the assessment of the economic efficiency of the new railway construction. In A. G. Zaharov (Eds.), *Economic issues of transport development* (pp. 199-208). Kyiv: Gosplan USSR. (In Russ.)
2. Kulaev U. F. (1979). *Increase of the efficiency of the transport of the Ukrainian SSR*. Kyiv: Naukova dumka. (In Russ.)
3. Birukov V. E. (1981). *Transport in the 11th Five-Year Plan*. Moscow: Znanie. (In Russ.)
4. Hahliuk A. M. (2009). *Railway complex of Ukraine: genesis, function, perspective*. Kyiv: Condor. (In Ukr.)
5. Horban A. V. (2014). The basic tendencies of the development and functioning of transport vehicles in the Ukrainian RSR (1960–1980). *Collection of scientific works of the State Economic-Technological University of Transport: Series «Economics and Management»*, 28, 6-14. (In Ukr.)
6. Nestorenko O. (1960). *National Economy of the Ukrainian SSR in the Seven Years. Current state and development prospects*. Kyiv: Vid. Akademii Nauk URSR. (In Ukr.)
7. Fedorova E. N. (1988). Scientific and technical progress in railway transport. In S. A. Gureev (Eds), *Influence of the latest achievements of scientific and technical progress on the development of transport of the leading capitalist countries*, (pp. 52-70). Moscow: Nauka. (In Russ.)
8. Kozak M. P. (1976). *Transport of Ukraine in the unified transport system of the USSR*. Kyiv: Znaniya USSR. (In Ukr.)
9. Zaharov A. G. (1974). *Transport of Ukraine*. Kyiv: Znaniya. (In Ukr.)
10. Studennikov T. V. (1966). *Transport and Communications of Ukraine in the Seven Years*. Kyiv: Derzhpolit URSR. (In Ukr.)
11. Borisov N. N. (1985). *Comprehensive software development of interaction between different types of transport in the Ukrainian SSR*. Kyiv: Znaniya. (In Russ.)
12. Goncharov N. E. (1988). *Regional problems of the development of the transport system of the Ukrainian SSR*. Moscow: Institut kompleksnih transportnih problem. (In Russ.)
13. Vasilieva N. V. & Omelchenko A. V. (1988). Factors influencing the development of scientific and technological progress in transport. In S. A. Gureev (Eds.), *Influence of the latest achievements of scientific and technological progress on the development of transport of leading capitalist countries* (pp. 40-51). Moscow: Nauka. (In Russ.)
14. CSAPO of Ukraine. F. 1.Op. 77. Case. 732. – Pgs. 2, 48-49.
15. CSAPO of Ukraine. F. 1.Op. 77. Case. 711. – Pgs. 85-87.

ONISHCHENKO Serhiy Borysovich,

graduate student of the department of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University B. Khmelnytsky

e-mail: osb-chdtu@hotmail.com

MODERNIZATION OF RAILWAY INFRASTRUCTURE UKRAINIAN SSR IN THE 1960's – EARLY 1980's: CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS

Introduction. *The post-war reconstruction of the Ukrainian SSR, the development of the national economy and the increase in the scale of social production have led to a steady growth in transportation the extraordinary efforts, a powerful transport infrastructure of the railway transport of the republic, which our country still enjoys, has been formed.*

Purpose – *to find out the course, peculiarities and consequences of the modernization of the railways of the Ukrainian SSR in the 1960s – the first half of the 1980s, its influence on the development of the transport system of the country.*

Methods. *In this work the author uses the method of periodization and comparative-historic method.*

Results. *The railway infrastructure of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s – 1980s was characterized by rapid development. The formation of the railway network, the density of which significantly outpaced all-Union indicators, was completed. Thanks to the technical reconstruction, it was possible to significantly increase the freight capacity of the railways. Measures were developed on the scientific and technical problems related to the improvement of technology and organization of transportation, concentration of production, the introduction of new types of traction on the railroad, and the railway engineering industry was greatly developed.*

Originality. *However, in modern historiography, there are no studies devoted to the modernization and achievements of rail transport in the 1960s – the first half of the 1980's, which predetermines the subject matter of this article.*

Conclusion. Modernization of the railway transport of the republic has allowed to form a powerful material and production base of the industry, which Ukraine enjoys in the modern period

Keywords: *USSR, rail, technical reconstruction, electrification, transport network turnover.*

*Надійшла до редакції 01.09. 2017
Затверджена до друку 10. 09. 2017*

УДК 94(477): 94(100): 930.1

РОМАНЬКО Ірина Іванівна,
доцент кафедри професійної педагогіки
та соціально-гуманітарних наук
Кіровоградської льотної академії
Національного авіаційного університету
e-mail: kafedra09@i.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ «ЗЕЛЕНОЇ БРАМИ»: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується стан опрацювання проблематики початкового етапу німецько-радянської війни, зокрема оточення 6-ї та 12-ї армій у липні – серпні 1941 року; причин масового потрапляння в полон червоноармійців, їх утримання в німецьких концентраційних таборах; порушено спірне питання кількості військовополонених. Окреслено перспективи наукових студій у цьому сегменті фундаментальних досліджень.

Ключові слова: *історіографія, Уманський «котел», Зелена брама, радянські військовополонені, концентраційний табір.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах загострення російсько-українського військового та інформаційного протистояння надзвичайної актуальності набули питання національної самосвідомості й ідентичності та національної пам'яті.

Майдан і агресія Росії проти України 2014 року стали каталізаторами ідеологічного дистанціювання від радянської версії трактування подій Другої світової війни та їх переосмислення не лише в середовищі фахівців, а й громадськості.

У сучасних умовах перед історичною наукою в Україні постали нові, винятково відповідальні завдання. У першу чергу – це сприяння будівництву національних Збройних Сил, національно-патріотичному вихованню молоді. Вирішення цих завдань можливе лише на основі глибокого і всебічного переосмислення військового досвіду минулого.

Необхідно враховувати гіркий досвід початкового етапу німецько-радянської війни в екстремальних умовах російської агресії на Сході України, що триває в наші дні. Відсутність механізму «швидкого реагування», психологічна розгубленість, навіть безпорадність завдали значних втрат суспільству.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографію проблеми умовно можна поділити на вітчизняну та зарубіжну. Вітчизняну розподіляємо на радянську (в межах якої виокремлюємо три хронологічні періоди: воєнний та повоєнний час; 1950-ті – середина 1980-х років; друга половина 1980-х – початок 1990-х років) та сучасну – 1990-ті роки – початок ХХІ ст.

Порівняння й співставлення наукових досліджень вітчизняних істориків періоду незалежності України з опублікованими працями радянських істориків дає змогу виявити неточності, а часто й відверті фальсифікації.

Особливої уваги заслуговує зарубіжна історіографія, адже іноземні історики не були обмежені при написанні своїх праць тиском тоталітарної системи і мали широкий доступ до різноманітних джерел.

Формулювання цілей. На підставі комплексного аналізу наукової літератури визначити стан дослідження маловідомих аспектів початкового періоду німецько-радянської війни на території Кіровоградщини та Черкащини, пов'язаних з оточенням радянських армій, полоном значної кількості військовослужбовців.

Поставленою метою обумовлено такі **завдання**:

а) проаналізувати ступінь опрацювання науковцями наступних питань: встановлення причин масового потрапляння в полон червоноармійців у перші місяці війни, висвітлення причин масового знищення німецькою окупаційною владою радянських військовополонених, ставлення до військовополонених населення окупованих територій, допомоги полоненим тощо;

б) з'ясувати точку зору сучасної історичної науки щодо важливості продовження пошуку в українських та закордонних архівах документальних матеріалів (у тому числі й розкриття засекречених матеріалів) про становище радянських бранців у полоні.

Виклад основного матеріалу. Складна, завжди актуальна для суспільства проблема військового полону заідеологізованою радянською історіографією не вивчалася – кремлівський режим не міг відкрито визнати, що така величезна маса військ опинилася в 1941–1942 роках у ворожих руках за його безпосередньої вини. Отже, проблема не вписувалася в офіційний міф «Великої Вітчизняної війни», сутність котрого, за оцінкою завідувача відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ О. Лисенка, полягала у сакралізації, глорифікації, романтизації подій, що за своєю природою не могло вірно показати всі суперечності німецько-радянської війни [1, 15–16].

З другої половини 1950-х років історики стали приділяти більшу увагу вивченню подій початкового періоду війни, розширюється й джерельна база, активізується видавнича діяльність партійних архівів. У книгах М. Супруненка [2] і Б. Тельпуховського [3] одними з перших зроблені спроби розкрити деякі причини невдач Червоної армії у 1941 році, оточення військ та полону значної кількості людей.

Практично до середини 1980-х років про радянських військовополонених в академічних історичних дослідженнях не згадувалося. Але в радянській літературі ця тема не була заборонена. Їй присвячені як окремі сюжети, так і цілі оповідання, вірші, новели та романи [4]. Публікувалися мемуари червоноармійців і командирів, які пройшли нацистські табори для військовополонених [5]. У цих текстах розповідається про різноманітні долі колишніх в'язнів, обставини їх перебування в неволі, а також відображається уявлення про те, як повинна поводитися «радянська людина» у ворожому полоні. Видавали літературні записи спогадів оточенців-воєначальників [6].

Тільки з другої половини 1980-х – початку 1990-х років з'являються публікації, де дуже обережно, часто тенденційно і неглибоко, висвітлювали деякі аспекти цього питання [7]. Автори аналізували прорахунки радянського військового командування, побіжно згадували про полонених як про наслідок бойових операцій [8].

Через об'єктивні причини українська історіографія значно пізніше отримала змогу розпочати всебічний аналіз згаданої проблематики, дослідити біографії військовополонених на території України. Вивчаючи дане питання з позицій сьогодення, нами критично переосмислено і проаналізовано праці О. Буцько [9], М. Ковалю [10], В. Короля [11], О. Лисенка [12], О. Марущенка [13], І. Муковського [14], В. Полуди [15], О. Потильчака [16], В. Стецкевича [17], Ю. Фасольняка [18], С. Шевченка [19] та інших, в яких розглядаються окремі аспекти обраної теми.

До вичерпної відповіді на питання, яким насправді було життя радянських військовополонених, ще далеко.

У німецькій історіографії цілий комплекс питань, пов'язаних з перебуванням радянських військовополонених на окупованих землях СРСР у підпорядкуванні структур Верховного головнокомандування сухопутних військ Німеччини (статистика втрат, історія армійських, стаціонарних, пересильних таборів, контакти з місцевим населенням, служба в допоміжних підрозділах Вермахту і поліції тощо) належить до маловивчених.

Винятком є дипломна робота Християна Мьолера про стаціонарний табір військовополонених 305 у Кіровограді [20]. Дослідження професора Гейдельберзького університету К. Штрайта є найбільш цитованою книгою з проблеми радянських військовополонених у Німеччині в 1941–1945 роках [21]. Оцінки загальної кількості радянських бранців і число загиблих у німецькому полоні наведені у працях Р. Рюрупа [22], К. фон Типпельскірха [23], К. Штрайта [24] тощо.

Торкаючись гуманітарного зрізу проблеми військового полону, К.-Д. Мюллер вважає, що дослідження долі військовополонених – одна з небагатьох можливостей повернути жертвам концтаборів хоча б частку їхньої гідності [25]. Саме німецька громадськість і наукові кола у 2000 році ініціювали міжнародний проект «Радянські офіцери, які померли в німецькому полоні в 1941–1945 рр.».

В історіографії Другої світової війни тема радянських військовополонених продовжує досліджуватися у вигляді мета-оповіді. Увага істориків В. Шевченка [26], Т. Вронської [27], А. Шнеєра [28] та інших зосереджена на загальних питаннях політики нацистського режиму стосовно полонених з Червоної армії, їх умовах утримання та працевикористання на території Третього райху, функціонування табірної системи.

До цього часу не відновлена повна картина нацистської політики щодо радянських військовополонених як на теренах всієї України, так і окремих її регіонів, не висвітлені масштаби знищення полонених у таборах, на полі бою тощо. Та все ж опубліковані дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених надають можливість авторові запропонованої статті реконструювати питання в цілому.

Надзвичайно інформативною з огляду на кількість залучених джерел є стаття Т. Пастушенко «Дослідження проблеми радянських військовополонених у Другій світовій війні: погляд через призму історії повсякдення» [29]. У публікації викладено основні історіографічні напрацювання та запропоновано перелік дослідницьких питань до цієї теми. В одній із своїх наукових праць авторка на прикладі перших літературних творів про радянських військовополонених аналізує формування у 1940–1950-х роках образу «людини в полоні» у радянському суспільстві [30].

В. Левикін і Т. Пастушенко у статті «По обидві сторони фронту: проблема військовополонених у роки Другої світової війни» досліджують механізм фільтрації німецьким командуванням радянських бранців. Автори розповідають про пересильні та стаціонарні табори, у тому числі – в Кіровограді (дулаг 171 – шталаг 305) [31, 348].

Цікавою для вивчення багатоаспектної теми військовополонених є стаття Т. Пастушенко «Вихід частин Червоної армії з київського оточення 1941 р.: причини поразок і втрат» [32]. Дослідниця ставить ряд важливих запитань: як діяли військовослужбовці, потрапивши у надзвичайну ситуацію? Тобто ті рядові і командири, які мали виконувати накази генералів, розстріляних через місяць після початку війни в липні 1941 року? Як вони мислили? Якими шляхами виходили у розташування своїх частин? Як вижили в полоні? Як вижили ті оточенці на окупованій території, кому пощастило уникнути полону? Як склалася їх доля після того, як вони дісталися у розташування частин Червоної армії? І, зрештою, найважливіше питання: чому така велика кількість червоноармійців потрапила у німецький полон? Віднайдені відповіді мають сприяти визначенню помилок та розумінню причин поразок Червоної армії у перший період війни з нацистською Німеччиною.

Побіжно питання полону присутнє в статті Т. Вронської та Т. Пастушенко «Зворотний бік війни: історичний та соціально-правовий портрет радянських оточенців» [33]. На прикладі долі бійців і командирів Червоної армії, співробітників НКВС, які вийшли з оточення, автори уперше в історіографії порушили проблему ставлення в СРСР до цієї категорії військовослужбовців, ототожнення їх правового статусу з військовополоненими.

У дисертаційній роботі «Становище радянських військовополонених на території України 1941–1944 рр.» О. Заболотний поглиблено розглядає стан, умови перебування та

методи знищення військовополонених на окупованій території, внесок полонених у боротьбу з ворогом [34].

На основі низки архівних джерел І. Мягкий досліджує історію створення в Україні німецьких концтаборів, їх реорганізацію та переміщення; роль деяких українських громадських установ і церкви у полегшенні долі військовополонених; порушує спірне питання кількості загиблих бранців в Україні [35].

У 1994 році російськими архівістами було видано довідник про місця зберігання документів про німецькі табори, гетто та інші місця примусового утримання людей у період 1941–1945 років, у якому вміщено відповідні дані й по Україні [36].

У незалежній Україні виникла нагальна потреба у подібному ґрунтовному виданні. І воно побачило світ. Це – «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)» [37]. До праці долучилися працівники всіх центральних та обласних державних архівів України, а також державного архіву Російської Федерації, Федерального архіву в Берліні та Федерального військового архіву у Фрайбурзі.

І. Петренко у статті «Табори, тюрми та гетто на окупованій нацистами території Кіровоградської області» [38] наводить дані про 14 таборів для військовополонених, що відзначалися особливо тяжкими умовами утримання ув'язнених.

Помітним явищем у дослідженні теми полону стала «Книга пам'яті шталагу 349 (Умань)» [39]. Розділи містять короткі історичні відомості про трагедію оточення 6-ї та 12-ї радянських армій; створення одного з перших в Україні нацистського табору для військовополонених, відомого, як «Уманська яма», трагічну долю поранених та хворих полонених червоноармійців, безкорисливість військових медичних працівників, пошуки краєзнавцями відомостей про загиблих бранців; документально занотовані військовими лікарями відомості про поховання.

У шостому розділі є світлини, зроблені у серпні 1941 році, у тому числі: червоноармійці здаються у полон німецьким військам («Зелена брама»); колона військовополонених червоноармійців («Зелена брама»); німецькі вояки хизуються захопленим бойовим прапором військової частини Червоної армії в районі села Підвисоке («Зелена брама»); панорама збірно-пересильного пункту 17-ої польової німецької армії («Уманська яма»); колона радянських військовополонених, м. Умань; картка німецької адміністрації на військовополоненого шталагу 349 (Умань) Федотова П. К., взятого в полон 6.08.1941 року у селі Підвисоке («Зелена брама»).

Про встановлення імен загиблих в «Уманській ямі» розповідається у статті С. Кривовської [40]. Матеріал містить інтерв'ю з директором Уманського краєзнавчого музею Ю. Торгалю, автором книги «Забуттю не підлягає». Книга-дослідження присвячена похованням одного із трьох лазаретів табору.

У 2013 році співробітники Наукової бібліотеки Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини уклали бібліографічний покажчик літератури [41], значна частина змісту якого стосується трагічних подій 1941 року на Уманщині, пов'язаних з оточенням радянських військ та концтабором «Уманська яма». Серед багатьох варто виділити статті М. Мельниченко [42] та Н. Петриченко [43].

На краєзнавчому принципі відбору матеріалу побудовано бібліографічний покажчик «Шляхами Перемоги» [44]. З понад 1190 записів слід відзначити публікації І. Братченка [45], В. Вовченка [46], Н. Кравченко [47], Ю. Матівоса [48] та В. Шурапова [49] про оточення 6-ї та 12-ї армій, німецькі табори на Кіровоградщині.

Для сучасного читача «котел» під Уманню не можна назвати «білою плямою» війни, в першу чергу завдяки Є. Долматовському та його книзі «Зелена брама» [50]. Він був безпосереднім учасником подій, сам пройшов пекло «Уманської ями», про що написав у «Записках поета» [51] та нових сторінках до «Зеленої брами» [52]. Появі цих творів передували спогади І. Хізенка «Сторінки, що ожили» [53], написані на основі фронтового щоденника автора, випадково виявленого після війни. Його опублікував журналіст

М. Федотов ще у 1961 році. З цього часу слід вести відлік дослідженням подій, що сталися навколо Зеленої брами в серпні 1941 року.

Серед наукових розвідок, присвячених подіям оточення 6-ї та 12-ї радянських армій особливе місце займає книга В. Даценка «Зеленая брама: возвращение к легенде» [54].

Спираючись на раніше невідомі архівні матеріали, спомини ветеранів, результати пошукової діяльності, автор намагається з максимальною достовірністю реконструювати події, що відбулися в кінці липня – на початку серпня 1941 року в межиріччі Синюхи і Ятрані. В кількох розділах розглядається питання полону: «Трагедія полону», «Загиблі в полоні», «Прийняті полонені. Трагедія генералів Понеделіна і Кірілова».

У численних публікаціях В. Даценко знайомить читачів з трагічними подіями початку війни [55], розповідає про створені нацистами під час окупації на території Кіровоградської області табори для військовополонених [56]. Автор проаналізував віднайдені ним в архівах особові картки полонених. Серед багатьох тисяч документів було знайдено персональні картки кількох уродженців Кіровоградщини, які вважалися зниклими без вісті.

Важливим етапом у дослідженні подвигу і трагедії героїв Зеленої брами стала публікація книги «Оточення вогневе» письменника-краєзнавця, учасника бойових дій, який пройшов полон, М. Ковальчука [57].

О. Панасенко в статті «Сторінки історії німецької окупації Кіровоградщини 1941–1944 рр. Концтабір на станції Адабаш» [58] аналізує умови, в яких утримувалися радянські бранці.

О. Пагіря у розвідці «Місця нацистського терору на території Кіровоградської області, 1941–1944 рр.» [59] подає перелік та категорії таборів для військовополонених, умови утримання бранців, кількість загиблих. Про побутові умови в таборі залишив свої спогади один із його в'язнів червоноармієць І. Яковлев. Наведена цікава інформація про офлаг «Будинок російських льотчиків», де утримували близько 60-ти – 70-ти полонених радянських пілотів.

Питання про радянських генералів, які потрапили у полон на території України, є вузькоспецифічним, оскільки охоплює долі декількох десятків осіб. Однак воно є невід'ємною складовою важливої проблеми – причин, характеру, масштабів втрат вищого командно-начальницького складу збройних сил СРСР у 1941–1945 роках. Першими її почали вивчати на Заході, однак справа ускладнювалася недоступністю радянських архівів. Найбільшого успіху досяг професор Блумінгтонського університету (США) Майкл Перріш, який склав та опублікував у Великобританії список полонених генералів [60]. Йому правильно вдалося встановити факт перебування у ворожій неволі 48-ми радянських воєначальників.

У статті О. Маслова «Втрати радянського генералітету полоненими на території УРСР (1941–1943 рр.)» [61] наводяться обставини захоплення в полон генерал-майора С. А. Ткаченка, який при виході з оточення зазнав поранення. На завершальному етапі боїв під Уманню в руках ворога опинилися генерал-лейтенант І. М. Музиченко, генерал-майор М. Г. Снегов, І. О. Корнилов, П. І. Абрамідзе та Я. І. Тонконогов.

Трагічним долям кількох воєначальників, які потрапили до рук німців у серпні 1941 року в районі села Підвисоке під час Уманської операції, присвячені студії Ю. Лискіна [62] та О. Чорного [63].

Про демографічний вимір поразки 1941 року та масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України йдеться в науковій розвідці О. Марінченка [64]. У статті проаналізовано підходи до проблеми обрахування втрат Червоної армії військовополоненими. Шляхом зіставлення радянських і німецьких статистичних даних уточнено кількість радянських бійців і командирів, які потрапили у полон в 1941 році.

Залучення дослідником численних архівних матеріалів дозволило йому не погодитися з тезою про нібито свідоме, і головне, значне завищення німецькою стороною

кількості радянських бійців і командирів у полоні. Навпаки, мали місце випадки заниження статистичних даних про їх чисельність із метою приховування масштабів масової загибелі, чи хоча б максимально допустимого применшення трагедії. За оцінками Німеччини, в оточенні під Уманню (станом на 8 серпня) захоплено до 103 тисяч радянських військових.

Більшість сучасних дослідників, в основному, підтверджують німецькі цифрові показники. Серед них – О. Нуждін. Книга російського історика «Уманський «котел»: Трагедія 6-ї і 12-ї армій» [65] ґрунтується на матеріалах не тільки радянських, а й німецьких архівів. Автору вдалося отримати документи всіх німецьких з'єднань, які брали участь у битві під Уманню. Численні протоколи допитів радянських командирів дозволили поглянути на катастрофу оточення армій очима її безпосередніх учасників.

За уточненими даними на 8 серпня 1941 року кількість захоплених німецькими з'єднаннями полонених у битві під Уманню виглядає наступним чином: 1-ша танкова група – 45,5 тисяч чоловік, 17-та армія – 52,8 тисяч. Загалом у полон потрапило 98,3 тисячі чоловік [66, 223], тобто ненабагато менше від 103 тисяч, заявлених в офіційних повідомленнях.

Що стосується радянських оцінок оточеного угруповання та втрат полоненими, то вони докорінно відрізняються від німецьких у бік значного заниження. І досі є дослідники, які підтримують цю оцінку, не погоджуючись із цифровими показниками німецької сторони щодо кількості полонених, а фактично просто ігноруючи їх як начебто ненадійні [67, 426]. У краєзнавчому повідомленні «Борг пам'яті та поклик душі» [68], розміщеному на порталі «Черкаський край», В. Лепський (полковник медичної служби в запасі, краєзнавець) та О. Русін (ветеран-прикордонник) називають кількість радянських солдат та офіцерів, які потрапили в полон – 55 тисяч.

Проблема обліку військових втрат у Червоній армії в роки німецько-радянської війни стала предметом дослідження Л. Рибченко [69]. У статті розглянуто правила обліку людських втрат протягом 1941–1945 років у Червоній армії, проаналізовано зміни, що відбулися у порядку обліку втрат протягом війни, вказано на недоліки існуючої системи обліку. Наводяться причини, за якими військовослужбовці враховувалися зниклими безвісти.

Одним із перших у пострадянській період, хто порушив тему причин загибелі в Уманському «котлі» двох радянських армій, був Д. Клюєнко. У своїй статті «Трагічна доля 6-ї та 12-ї радянських армій в Україні (червень – серпень 1941 р.)» [70] він торкається питання полону червоноармійців, які потрапили в оточення. Автор розповідає про обставини захоплення в полон генералів І. М. Музиченка, П. Г. Понеделіна та О. Д. Соколова. У науковій розвідці він полемізує з Є. Долматовським. Гідно оцінюючи його роботу щодо збирання матеріалу й висвітлення невідомих сторінок початкового періоду війни, історик не погоджується із заниженою цифрою полонених 6-ї й 12-ї армій, названою в книзі російського письменника.

У 1994 році на сторінках Українського історичного журналу було опубліковано статтю Б. Петрова «Що робили Гітлер і Муссоліні в Умані у серпні 1941р.?» [71]. Спираючись на архівні матеріали автор називає цифру полонених після трагедії уманського «котла» – 103 тисячі радянських солдат і офіцерів.

Не оминає дискусійного питання щодо кількості радянських бранців, які опинилися в полоні після уманського оточення, історик В. Грицюк. У своїй книзі «Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України» [72] він погоджується з цифрою у 103 тисячі.

У 2009 році з нагоди 68-ї річниці подій у селі Підвисоке Новоархангельського району пройшов круглий стіл під назвою «Зелена Брама: героїзм і біль». Про цю подію опублікували матеріали А. Кузнецова [73] та В. Єлецький [74]. Історики, пошуковці, краєзнавці з Кіровограда, Кривого Рогу, Запоріжжя, а також Росії ділилися думками про

причини оточення і розгрому 6-ї і 12-ї радянських армій, міркували про результати Уманської операції, говорили про простий людський подвиг солдатів і офіцерів.

У серпні 2011 року у Підвисокому відбулася науково-практична конференція «Зелена Брама: героїзм – трагедія – пам'ять», за матеріалами якої був опублікований спеціальний випуск краєзнавчого вісника Кіровоградщини [75].

У вересні 2016 року дослідники теми мали змогу повідомити про свої наукові розвідки під час проведення у місті Кропивницькому та в селі Підвисокому Всеукраїнської наукової конференції «Зелена Брама. Літо 1941-го: героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій».

Лише в останні роки у працях науковців, публіцистів зустрічаємо окремі згадки про так званих дезертирів Червоної армії. Прикладом є стаття В. Кучера [76], у якій наводяться факти добровільної здачі у полон, аналізуються причини дезертирства. Ю. Фролов розглядає такі явища як одну з форм виявлення антисталінського бунту у збройних силах, в цілому проти тоталітарного режиму [77, 197].

Автор статті «Морально-психологічний стан Червоної армії в ході перших боїв (червень 1941 р.)» Ю. Костенко досліджує становище радянських військ на початку війни. Він підкреслює, що жорстокі сталінські закони проголошували зрадниками не лише тих, хто залишав бойові позиції, а й тисячі полонених. Однак, у багатьох арміях світу ці люди не розглядалися як зрадники чи злочинці [78].

І. Дерейко звертається до питання проявів збройного колабораціонізму в райхскомісаріаті «Україна» [79]. Він аналізує це явище на підставі архівно-слідчих справ з фондів Галузевого державного архіву служби безпеки України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Висновки. Попри дійсно серйозні історіографічні надбання у справі вивчення трагічних подій битви під Уманню, робота науковців у даному напрямку триває і надає все глибші та ґрунтовніші фактичні та узагальнені матеріали з даної проблематики. Почасти такий стан справ зумовлений відкриттям нових, раніше не опрацьованих істориками джерельних масивів, що доповнюють або й докорінно змінюють уявлення про досліджуваний предмет.

Однак і наявний доробок не «закриває» питання в повному обсязі. Залишаються не осмисленими в теоретико-воєнному плані причини і наслідки полонення і загибелі в полоні величезної кількості військовослужбовців, їхній морально-психологічний стан, обставини перебування в місцях утримання і стратегії виживання, моральна та правова реабілітація тощо.

До завдань, які потребують подальшого вивчення, належать: уточнення й конкретизація статистичних даних щодо кількості радянських військовослужбовців, які опинилися в полоні внаслідок Уманського «котла»; написання історії окремих концентраційних таборів та вивчення долі конкретних в'язнів з точки зору соціальної історії та історії повсякденності.

Зміщення дослідницького фокусу від організаційних структур військового полону до особи самого бранця дозволить зосередити увагу вчених не тільки на причинах масової загибелі, а й на способах виживання полонених. Така постановка проблеми допоможе побачити не одноманітну групу радянських військовополонених, а безліч варіантів життєвих історій, національних, світоглядних, психологічних характеристик, що зрештою може привести до розуміння мотивації тих чи інших дій, оцінки їх наслідків.

Соціальна, усна, інтелектуальна, гендерна історія, історія повсякденності та інші сучасні напрями історичної науки є найбільш затребувана в процесі пошуку відповідей на виклики часу.

Література

1. Лисенко О. Є. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом) / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2015. – № 2. – С. 4–22.

2. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945 гг.) / Н. И. Супруненко. – Київ : Госполитиздат УССР, 1956. – 472 с.
3. Тельпуховский Б. Великая Отечественная война Советского Союза. 1941–1945 гг.: краткий очерк / Б. Тельпуховский. – М. : Госполитиздат, 1959. – 574 с.
4. Довженко О. П. Україна в огні: кіноповість, щоденник / О. П. Довженко. – Київ : Рад. письменник, 1990. – 416 с.
5. Бондарец В. И. Военнопленные. Записки капитана / В. И. Бондарец. – М. : Молодая гвардия, 1960. – 287 с.
6. Баграмян И. Х. Так начиналась война / И. Х. Баграмян – Київ : Политиздат України, 1984. – 493 с.
7. Кисилев В. Н. Последствия оценок действия Южного фронта в начальном периоде Великой Отечественной войны / В. Н. Кисилев, Н. М. Романичев // Военно-исторический журнал. – 1989. – № 7. – С. 14–21.
8. Лето 1941. Украина: документы и материалы. Хроника событий / сост. В. О. Замлинский. – Київ : Изд-во Украина, 1991. – 509 с.
9. Буцько О. В. Військовополонені в СРСР (1941–1945 рр.) / О. В. Буцько // УІЖ. – 2000. – № 4. – С. 120–126.
10. Коваль М. В. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті / М. В. Коваль // УІЖ. – 2001. – № 3. – С. 69–91.
11. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках / В. Ю. Король. – Київ : Академія, 2004. – 125 с.
12. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 165–194.
13. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Книга перша / НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2010. – С. 83–142.
14. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – Київ : Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1997. – 567 с.
15. Полуда В. А. Статус військовополонених в нацистських таборих на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні військової окупації / В. А. Полуда // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Серія: Історичні науки. – 2015. – Вип. 98. – С. 67–71.
16. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дисертація... канд. іст. наук / О. В. Потильчак. – Київ : Нац-й пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. – 207 арк.
17. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни / В. Стецкевич // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси / НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2010. – Кн 1. – С. 43–82.
18. Фасольняк Ю. Ю. Деякі аспекти Уманської оборонної операції у світлі нових документів / Ю. Ю. Фасольняк // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 29. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 4. – С. 240–244.
19. Шевченко С. Історіографія оборонних боїв на Кіровоградщині влітку 1941-го (у краєзнавчих дослідженнях радянських часів та доби незалежності України) / С. Шевченко // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Випуск VI / за заг. ред. О. Бабенка. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2011. – С. 27–34.
20. Mdller C. Massensterben und Massenvemichtung – Das Stalag 305 in der Ukraine 1941–1944. – Magisterarbeit : Schulenburg-Leine, 2001. – P. 8.
21. Штрайт К. «Они нам не товарищи». Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / К. Штрайт; пер. с нем. И. Дьяконова. – М. : Русское ист. общество, 2009. – 480 с.
22. Война Германии против Советского Союза, 1941–1945: документальная экспозиция / под ред. Р. Рюрупа; пер. с нем. Т. Переверзевой. – Берлин : Blank & Reschke, 1994. – 287 с.
23. Типпельскирх К. фон. История Второй мировой войны 1939–1945 / К. фон Типпельскирх; пер. с нем. М. А. Захарченко. – М. : АСТ; СПб. : Полигон, 2001. – 795 с.
24. Штрайт К. Советские военнопленные в Германии / К. Штрайт // Вторая мировая война: взгляд из Германии. – М. : Эксмо; Яуза, 2005. – С. 233–258.
25. Мюллер К.-Д. Советские военнопленные и интернированные / К.-Д. Мюллер // Військовий полон і інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років: матеріали міжнар. наук. конф. 2–4 червня 2006 р. – Київ : Парламентське вид-во, 2008. – 336 с.
26. Шевченко В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939–1944 рр.) / В. Шевченко // Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років: матеріали міжнародної наукової конференції 2–4 червня 2006 р. – Київ : Парламентське вид-во, 2008. – 336 с.
27. Вронська Т. В. Оточенці перших «котлів» 1941р.: право та безправ'я / Т. В. Вронська // Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. 29 квітня 2015 р. / уклад. О. Є. Лисенко, В. П. Шевчук, О. Л. Скрябін [та ін.]. – Київ : НУОУ, 2015. – С. 73–78.

28. Шнеер А. Плен: советские военнопленные в Германии, 1941–1945 / А. Шнеер. – М. : Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 2005. – 623 с.
29. Пастушенко Т. Дослідження проблеми радянських військовополонених у Другій світовій війні: погляд через призму історії повсякдення / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2011. – Вип. 14. – С. 37–45.
30. Пастушенко Т. Від ізгоя до «невідомого героя» війни. Образ радянської людини в полоні в офіційній ідеології та радянській літературі / Т. Пастушенко // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / відп. ред. О. Є. Лисенко. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014. – С. 587–597.
31. Левикін В. По обидві сторони фронту: проблема військовополонених у роки Другої світової війни / В. Левикін, Т. Пастушенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах. Книга друга / НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2011. – С. 340–385.
32. Пастушенко Т. Вихід частин Червоної армії з київського оточення 1941 р.: причини поразок і втрат / Т. Пастушенко // Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей / відп. ред. О. Є. Лисенко. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2015. – Вип. 17. – С. 61–76.
33. Вронська Т. В. Зворотний бік війни: історичний та соціально-правовий портрет радянських оточенців / Т. В. Вронська, Т. В. Пастушенко // УДЖ. – 2015. – № 2. – С. 22–41.
34. Заболотний О. М. Становище радянських військовополонених на території України 1941–1944 рр.: дисертація на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук / О. М. Заболотний. – Київ : Київський Національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – 207 с.
35. Мягкий І. М. Концтабори військовополонених в Україні у 1941–1943 рр. (за документами ЦДАВО України) / І. М. Мягкий // Архіви України. – 2015. – Вип. 3. – С. 101–114.
36. Справочник о местах хранения документов о немецко-фашистских лагерях, гетто, других местах принудительного содержания и насильственном вывозе граждан на работы в Германию и другие страны Европы в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / сост. Т. И. Аниканова, А. Л. Райхцаум [и др.]. – М. : Росархив, 1994. – 175 с.
37. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / за ред. М. Г. Дубик. – Київ : Український національний фонд «Взаєморозуміння і примирення», 2000. – 304 с.
38. Табори, тюрми та гетто на окупованій нацистами території Кіровоградської області / упорядкування та коментарі: Іван Петренко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/zmi/zdp/2014-zdp4.pdf>.
39. Книга пам'яті шталагу 349 (Умань) / редкол. Ю. В. Торгалло, Д. В. Абрамець [та ін.]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. – 313 с.
40. Кримвовська С. Умань повертає імена «радянським зрадникам»... посмертно: [встановлення імен загиблих в «Уманській ямі»] / С. Кримвовська // Молодь Черкащини. – 2012. – 2 травня. – С. 6.
41. Історія Уманщини: бібліографічний покажчик / укладач: директор Наукової біб-ки УДПУ ім. П. Тичини Т. В. Григоренко. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 132 с.
42. Мельниченко М. Уманська яма: геноцид зблизка / М. Мельниченко // Черкаський край. – 1994. – 26 листопада.
43. Петриченко Н. В. К. Павелковський : керівник підпільно-патріотичної групи, брав участь у звільненні військовополонених з «Уманської ями» / Н. Петриченко // Уманська зоря. – 1993. – 15 грудня. – С. 3.
44. Шляхами Перемоги: бібліографічний покажчик (до 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні) / за ред. Т. П. Макарова. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2010. – 132 с.
45. Братченко І. Трагедія біля села Підвисокого, де влітку 1941 року потрапили в оточення і загинули 6-та і 12-та армії / І. Братченко // Народне слово. – 2000. – 8 серпня. – С. 3.
46. Вовченко В. Вічна біль Зеленої брами / В. Вовченко // Зорі над Синюхою. – 2009. – 4 липня. – С. 3.
47. Кравченко Н. Тут був концтабір... / Н. Кравченко // Новгородківські вісті. – 2007. – 6 квітня. – С. 2.
48. Матівос Ю. Трагедія і героїзм Зеленої Брами : сторінки безсмертя / Ю. Матівос // Кіровоградська правда. – 2007. – 17 липня. – С. 3; 20 липня. – С. 5.
49. Шурапов В. Земний уклін тобі, солдате: монографія / В. Шурапов, Р. Федосеева. – Кіровоград : КОД, 2005. – 337 с.
50. Долматовский Е. А. Зеленая брама: Документальная легенда об одном из первых сражений Великой Отечественной войны / Е. А. Долматовский. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 315 с.
51. Долматовский Е. А. Было. Записки поэта / Е. А. Долматовский – М. : Советский писатель, 1982. – 800 с.
52. Долматовський Є. Нові сторінки «Зеленої брами» / Є. Долматовський // Черкаська правда. – 1982. – 22 червня.
53. Хизенко И. А. Ожившие страницы / И. А. Хизенко. – М. : Воениздат, 1963. – 345 с.
54. Даценко В. Зеленая брама: возвращение к легенде / В. Даценко. – Кіровоград: Имекс-ЛТД, 2013. – 460 с.
55. Даценко В. Вони пройшли через пекло : 11 квітня – Міжнародний день визволення в'язнів фашизму / В. Даценко // Народне слово. – 2009. – 9 квітня. – С. 6; 16 квітня. – С. 6; 23 квітня. – С. 6; 30 квітня. – С. 6.

56. Даценко В. Пам'яті тих, хто пройшов через пекло нацистських таборів смерті / В. Даценко // Перша електронна газета. – 2015. – 13 квітня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://persha.kr.ua/news/42420-pamyati-tix-xto-projshov-cherez-peklo-nacistskix-taboriv-smerti.html>.
57. Ковальчук М. Оточення вогневе: подвиг і трагедія героїв Зеленої Брами : художньо-документальна розповідь про маловідому сторінку початкового періоду Великої Вітчизняної війни / М. Ковальчук. – Тернопіль : Астон, 2006. – 208 с.
58. Панасенко О. В. Сторінки історії німецької окупації Кіровоградщини 1941–1944 рр. Концтабір на станції Адабаш / О. В. Панасенко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України / Випуск II. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 264–271.
59. Пагіря О. Місія нацистського терору на території Кіровоградської області, 1941– 1944 рр. / О. Пагіря // Музей «Територія терору» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=487>.
60. Parrish M. Soviet Generals in German captivity // Survey. – 1989. June. – P. 66–86.
61. Маслов О. Втрати радянського генералітету полоненими на території УРСР (1941– 1943 роки) / О. Маслов // УДЖ. – 2010. – № 3. – С. 30–45.
62. Лискин Ю. А. Тайники Великой Отечественной. Командарм Понеделин и другие / Ю. А. Лискин. – М. : Изд-во Спутник, 2010. – 511 с.
63. Чорний О. Командарм П. Г. Понеделін у спогадах учасників трагічних подій літа 1941 року / О. Чорний // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Випуск VI / за заг. ред. О. Бабенка. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2011. – С. 54–66.
64. Марінченко О. О. Демографічний вимір поразки 1941 р.: масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України / О. О. Марінченко // УДЖ. – 2013. – № 3. – С. 151–171.
65. Нуждин О. Уманський «котел»: трагедія 6-ї і 12-ї армій / О. Нуждин. – М. : Яуза-каталог, 2016. – 384 с.
66. Нуждин О. И. Битва под Уманью: трагедия 6-й и 12-й армий / О. И. Нуждин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2011. – 328 с.
67. Исаев А. В. От Дубно до Ростова / А. В. Исаев. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 560 с.
68. Лепський В. Борг пам'яті та поклик душ / В. Лепський, О. Русін // Черкаський край. Інформаційний портал достовірних новин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kraj.ck.ua/suspilstvo/itemlist/user/62-cherkaskiykraj>.
69. Рибченко Л. Проблема обліку військових втрат у Червоній армії в роки Великої Вітчизняної війни / Л. Рибченко // Переяславський літопис: збірник наукових статей. – Випуск 2. – 2011. – С. 92–97.
70. Клюєнко Д. М. Трагічна доля 6-ї та 12-ї радянських армій в Україні (червень – серпень 1941 р.) / Д. М. Клюєнко // УДЖ. – 1994. – № 5. – С. 40–48.
71. Петров Б. Що робили Гітлер і Мусоліні в Умані у серпні 1941 р.? / Б. Петров // УДЖ. – 1994. – № 1. – С. 82–87.
72. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – 150 с.
73. Кузнецова А. Уманський котел : взгляд из современной Москвы / А. Кузнецова // Украина-Центр. – 2009. – 27 августа. – С. 13.
74. Елецкий В. Круглый стол «Зеленая Брама: героизм и боль» / В. Елецкий // Веб-сайт «Зелёная Брама 1941 г.» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://parabellum1941.narod.ru/simple30.html>.
75. Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Випуск VI. – Спеціальний випуск з нагоди відзначення 70-річчя трагічних подій в урочищі Зелена Брама: «Зелена Брама: героїзм – трагедія – пам'ять». Матеріали науково-практичної конференції / за заг. ред. О. Бабенка. – Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2011. – 128 с.
76. Кучер В. І. Дезертири: військові злочинці чи заручники трагічних обставин / В. І. Кучер // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Історичні науки. – Вип. 202, ч. 3. – 2011. – С. 99–107.
77. Фролов Ю. Крушители империи СССР. 1938–1945: в 3-х кн. / Ю. Фролов. – Донецк: Донеччина, 2001. Кн. 3. – 480 с.
78. Костенко Ю. Морально-психологічний стан Червоної армії в ході перших боїв (червень 1941 р.) / Ю. Костенко // Воєнна історія. – 2002. – № 3–4 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_5.htm.
79. Дерейко І. І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.) / І. І. Дерейко. – Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2012. – 174 с.

References

1. Lysenko, O. E. (2015). Overcoming «the myth of war» or what heritage we abandon: academic survey, the politics of memory and the challenge of the time (to the 70th anniversary of the victory over Nazism and fascism). *Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 2, 4–22 (in Ukr.)
2. Suprunenko, N. I. (1956). *Ukraine in the Great Patriotic War of the Soviet Union (1941–1945)*. Kyiv: State Political publishing house of the USSR (in Russ.)
3. Telpukhovskiy, B. (1959). *The Great Patriotic War of the Soviet Union (1941–1945): a brief review*. Moscow: State Political publishing house of the USSR (in Russ.)

4. Dovzhenko, O. P. (1990). Ukraine in the heat of war: motion picture story, diary. Kyiv: Soviet writer (in Ukr.)
5. Bondarets, V. I. (1960). Prisoners of war. Captain's notes. Moscow: Molodaya gvardiya (Young guards) (in Russ.)
6. Bagramyan, I. Kh. (1984). That was the beginning of the war. Kyiv: Politizdat of Ukraine (Political publishing house of Ukraine) (in Russ.)
7. Kisiloyv, V. N., & Romanichev, N. M. (1989). Estimate consequences of South Front operations at the beginning of the Great Patriotic War. *Voenno-ystorycheskyy zhurnal (Journal of war history)*, 7, 14–21 (in Ukr.)
8. Zamlinsky, V. O. (compiler) (1991). The summer of 1941. Ukraine: documents and materials. Chronicle of events. Kyiv: Ukraine publishing house (in Russ.)
9. Butsko, O. V. (2000). Prisoners of war in the USSR (1941–1945). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 4, 120–126 (in Ukr.)
10. Koval, M. V. (2001). The year of 1941. The problems of historical memory. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 3, 69–91 (in Ukr.)
11. Korol, V. Y. (2004). The tragedy of prisoners of war on the occupied territory of Ukraine in 1941–1944. Kyiv: Academy (in Ukr.)
12. Lysenko, O. E. (2011). The study of World War II in present-day Ukraine: principal trends and prospects. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 4, 165–194 (in Ukr.)
13. Marushchenko, O. (2010). Principal trends in modern Ukrainian historiography of World War II. *Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni: pohlyad z XXI st. Istorychni narysy. Knyha persha. NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny (Ukraine in World War II: the view from the 21st century. Historical essays. Volume 1. NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine)*. Kyiv: Naukova Dumka (Academic thought), 83–142 (in Ukr.)
14. Lysenko, O. E., & Mukovsky, I. T. (1997). Victory and self-sacrificingness: Ukrainians on the fronts of World War II. Kyiv: Poshukovo-vyd. ahentstvo «Knyha pam'yati Ukrayiny» (Search publishing agency «The Book of Memory of Ukraine») (in Ukr.)
15. Poluda, V. A. (2015). Prisoners of war status in Nazi camps on the territory of Reich commissariat «Ukraine» and in the zone of military occupation. *Zbirnyk naukovykh prats' «Hileya: naukovyy visnyk»*. Seriya: Istorychni nauky (Collected research papers «Gileya: academic bulletin». Series: Historical Sciences), issue 98, 67–71 (in Ukr.)
16. Potylchak, O.V. (1999). Exploitation of manpower resources of Ukraine by Hitlerite Germany during the years of occupation: dissertation for the degree of candidate of historical sciences. Kyiv: National Pedagogical University M.P. Dragomanov (in Ukr.)
17. Stetskevich, V. (2010). Soviet historiography of World War II. *Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni: pohlyad z XXI st. Istorychni narysy. Knyha persha. NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny (Ukraine in World War II: the view from the 21st century. Historical essays. Volume 1. NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine)*. Kyiv: Naukova Dumka (Academic thought), 43–82 (in Ukr.)
18. Fasolnyak, Y. Y. (2012). Some aspects of Uman defensive operation in the light of new documents. *Pereyaslav-Khmelnitsky: Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi: zbirnyk naukovykh stattey (Academic transactions in Ukrainian History: academic bulletin)*, issue 29, 240–244 (in Ukr.)
19. Shevchenko, S. (2011). In Babenko, O. (Ed.). The historiography of defensive battles in Kirovograd Region in summer of 1941 (local history studies of Soviet period and the period of independent Ukraine). *Krayeznavchyy visnyk Kirovohradshchyny (Local History bulletin of Kirovograd Region)*, issue VI. Kirovohrad: Central Ukraine publishing house, 27–34 (in Ukr.)
20. Mdller, C. (2001). Mass extinction – Stalag 305 in Ukraine in 1941–1944. – MPhil: Schulenburg-Leine (in Germ.)
21. Schtrait, K. (2009). Trans. from German by I. Diakonov . «They are not our brothers». Wehrmacht and Soviet prisoners of war in 1941–1945. Moscow: Russian historical society (in Russ.)
22. The warfare of Germany against the Soviet Union, 1941–1945: documentary exposition. (1994). Ryurupa, R. (Ed.), transl. from German by T. Pereverzeva. Berlin: Blank & Reschke (in Russ.)
23. Tippelskirch, K. von. (2001). History of World War II 1939–1945. Transl. from German by M. A. Zakharchenko. Moscow: ACT; St.Petersburg: Poligon (in Russ.)
24. Schtrait, K. (2005). Soviet prisoners of war in Germany. *Vtoraya myrovaya vojna: vzhlyad yz Hermany (World War II: view from Germany)*. Moscow: Eksmo; Yausa, 233–258 (in Russ.)
25. Müller, K.-D. (2008). Soviet prisoners of war in and internees. *Viys'kovyy polon i internuvannya. 1939–1956. Pohlyad cherez 60 rokiv: materialy mizhnar. nauk. konf. (Military captivity and internment. 1939–1956. View in 60 years: materials of international scientific conference)*. Kyiv: Parliament publishing house (in Russ.)
26. Shevchenko, V. (2008). Fascist occupation regime in Ukrain and the fate of prisoners of war (1939–1944). *Military captivity and internment. 1939–1956. View in 60 years: materials of international scientific conference*. Kyiv: Parliament publishing house (in Ukr.)
27. Vronska, T. V. (2015). In O. E. Lysenko (Ed.). The militaries in encirclement of the first «pockets» in 1941: right and suppression. *Traven' 1945 roku u naukovomu dyskursi, natsional'niy svidomosti ta istorychniy pam'yati: zb. materialiv mizhnar. nauk. konf. (May 1945 in academic survey, national consciousness and historical memory: bulletin of materials of international scientific conference)*. Kyiv: HUUOU (in Ukr.)

28. Schneer, A. (2005). *Captivity: Soviet prisoners of war in Germany, 1941–1945* Moscow: Bridges of culture; Jerusalem: Gesharim (in Russ.)
29. Pastushenko, T. (2011). The study of the problem of Soviet prisoners of war in World War II: the view in the light of everyday history. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: zb. nauk. statey* (Pages of military history of Ukraine: collected research papers). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU, issue 14, 37–45 (in Ukr.)
30. Pastushenko, T. (2014). In O. E. Lysenko (Ed.). From the outlaw to the «unknown hero» of war. The character of a Soviet prisoner of war in the official ideology and Soviet literature. *Borot'ba za Ukrainu v 1943–1944 rr.: vlada, zbroyni syly, suspil'stvo*. Zb. nauk. prats' (Struggle for Ukraine in 1943–1944: power, armed forces, society. Collected research papers). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU, 587–597 (in Ukr.)
31. Levykin, V., & Pastushenko, T. (2011). On both sides of the front: the problem of Soviet prisoners of war in World War II. *Ukrayina v Druhiy svitoviy viyni: pohlyad z XXI st. Istorychni narysy. U dvokh knyzhakh. Knyha druha* (Ukraine in World War II: the view from the 21st century. Historical essays. In two volumes. Volume 2). NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova Dumka (Academic thought), 340–385 (in Ukr.)
32. Pastushenko, T. (2015). In O. E. Lysenko (Ed.). Breakout of Kiev encirclement by the Red Army units in 1941: reasons for defeat and losses. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny: zbirnyk naukovykh statey* (Pages of military history of Ukraine: collected research papers). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU, issue 17, 61–76 (in Ukr.)
33. Vronska, T. V., & Pastushenko, T. V. (2015). The back side of the war: historical and social legal portrait of Soviet people in encirclement. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* (Ukrainian historical journal), 2, 22–41 (in Ukr.)
34. Zabolotny, O. M. (2012). The status of Soviet prisoners of war on the territory of Ukraine 1941–1944: dissertation for the degree of candidate of historical sciences. Kiev: National University T. Shevchenko (in Ukr.)
35. Myahkiy, I. M. (2015). Concentration camps of prisoners of war in Ukraine in 1941–1943 (in accordance with the documents of CSAGA of Ukraine). *Arkhivy Ukrayiny* (Archives of Ukraine), issue 3, 101–114 (in Ukr.)
36. Anikanova, T. I., Raikhtsaum, A. L. et al. (1994). Reference book about storing places of documents about German Nazi camps, ghettos, other places of forced confinement and forcible removal of people to work in Germany and other countries of Europe during the Great Patriotic War 1941–1945. Moscow: Rosaearchives (Russian Archives) (in Russ.)
37. Dubik, M. G. (Ed.) (2000). Reference book about camps, prisons and ghettos on the occupied territory of Ukraine (1941–1944). Kyiv: Ukrainian national fund «Mutual understanding and reconciliation» (in Ukr.)
38. Camps, prisons and ghettos on the occupied by Nazis territory of Kirovohrad Region. Compiler and comments by Ivan Petrenko. Retrieved from <http://dariko.kr-admin.gov.ua/zmi/zdp/2014-zdp4.pdf>. (in Ukr.)
39. Abramets, D. V., Torgalo, Y. V. et al. (2013). The book of memory of stalag 349 (Uman). Uman: «Vizavi» publishing house (in Ukr.)
40. Krymovska, S. (2012, May). Uman gives back the names to «Soviet traitors» posthumously: ascertainment of the names of the fallen in «Uman pocket». *Molod Cherkashchyny* (Youth of Cherkasy Region) (in Ukr.)
41. Hryhorenko, T. V. (2013). History of Uman District: bibliographical guide. Uman: «Vizavi» publishing house (in Ukr.)
42. Melnichenko, M. (1994, November). Uman pocket: genocide closely. *Cherkaskiy kraj* (Cherkasy Region) (in Ukr.)
43. Petrichenko, N. (1993, December). V. K. Pavelkovsky: head of underground patriotic group, took part in release of prisoners of war from «Uman pocket». *Umanska zorya* (Uman dawn) (in Ukr.)
44. Makarova, T. P. (2010). On the roads of Victory: bibliographical guide (to the 65th Anniversary of Victory in the Great Patriotic War). Kirovohrad: Central Ukrainian publishing house (in Ukr.)
45. Bratchenko, I. (2000, August). The tragedy near the village of Pidvysoke where in summer 1941 the 6th and 12th armies were encircled and fell. *Narodne slovo* (People's word) (in Ukr.)
46. Vovchenko, V. (2009, July). Everlasting grief of Zelena Brama. *Zori nad Synyukhoju* (Stars over Synyukha) (in Ukr.)
47. Kravchenko, N. (2007, April). There was a concentration camp here. *Novhorodkivski visti* (Novhorodkivka news) (in Ukr.)
48. Mativos, Y. (2007, July). The tragedy and heroism of Zelena Brama; pages of immortality. *Kirovohradska Pravda* (Kirovohrad truth) (in Ukr.)
49. Fedoseyeva, R., & Shurapov, V. (2005). Respect to you, the soldier: monograph. Kirovohrad: KOD (in Ukr.)
50. Dolmatovsky, E. A. (1989). *Zelena Brama: Documentary legend about one of the first battles of the Great Patriotic War*. Third edition. Moscow: Political publishing house (in Russ.)
51. Dolmatovsky, E. A. (1982). It was. Poet's notes. Moscow: Sovetskiy pisatel (Soviet writer) (in Russ.)
52. Dolmatovsky, E. A. (1982, June). New pages of «Zelena Brama». *Cherkaska Pravda* (Cherkasy truth) (in Ukr.)
53. Khizenko, I. A. (1963). Pages returned to life. Moscow: Voenizdat (Military publishing house) (in Russ.)
54. Datsenko, V. (2013). *Zelena Brama: returning to the legend*. Kirovohrad: Imex-Ltd (in Ukr.)
55. Datsenko, V. (2009, April). They have passed through the hell: 11 April – International day of the liberation of prisoners of fascism. *Narodne slovo* (People's word) (in Ukr.)

56. Datsenko, V. (2015, April). To the memory of those who have passed through the hell of Nazi death camps. The first electronic newspaper. Retrieved from <http://persha.kr.ua/news/42420-pamyati-tix-xto-projshov-cherez-peplo-nacistskix-taboriv-smerti.html> (in Ukr.)
57. Kovalchuk, M. (2006). Fire encirclement: heroic deed and tragedy of Zelena Brama heroes: fiction and documentary story about a little known page in history at the beginning of the Great Patriotic War. Ternopil: Aston (in Ukr.)
58. Panasenko, O. V. (2014). Pages in history of Kirovohrad Region occupation 1942–1944. Concentration camp at Abadash station. Mizh Buhom i Dniprom. Naukovo-krayeznavchyy visnyk Tsentral'noyi Ukrainy (Between the Bug and the Dnieper. Scientific and local history bulletin of Central Ukraine), issue II. Kirovohrad: Central Ukraine publishing house, 264–271 (in Ukr.)
59. Pahirya, O. Places of Nazi terror on the territory of Kirovohrad Region, 1941–1944. Muzei «Terytoriya teroru» (Museum «The territory of terror»). Retrieved from <http://territoryterror.org.ua/uk/publicatiobs/details/?newsid=487> (in Ukr.)
60. Parrish, M. (1989, June). Soviet Generals in German captivity Survey. 66–86. (in Eng.)
61. Maslov, O. (2010). Losses of the Soviet generals as prisoners of war on the territory of the Ukrainian SSR (1941–1943). Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal), 3, 30–45 (in Ukr.)
62. Liskin, Y. A. (2010). Hiding places of the Great Patriotic War. Army commander Ponedelin and others . Moscow: Sputnik (Satellite) (in Russ.)
63. Chorny, O. (2011). In O. Babenko (Ed.). Army commander P.G. Ponedelin in reminiscences of the participants of tragic events in the summer of 1941. Kraysnavchyy visnyk Kirovohradshchyny (Local history bulletin of Kirovohrad Region), issue VI. Kirovohrad: Central Ukraine publishing house, 54–66 (in Ukr.)
64. Marinchenko, O.O. (2013). Demographic measurement of defeat in 1941: the scale of losses of WPRA by military prisoners of war on the territory of Ukraine. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal), 3, 151–171 (in Ukr.)
65. Nuzhdin, O. I. (2016). Uman pocket: the tragedy of the 6th and 12th armies. Moscow: Yausa Catalogue (in Russ.)
66. Nuzhdin, O. I. (2011). The battle near Uman: the tragedy of the 6th and 12th armies. Yekaterinburg: Ural University publishing house (in Russ.)
67. Isayev, A. V. (2004). From Dubno to Rostov. Moscow: AST publishing house (in Russ.)
68. Lepsky, V., & Rusin, O. The debt of memory and the call of the heart. Cherkaskiy kray (Cherkasy Region). Data portal of reliable news. Retrieved from <http://kray.ck.ua/suspilstvo/itemlist/user/62-cherkaskiykray> (in Ukr.)
69. Rybchenko, L. (2011). The problem of calculation of military losses in the Red Army during the Great Patriotic War. Pereyaslavs'kyi litopys: zbirnyk naukovykh statey (Pereyaslav chronicle: collection of research papers), issue 2, 92–97 (in Ukr.)
70. Klyuyenko, D. M. (1994). The tragic fate of the 6th and 12th Soviet armies in Ukraine (June – August 1949). Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal), 5, 40–48. (in Ukr.)
71. Petrov, B. (1994). What did Hitler and Mussolini do in Uman in September 1941? Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal (Ukrainian historical journal), 1, 82–87 (in Ukr.)
72. Hrytsyuk, V. (2010). Strategic and front operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU (in Ukr.)
73. Kuznetsova, A. (2009, August). Uman pocket: the view from present-day Moscow. Ukraine-Centre (in Russ.)
74. Yeletsky, V. Workshop «Zelena Brama: heroism and a heavy heart». Website «Zelena Brama 1941». Retrieved from <http://parabellum1941.narod.ru/simple30.html> (in Ukr.)
75. Babenko, O. (Ed.). (2011). Local history bulletin of Kirovohrad Region. Issue VI. Special issue devoted to the 70th anniversary of tragic events in Zelena Brama: «Zelena Brama: heroism – tragedy – memory». Materials of theoretical and practical conference. Kirovohrad: Central Ukraine publishing house (in Ukr.)
76. Kucher, V. I. (2011) Deserters: war criminals or hostages of tragic circumstances. Visnyk Cherkas'koho un-tu. Seriya: Istorychni nauky (Bulletin of Cherkasy University. Series: historical sciences), issue 202, 99–107 (in Ukr.)
77. Frolov, Y. (2001). Destructors of the empire of the USSR. 1938–1945. In 3 volumes. Vol. 3. Donetsk: Donetchina (Donetsk Region) (in Russ.)
78. Kostenko, Y. (2001). Moral and psychological state of the Red Army during the first battles (June 1941). Voyenna istoriya (War history), 3–4. Retrieved from http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_5.htm (in Ukr.)
79. Dereiko, I. I. (2012). Local units of German army and police in Reich commissariat «Ukraine» (1941–1944). Kyiv: Institute of History of Ukraine of NASU (in Ukr.)

ROMANKO Iryna Ivanovna,

assistant professor at the department of Professional Pedagogics and Social and Human Sciences, Kirovograd Flight Academy of the National Aviation University, Ph.D., assistant professor
e-mail: kafedra09@i.ua

THE RESEARCH OF THE EVENTS OF «ZELENA BRAMA»: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article analyzes the state of initial phase development of the German-Soviet war, particularly the encirclement of the 6th and 12th Armies in July – August 1941 ; causes of a massive hit in captivity of the Red Army soldiers, their detention in German concentration camps; a controversial issue of the number of prisoners is initiated. Prospects of scientific studies are outlined in this segment of basic research.

One of the first large scale encirclement of the Soviet Army took place on the territory of the woodland «Zelena Brama» situated in Novoarkhangelsk District of Kirovograd Region.

This woodland became known for its grief after publishing the book by Eugeny Dolmatovsky called «Zelena Brama» in 1979. The author narrated about the battles of two armies that were encircled between the towns of Uman and Novoarkhangelsk. The woodland «Zelena Brama» became the last place where Soviet soldiers and officers put up resistance to the enemy. Thousands of them were killed and tens of thousands were taken prisoners there.

Today, the issues of national awareness and national identity and memory become exceptionally topical in terms of aggravation of Russian-Ukrainian military and information confrontation.

«Maidan» and aggression of Russia against Ukraine in 2014 became the catalyst of ideological distancing from the Soviet version of the interpretation of the events of World War II and their rethinking not only among professionals but also the public.

A complex and always important social problem of military captivity, which was ideological by Soviet historiography, has not been studied – Kremlin regime could not openly admit that in 1941–1942 such a huge mass of troops was in the hands of the enemy with its direct fault. Thus, the problem does not fit into officious myth of «the Great Patriotic War», the essence of which (according to the head of the Department of History of Ukraine during the Second World War the Institute of History of Ukraine NASU O. Lysenko) was in sacralization, glorification, romanticizing of the events that by their nature could not be right to show all the contradictions of the German-Soviet war.

Due to objective reasons Ukrainian historiography was able to launch a comprehensive analysis of the mentioned problems much later, explore biographies of prisoners of war in Ukraine. It is too far to comprehensive answers about the fact which really was the life of Soviet prisoners of war.

The theme of Soviet prisoners of war in historiography of World War II continues to be investigated in a form of a meta-narrative. Historians' attention is concentrated on general policy issues concerning Nazi prisoners of the Red Army, their conditions of detention and exploitation on the territory of the Third Reich, the functioning of the camp system.

A full picture of Nazi policy towards Soviet prisoners of war either on the entire territory of Ukraine or its separate regions still is not restored, the scale of prisoners' destruction in the camps and on the battlefield is not discovered. Yet research published by the scientists of our country and foreign scientists enable the author of this article to reconstruct the whole issue.

So, despite the serious historiographical heritage in the study of the tragic events of the Battle of Uman scientists' work in this direction continues and provides a deeper and more in-depth factual and compiled materials on this subject. In part, this situation is caused by the discovery of new, previously not processed by historians source arrays complement or even radically changing the definition of the subject.

However, existing achievements «do not close» the question in full. Causes and consequences of the capture and death in captivity of the huge number of soldiers remain meaningful from the theoretical and military point of view, and also their moral and psychological state, the circumstances in places of detention and survival strategies, moral and legal rehabilitation etc.

The tasks that are needed to be studied: clarification and specification of statistics on the number of Soviet soldiers who were in captivity because of Uman «pocket»; writing some stories about definite concentration camps and studying the fate of specific prisoners in terms of social history and the history of everyday life and so on.

Defeat in Uman as previous and subsequent defeats and victories of the Red Army in the war exposed a major flaw, and perhaps a feature of Soviet troops – his slavish nature, which, actually, was a logical continuation of the totalitarian society in general. A slave-soldier by his nature was not prepared to make decisions, he was not taught to do that.

Displacement of research focus from the organizational structure of military captivity to a person of the prisoner will allow scientists to focus not only on the causes of mass destruction, but also on ways of prisoners' surviving. This kind of problem will help to see not a monotonous group of Soviet prisoners of war, but a lot of options for life stories, national, ideological, psychological characters, which ultimately can lead to understanding the motivation of certain actions, assess their consequences.

The historical science in Ukraine faces new, extremely responsible tasks in modern conditions. First of all this is a promotion of the Armed Forces construction and the national and patriotic education of the youth. Solving these problems is possible only through a deep and comprehensive rethinking of the military experience of the past.

It is necessary to take into account the bitter experience of the initial phase of the German-Soviet war in the extreme conditions of Russian aggression in eastern Ukraine, which continues today. No mechanism of «a rapid response», psychological confusion, even helplessness cause significant losses for the society.

Focus displacement from the large-scale military operations towards the man, his life strategies, experiences, behaviours in captivity opened «parallel world» of the war. Social, verbal, intellectual, gender history, the history of everyday life and other areas of modern historical science is the most active area for answering challenges.

Key words: historiography, Uman «pocket», Zelena Brama, Soviet prisoners of war, concentration camp.

Надійшла до редакції 01.05. 2017
Затверджена до друку 10. 05. 2017

УДК 94(477)«1649–1657»:327(4)

ЧАБАН Анатолій Юзефович,

доктор історичних наук,
професор кафедри археології та спеціальних

галузей історичної науки Черкаського національного університету ім.

Богдана Хмельницького

e-mail: achaban0909@ukr.net

ХАРСУН Ольга Вікторівна,

кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідним експозиційним відділом

КУ «Обласний художній музей» ЧОР

e-mail: olgakharsun@ukr.net

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК СУБ'ЄКТ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У запропонованому дослідженні висвітлюються міжнародні відносини Української козацької держави у 1649–1657 рр. Підкреслюється, що зовнішньо-політичний фактор розгортання Української національно-визвольної революції середини XVII ст. століття став одним із ключових) у визначенні причин та характеру визвольних змагань цього часу. Проаналізовано складне геополітичне становище зародження української козацької державності. Робиться висновок, що міжнародні відносини України у часи Б. Хмельницького визначалися не лише його прагненням знайти союзників у своїй боротьбі, але й політичними інтересами європейських держав.

У статті висвітлюються оцінки подій в Україні головними європейськими гравцями у час розгортання та завершення Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.). Показані головні напрямки зовнішньополітичної діяльності та дійові особи зовнішньополітичної діяльності Української козацької держави. Аналізується складний шлях пошуку союзників у національно-визвольній боротьбі. Робиться загальний висновок, що зовнішня політика Б. Хмельницького була спрямована на утвердження української державності європейського зразка, а сам він використовував для цього всі необхідні засоби, форми та методи дипломатичної діяльності.

Ключові слова: Українська козацька держава, зовнішньополітична діяльність, європейські відносини першої половини XVII століття, пошуки союзників.

Постановка проблеми. У наш час проходить важливий процес осмислення історичних процесів середньовічної доби, усіх її аспектів. Таке явище, як виникнення у результаті національно-визвольної революції середини XVII століття Української козацької держави, її становлення та діяльність продовжує залишатися в епіцентрі досліджень вітчизняних медієвістів. Важливим напрямком є осмислення суб'єктності козацької держави у системі тогочасних міжнародних відносин, формування системи її зовнішньополітичної діяльності. Незважаючи на те, що процес налагодження міжнародних відносин козацької держави відбувався у досить складних геополітичних обставинах, він характеризується досить значними здобутками української дипломатичної служби.

Мета дослідження: на основі опрацьованої джерельної бази, зокрема документів часів Б. Хмельницького, та досліджень Національної революції 1648–1676 рр. вченими-істориками XIX–XXI століть, показати особливість становлення міжнародних відносин Української козацької держави, її модерний характер, складність та ступінь вирішення проблем.

Аналіз досліджень проблеми. Як справедливо зауважували В. Смолій та В. Степанков у своєму фундаментальному дослідженні «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» зовнішньо-політичний фактор був одним із найважливіших у визначенні причин, характеру та перебігу подій Української національно-визвольної революції середини XVII століття.

Українська козацька держава, яка виникла у середині XVII століття, займала особливе геополітичне становище на політичній карті тогочасної Європи. У цьому регіоні домінували великі держави: Річ Посполита, Московська держава, Османська імперія. Безумовно, що всі вони не були зацікавлені в існуванні самостійної й міцної Української держави, адже це суперечило їхнім політичним намірам щодо українських земель. Виникнення Української держави порушило рівновагу сил у Центрально-Східній Європі. Щоб зберегти себе як незалежну державу, Україні доводилося проводити гнучку зовнішню політику і шукати союзників серед сусідніх та віддалених країн.

Водночас із кінця XVI століття козацтво та Запорозька Січ стають важливим фактором європейських міжнародних відносин. Уже в 20–30-х роках XVII століття багато європейських політиків розцінювали Україну як «Ахіллесову п'яту» Речі Посполитої, де відбувалися часті й могутні козацько-селянські повстання і точилася релігійно-політична боротьба. Проте вражаючим для Європи був розмах національно-визвольної війни. Адже до цього Річ Посполита була однією із найсильніших держав Європи, з якою більшість країн вважала необхідним якщо й не дружити, то жити в мирі. І раптом на її широких просторах вибухає могутній народний рух, котрий вона не в змозі погасити.

Слід згадати й головні події у Європі в ході Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. У ній Річ Посполита була одним із оплотів католицизму в Європі. Повстання в українських землях Речі Посполитої 20–30 рр. не дали їй можливості активно діяти на боці Католицької ліги. А на початку 1648 р. вибухнуло могутнє повстання під проводом Богдана Хмельницького, яке переросло у національно-визвольну революцію, завдавши серйозного удару Речі Посполитій. У тому ж році Австрія та Іспанія потерпіли поразку, а Вестфальський мир 1648 р. означав кінець Тридцятилітньої війни. Більше того, саме в цей період в Англії розпочалася буржуазна революція. Все це означало корінний перелом в історії Європи.

Провідна роль на континенті переходить до країн, які стали на шлях буржуазного розвитку (Голландія, Англія), і тих, де склалася абсолютна монархія нового типу (Франція). Стали формуватися нові союзи, з'являлися нові політичні орієнтири держав і у цьому процесі не останнє місце належало Україні. Національно-визвольна війна 1648–1654 рр. привела до радикальної зміни ситуації у Східній Європі, а через неї вплинула на загальноєвропейську ситуацію. Річ Посполита, втративши значну частину своєї території,

а разом із тим і козацьку воєнну силу, почала занепадати, хоча кілька десятиліть намагалася повернути втрачені землі. Московія ж навпаки, внаслідок приєднання значної частини України, з часом набула значення головної військово-політичної сили на європейському сході.

Насамкінець, ще одним фактором, який впливав на політичну ситуацію в Європі, була Османська імперія та її васал Кримське ханство. По-перше, ряд держав або намагалися звільнитися від османської влади і сформувані нові коаліції держав, або прагнули не допустити поширення впливу осман у Західній Європі. По-друге, буфером між ними й турецько-татарською загрозою була Україна.

Отже, міжнародні відносини України у часи Б. Хмельницького визначалися не лише його прагненням знайти союзників у своїй боротьбі, але й політичними інтересами європейських держав.

Оцінки подій в Україні головними європейськими гравцями.

Події Національно-визвольної війни набули широкого міжнародного розголосу. Особливо світ сколихнув факт утворення Української гетьманської держави. Ці події європейські володарі сприйняли неоднозначно і часто суперечливо. Їхнє ставлення зумовлювалося складними міждержавними відносинами та зовнішньополітичними інтересами багатьох країн. Розподіл сил у тогочасній Європі визначали реформаційні та контрреформаційні рухи. У зв'язку з цим усі країни поділялися на три табори: католицький, протестантський і православний.

До католицького табору належали такі держави як: Австрія, Іспанія, Франція, князівства Німеччини, Венеційська республіка. У своїй більшості вони підтримували у цій боротьбі Річ Посполиту, й вороже ставились до визвольної боротьби українського народу. Але через складне внутрішнє становище вони не могли підтримати Польщу збройним виступом, тому допомога виявлялася насамперед у дипломатичній площині.

Австрія не мала спільних кордонів з Україною, але мала їх з володіннями Османської імперії. Коли розпочалася визвольна війна України проти Речі Посполитої, Австрія однозначно стала на бік останньої. Австрійська дипломатія підбурювала проти України Молдавію, Валахію і Трансільванію. Віденський двір наказував своєму послові у Стамбулі всіма можливими засобами шкодити політичним контактам Хмельницького із султаном. Пізніше її дипломати виступлять посередниками між Річчю Посполитою і Московською державою при підписанні Віленського перемир'я 1656 р., куди представники України не були запрошені. На початку 1657 р., коли Україна, Швеція і Трансільванія спільно воювали проти Польщі, до Хмельницького прибуло австрійське посольство П. Парчевича з метою схилити гетьмана до миру із Річчю Посполитою.

У німецьких князівствах ставлення до боротьби українського народу проти Речі Посполитої було неоднозначним: у католицьких князівствах – ворожим, у протестантських – поміркованим. Однак у наших землях не підтримували й Польщу, сподіваючись скористатися з її послаблення для піднесення Пруссії.

Венеційська республіка, не дивлячись на те, що була католицькою державою і розташована поряд із серцем католицької церкви – Римом, підтримувала Україну в її боротьбі проти Польщі, оскільки вбачала в українському козацтві свого союзника у війні проти Туреччини і знаходилася в стані постійної конкуренції з Османською імперією за вплив на Балканському півострові. У 1650 р. в Україну навіть прибуло посольство Альберто Віміні з метою укладення угоди про антитурецький союз Венеції та України. І хоча згоди досягнуто не було, адже Україна не могла вести війну і проти Польщі, і проти Туреччини одночасно, дружні відносини між державами не припинялися.

До протестантського табору належали Англія, Голландія, Швеція і князівства Північної Німеччини. Вони, в основному, позитивно сприймали події в Україні, розуміючи що із послабленням Речі Посполитої ослабне і весь католицький табір.

Географічно найвіддаленішою від України була Англія, яку на той час охопила буржуазна революція з її антикатолицькими гаслами. Звідси боротьба українського народу

проти Речі Посполитої і католицизму сприймалася як боротьба проти спільного ворога. Олівер Кромвель написав послання Б.Хмельницькому, називаючи його «генералісимумом військ і стародавньої грецької релігії та церкви», «володарем усіх запорозьких козаків», «викорінювачем римських священників». У 1656 р. Кромвель відправив до Бранденбургу генерала Джефсона, щоб через нього налагодити зв'язки з Хмельницьким.

Також підтримувала українську державу *Швеція*, яка була зацікавлена в ослабленні Польщі з метою приєднання до своїх володінь її земель. Внаслідок перемоги у Тридцятилітній війні Швеція перетворилася у могутню європейську державу, котра панувала на Балтійському морі, тримала під своїм впливом Німеччину, загрожувала Московії та Польщі. Для України це був особливий союзник у створенні антипольської коаліції держав. Варто зазначити, що найбільш інтенсивними українсько-шведські відносини стали тільки у 1655–1657 рр.

Голландія підтримувала український народ у боротьбі не тільки проти Речі Посполитої, а й проти католицької церкви, оскільки Українська держава пройшла такий самий шлях у боротьбі за національне і релігійне визволення.

До православного табору належали такі держави й князівства: Московська держава, Трансільванія, Валахія, Молдова. Всі вони загалом підтримали боротьбу українського народу. Уряд Хмельницького встановив і постійно підтримує контакти також з болгарами, греками, сербами.

Православна церква, зокрема усі чотири православні патріархи (константинопольський, александрійський, антіохійський, єрусалимський) благословили Хмельницького на переможну війну, тому що їм була вигідна перемога України, оскільки вона принесе не тільки ослаблення католицького табору й посилення православного, але й згодом можна буде очікувати допомоги України в боротьбі з Османською імперією. Представник константинопольського патріарха привіз українському гетьманові меч, освячений на Гробі Господнім. Двоє патріархів безпосередньо побували в Україні, сподіваючись отримати від уряду Хмельницького допомогу в боротьбі проти Туреччини.

Ставлення *Валахії, Молдови, Трансільванії* до Національно-визвольної війни українського народу було дещо складнішим. Відносини були то союзницькими, то напруженими. Кожна з них хоч на словах і підтримувала Хмельницького, проте з безпосередньою допомогою не квапилася, прагнучи використати війну задля власних інтересів і зміцнити свої позиції на міжнародній арені. Молдавія перебувала у васальній залежності від Оттоманської Порти, але й була в досить дружніх відносинах з Річчю Посполитою. Коли в Україні почалася національно-визвольна війна, у Молдавії активізувався рух опришків, але господарю вдалося його придушити.

У 1648 р. в Молдавію прибули послы Хмельницького і зажадали не пропускати втікаючих з України шляхтичів і купців. Лупул вів подвійну гру, залишаючись прихильником Польщі. Тому у вересні 1650 р. Б. Хмельницький здійснив блискавичний похід у Молдавію і змусив В. Лупула погодитися на шлюб Тимоша і Розанди, що не лише скріплювало українсько-молдавський союз, але й піднімало авторитет Б. Хмельницького.

Після поранення при облозі Сучави Тимоша Хмельницького, династичні наміри гетьмана відпали, але він не залишив Молдавію поза увагою. Коли молдавським воєводою став Стефан Георгіца, між Молдавією та Україною було укладено мирний договір.

Добрі відносини слалися між Українською державою і Валахією. Валаський воєвода Матвій Басараб у 1651 р. першим запропонував гетьманові військову допомогу.

У васальній залежності від Оттоманської Порти знаходилося Семиграддя (Трансільванія). Його князь Бетлен Габор ще раніше мав дипломатичні контакти з Військом Запорозьким. Коли почалася національно-визвольна війна українського народу, семиградський князь Юрій Ракоцій I через українського шляхтича Юрія Немирича встановив зв'язки з Хмельницьким. Перше посольство до Трансільванії очолив військовий писар Іван Виговський.

Ставлення *Московської держави до тогочасних подій в Україні* було далеко неоднозначним по причині того, що не потрібні були їм сильні сусіди – ні Річ Посполита, ні тим паче Україна, де вже встановилися козацькі порядки. Тому Московія займала вичікувальну позицію. Починаючи з 1648 р. Б. Хмельницький неодноразово звертався до Москви з проханням допомоги в антипольській боротьбі. Навіть загрожував війною, якщо не буде надано цієї допомоги. Проте Москва не хотіла розривати миру з Польщею і зайняла вичікувальну позицію. Та згодом Москва змінює свою політику щодо України й погоджується надати їй військову допомогу. Це було зумовлене рядом причин: а) бажанням розширити сферу свого впливу; б) використати Україну як буфер проти Туреччини; в) залучити українські козацькі збройні формування, щоб відвоювати у Речі Посполитій втрачені Московією території. Російський цар після деяких вагань «в ім'я спасіння віри православної» погодився взяти Військо Запорозьке під свою опіку.

Головні напрямки зовнішньополітичної діяльності Української козацької держави.

Головною метою дипломатичних заходів Богдана Хмельницького було отримання допомоги у війні з Річчю Посполитою. Першою його дипломатичною акцією був союз з Кримом. Хоча Кримське ханство своїми нападами приносило багато лиха українському населенню, Б. Хмельницький вважав за першочергове завдання укласти союз із татарами. Татарська кіннота надавала суттєву допомогу повстанцям. Але значення мало не стільки використання татар як допоміжного війська, скільки забезпечення повстанцям спокійного тилу, бо татари могли стати на бік Речі Посполитої.

Для Хмельницького союз із Кримом давав можливість використати татарську кінноту як допоміжне військо, оскільки вони були майстрами несподіваного нападу, знищення обозів, оточення невеликих загонів. Це був рівноправний українсько-кримський союз, хоча поляки розцінювали його як підданство Б. Хмельницького Криму.

Унаслідок татарських грабежів українського населення та зради хана під Зборовом і Берестечком відносини із Кримом ускладнювалися. Але Хмельницький не йшов на розрив з Кримом.

Відносини з Оттоманською Портою

Б. Хмельницький добре знав турецьку проблему, бо чверть віку тому він був у татарському полоні і два роки жив у Константинополі. Він знав турецьку мову, звичаї та устрій Османської імперії. Спочатку Хмельницький установив дипломатичні зв'язки з Портою, щоб забезпечити собі допомогу її васала – Криму. Потім ініціатива перейшла до султана, який хотів добитися підданства йому гетьмана Хмельницького. Коли у відповідь на місію турецького посла Османа влітку 1651 р. гетьман послав у Стамбул посольство на чолі з київським полковником Антоном Ждановичем і своїм родичем Павлом Ясенком - Хмельницьким, султанський двір прийняв їх з великою повагою і султан обдарував їх коштовними дарунками. Оскільки в Стамбулі було багато іноземних послів, поширилися чутки про можливе підданство Хмельницького Оттоманській Порті.

Молдавський похід Б. Хмельницького хоч і стривожив Стамбул, але загалом не вплинув на відносини з гетьманом. Стамбул схилив Хмельницького до підданства, а гетьман погоджувався на рівноправний договір. Дипломатичні зв'язки були дуже інтенсивними. Переговорів вимагали обставини.

Наприкінці 1653 р. Українська гетьманська держава перебувала у складному становищі. Тому Б. Хмельницький змушений був шукати надійну та міцну державу-покровителя. Найбільш реальними кандидатурами були Росія та Туреччина, але оскільки Москва посіла вичікувальну позицію, гетьман зробив ставку на Османську імперію. Ще в другій половині 1650 р. було укладено угоду зі Стамбулом про надання українським купцям права вільно перетинати Чорне море, торгувати без мита в турецьких володіннях.

Іншим об'єктом зовнішньої політики Української держави була Молдова. Гетьман підтримував взаємини з правителями Трансильванії і Валахії, прагнув налагодити контакти з Венеціанською республікою та Бранденбургом. Головним завданням міжнародної

політики молодій Українській державі було успішне завершення війни з Річчю Посполитою та об'єднання всіх українських земель. Але далі події розвиваються трагічно для України: у 1653 р. під час молдавського походу гине його син Тиміш, Валахія й Трансільванія переходять на польський бік, у битві під Жванцем татари знову зраджують та укладають сепаратний мир з поляками. Ускладнення геополітичної ситуації в регіоні, воєнні невдачі, формальна підтримка Оттоманської Порти підштовхнули гетьмана до відмови від протурецької орієнтації та союзницьких відносин з Кримом і визначили проросійський вектор зовнішньої політики Війська Запорозького.

Головні дієві особи зовнішньополітичної діяльності Української козацької держави

Стратегію зовнішньої політики держави визначав гетьман Б. Хмельницький, який був досвідченим політиком і дипломатом. Створена ним дипломатична служба стала важливим інструментом зовнішньополітичної діяльності Української держави. Функції дипломатичної служби держави виконувала Генеральна військова канцелярія. Вона визначала склад українських дипломатичних посольств, приймала і відправляла чужоземні посольства, аналізувала розвідувальну інформацію, готувала дипломатичні документи.

Виняткові дипломатичні здібності виявляв і сам Богдан Хмельницький. Він зумів у важких умовах практично нескінченних бойових дій налагодити дипломатичну службу, яка стежила за подіями Східної, Південно-Східної та Центральної Європи. Гетьман, в залежності від потреб, визначав країну, склад посольства, розмір матеріального забезпечення, кількість та характер подарунків. Він проводив особисті бесіди з персоналом новопризначених посольств і давав остаточні настанови та листи з інструкціями. Гетьман контролював дипломатичний протокол, особисто приймав та проводжав іноземних послів. Починаючи з Б. Хмельницького, всі гетьмани здійснювали регулярне дипломатичне листування з іноземними государями. Майже всі українські правителі середини XVII – початку XVIII століть відзначалися дипломатичним хистом.

Велика заслуга в налагодженні ефективної роботи канцелярії належала генеральному писарю Іванові Виговському – здібному адміністратору й дипломатові. У державі з'явилася ціла плеяда блискучих дипломатів. Серед них були, зокрема, Силуян Мужилівський, Кіндрат Бурляй, Антон Жданович.

Процес формування української державності включав і створення органів державної влади і, зокрема, дипломатичної служби. У Війську Запорозькому не існувало спеціальної установи, яка б займалася проблемами зовнішньої політики. Загальне керівництво здійснював гетьман, а виконавчим органом стала Військова канцелярія на чолі з генеральним писарем. Найважливіші питання (укладання угод, оголошення війни) вирішувалися на генеральній раді, інколи на старшинській раді. Рада розробляла напрями зовнішньої політики, умови угод і договорів. Гетьман здійснював практичне керівництво відносинами з іншими країнами. Поточну роботу виконувала Генеральна військова канцелярія, писарі якої готували відповідну документацію.

Військова канцелярія за дорученням гетьмана і під керівництвом писаря здійснювала закордонне листування і виконувала роль дипломатичного архіву, а також складала інструкції для посольств. Керівник канцелярії виконував важливу протокольну функцію, зустрічаючи послів та проводжаючи їх до гетьмана. До Чигирини прибували посольства з Росії, Криму, Польщі, Туреччини, Молдавії, Валахії, Трансільванії, Швеції, Австрії, країн Європи. У роки визвольної боротьби Б. Хмельницькому за допомогою своєї дипломатії вдалося зробити дуже важливу справу – паралізувати дії польського уряду, спрямовані на створення антиукраїнської коаліції.

Важливою сферою діяльності козацьких дипломатів 1648–1657 рр. було збирання різноманітної інформації про характер міжнародних відносин, внутрішньополітичне становище потенційних союзників і противників, їхню військову потужність тощо.

Важливі і складні дипломатичні доручення Б. Хмельницького гідно і професійно виконували його сподвижники, очолюючи посольства в різних державах. Козацька держава мала досить високий фаховий рівень дипломатичного корпусу.

Особливе місце посідали послы, на яких покладалася велика відповідальність за обстоювання державних інтересів за умов відсутності регулярного зв'язку з батьківщиною. Серед них – чигиринський полковник Федір Вешняк-Якубович (відомий також як Якубовський), що очолював перше українське посольство до Варшави (1648 р.) і до Москви (квітень–червень 1649 р.).

Важливі дипломатичні доручення виконував прилуцький, а потім кропив'янський полковник Филон Джалалій (Джеджалій), очолюючи українське посольство до Стамбула (1648 р.), де було укладено союз з Туреччиною.

Генеральний осавул Дем'ян Лисовець (Демко Чигиринський) був послом у Молдові і Валахії (1654 р.).

Талановитий дипломат білоцерківський полковник Іван Гиря наприкінці 1648 р. очолював посольство до Варшави. Гадяцький полковник Кіндрат Бурляй (Бурлюй, Бурлій) очолював перше посольство від Запорозького війська до Криму.

Корсунський полковник Максим Нестеренко, активний військовий, політичний і дипломатичний діяч у 30–50-ті роки, 1646 р. разом із Б. Хмельницьким – чигиринським сотником їздив до Варшави на переговори з королем Владиславом IV у справі війни з Туреччиною і козацького походу на Чорне море. У грудні 1649 р. очолював українське посольство до Варшави у справі ратифікації Зборівської українсько-польської угоди.

Ніжинський полковник Іван Золотаренко був учасником посольства, яке Б. Хмельницький відправив до Москви з проханням військової допомоги в боротьбі проти Польщі.

Слід зауважити, що серед послів були не лише представники козацької старшини, а й міщани та священнослужителі, а також іноземці, серед яких відомі імена Теодозія Грека і Данила Оліверберга.

За видатні здібності Хмельницький у 50-ті роки надає Петру Дорошенкові, що очолював Прилуцький полк і став гетьманом (1665–1676 рр.), чин «арматного писаря» і посилає з важливими дипломатичними дорученнями тощо. Отже, керівна козацька старшина під проводом Б. Хмельницького творила незалежну українську державу з європейським спрямуванням.

Загалом зовнішня політика Б. Хмельницького була спрямована на утвердження української державності європейського зразка і використовувала для цього всі необхідні засоби, форми та методи дипломатичної діяльності.

Пошуки союзників

Період з 1649 по 1657 р. відзначався активними зусиллями молодого держави щодо утвердження власного місця на міжнародній арені. Від початку козацьке керівництво виявилось у надзвичайно не вигідній геополітичній ситуації, країна знаходилася «між чотирьох вогнів» потужних та активних противників нової держави: Речі Посполитої, Кримського ханства, Османської імперії та Московії.

За таких обставин основною зовнішньополітичною стратегією була обрана багатовекторність, тобто лавірування між основними супротивниками та формування союзів з іншими державами. Можна стверджувати, що у протиборстві різних держав та політичних сил у Східній та Південно-Східній Європі Б. Хмельницькому вдавалося знаходити оптимальні рішення, укладати союзи, нейтралізувати ворогів. Завдячуючи цьому, він домогся визнання України урядами Кримського ханства, Англії, Венеції, Речі Посполитої, Трансильванії, Австрії, Швеції та інших країн.

У контексті розвитку геополітичних процесів перед Б. Хмельницьким поставала дилема: залишитися наодинці з Річчю Посполитою і, можливо, цілком втратити основні завоювання, чи заради їх збереження прийняти протекторат однієї із сильних держав.

Такими тоді були блискуча Порта і Росія. Іншого виходу з трагічної для української держави геополітичної ситуації, на жаль, не існувало.

Після болісних роздумів врешті-решт гетьман пріоритетною визнав можливість протекції московського царя. Зрозуміло, цей крок був вимушеним, оскільки польсько-кримський Кам'янецький договір 1653 р., який не передбачав навіть збереження за козацькою Україною статусу державної автономії у складі Речі Посполитої, ставив її перед фактом існування політичного порозуміння Речі Посполитої і Кримського ханства.

У подальшому, незважаючи на принципові розбіжності в оцінках сторонами засад двосторонніх відносин, суперечності щодо підпорядкування відвойованих у Речі Посполитої земель, концепції зовнішньополітичної орієнтації, Б. Хмельницький провадить гнучку політику щодо Москви, прагнучи зберегти воєнний союз із царем, наповнити його новим змістом і водночас доповнити домовленостями з іншими державами, зацікавленими у створенні антипольської коаліції.

Не пориваючи з Москвою, наприкінці 1656 – початку 1657 рр. Б. Хмельницький як один із пріоритетних напрямів української зовнішньої політики розглядає курс на військову співпрацю зі Швецією. Водночас існували обставини, що перешкоджали цьому. Зокрема, після військових успіхів Швеції в регіоні польська шляхта добровільно визнала протекторат Карла X Густава, що знизило цінність козацької держави з точки зору захисту інтересів шведської корони. До того ж шведи в ультимативному порядку зажадали обмежити ареал поширення козацького впливу, що зрештою спричинило відхід українських військ з Галичини.

Шведський фактор змусив Україну піти на відновлення союзних відносин з Кримом. Уклавши угоду з ханом, Б. Хмельницький робить спробу впровадити в життя біполярну модель зовнішньополітичної орієнтації України, а саме: налагодження союзницьких стосунків з Кримом при збереженні протекції московського царя.

Висновки. Події національно-визвольної революції в Україні середини XVII ст. століття викликали глибокий резонанс у європейській спільноті. Важливим фактором становлення Весфальської системи міжнародних відносин, яка сформувалася після завершення Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.) стали революційні події в Україні.

Незважаючи на значну протидію держав-сусідів у створенні козацької держави, завдяки активній і виваженій міжнародній діяльності гетьманській державі вдалося прорвати зовнішню ізоляцію та здобути міжнародне визнання. Було сформовано висококваліфіковану дипломатичну службу й вибудовано стратегію міжнародних відносин.

Проте високий рівень дипломатії не зміг компенсувати загалом несприятливе геополітичне становище українських земель, які зрештою були анексовані сусідніми державами.

Літератури

1. Документи Богдана Хмельницького. – Київ, 1961. – С. 621.
2. Дипломатична служба Богдана Хмельницького // Енциклопедія історії України. – Київ, 2004. – Т. 2. – С. 387.
3. Брехуненко В. Богдан Хмельницький / В. Брехуненко. – Київ : ПП Наталія Брехуненко, 2007. – 68 с.
4. Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке : монографія / Л. Гвоздик-Пріцак, НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ : Обереги, 1999. – 215 с.
5. Єфименко О. Історія України та її народу : монографія / О. Я. Єфименко ; упоряд. тексту та іл. Ю. О. Іванченка, Н. Д. Прибеги ; Передм. та прим. Т. Г. Лазоренка ; пер. з рос. В. Д. Калити. – Київ : Мистецтво, 1992. – 251 с.
6. Замлинский В. Богдан Хмельницький : біографія окремої особи / В. Замлинский. – М. : Мол. гвардия, 1989. – 334 с.
7. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький : науково-популярна література / Я. Качмарчик ; Пер. з пол. І. Сварника ; Південно-східний науковий інститут у Перемишлі. – Перемишль; Львів : Б.в., 1996. – 326 с.
8. Костомаров М. Богдан Хмельницький : Історичний нарис / М. Костомаров ; упоряд. і передм. В. Замлинського ; приміт. І. Бутича. – Київ : Веселка, 1992. – 91 с.

9. Костомаров М. Богдан Хмельницький : Історична монографія / М. Костомаров ; пер. з рос. Т. С. Завгородньої ; Авт. передм. В. Мороз. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 843 с.
10. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький : історична література / І. Крип'якевич ; укл., покажч. Р. І. Крип'якевича ; авт. передм. Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і допов. – Львів : Світ, 1990. – 405 с.
11. Огієнко І. Богдан Хмельницький : історична література/ Іван Огієнко ; Упор., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. – Київ : Наша культура і наука, 2004. – 447 с.
12. Смолій В. Богдан Хмельницький : [Соціально-політичний портрет] / В. Смолій, В. Степанков. – Київ : Альтернативи, 2003. – 399 с.
13. Чуприна В. Хмельниччина (1648–1657 рр.) : Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького / В. Чуприна, З. Чуприна ; ред. Л. Крючкович. – Львів : Світ, 2003. – 175 с.

References

1. Documents of Bogdan Khmelnytsky (1961). Kyiv (in Ukr.)
2. Bohdan Khmelnytsky Diplomatic Service (2004). Encyclopedia of Ukrainian History. P. 3. Kyiv (in Ukr.)
3. Brehunenko V. (2007). Bogdan Khmelnytsky. Kyiv (in Ukr.)
4. Gvozduk-Pritsak L. (1999). Economic and political activities of Bohdan Khmelnytsky and its realization in the state Zaporizhzhya Army: the monograph. Kyiv: Oberegu (in Ukr.)
5. Efimenko O. (1992). History of Ukraine and its people: the monograph Kyiv: Mycnetstvo (in Ukr.)
6. Zamlynsky V. (1989). Bogdan Khmelnytsky: biography of an individual Moscow (in Ukr.)
7. Kachmarchik Y. (1996). Hetman Bogdan Khmelnytsky Lviv (in Ukr.)
8. Kostomarov M. (1992). Bogdan Khmelnytsky: Historical essay. Kyiv: Veselka (in Ukr.)
9. Kostomarov M. (2004). Bogdan Khmelnytsky: Historical monograph Dnipropetrovsk: Sich (in Ukr.)
10. Krypiakievych I. (1990). Bogdan Khmelnytsky: Historical literature Lviv: Svit (in Ukr.)
11. Ogienko I. (2004). Bogdan Khmelnytsky: Historical literature. Kyiv: Nasha kultura i nauka (in Ukr.)
12. Smolii V. (2003). Bogdan Khmelnytsky: Social-political portrait. Kyiv: Alternatyvy (in Ukr.)
13. Chuprina V. (2003). Khmelnytskyi (1648–1657): Liberation War of the Ukrainian people led by B. Khmelnytsky. Lviv: Svit (in Ukr.)

CHABAN Anatolia Yuzefovich,

PhD in History, professor of Archeology and Specialized Historical Sciences Chair at Bohdan Khmelnytsky Cherkasy State University
e-mail: achaban0909@ukr.net

KHARSUN Olga Viktorivna,

Candidate of Historical Sciences, Head of Scientific Research Exposition Department of Cherkasy Regional Art Museum
e-mail: olgakharsun@ukr.net

UKRAINIAN COSSACK STATE DURING BOHDAN KHMELNITSKY TIME PERIOD AS SUBJECT OF EUROPEAN INTERNATIONAL RELATION

Introduction. Presently, scientific community undergoing an important process of comprehension of all aspects of medieval times historical processes. Such phenomenon as the emergence of Cossack state as a result of the national liberation revolution of the middle of the XVII century, as well as state's establishment and activities continues to remain at the center of research by Ukrainian media researchers. An important area of research is the understanding of the subjectivity of the Cossack state in the system of contemporary international relations and the formation of its foreign policy system in the international arena. To date, there is insufficient number of scientific studies in which the diplomatic activity of the Ukrainian state at the time of B. Khmelnytsky is presented in the context of the European international political situation of the second half of the XVII century.

Purpose. On the basis of the researched sources, in particular the documents of the times of B. Khmelnytsky, and the studies of the National Revolution of 1648–1676 by the historians of the 19th – 21st centuries, to show the peculiarity of the formation of the international relations of the Ukrainian Cossack state, its modern character, the complexity and degree of solving problems.

Results. The countries of the old Europe and even Asia (the Ottoman Empire) had mixed reaction to the emergence of a new state on the map of Europe, namely the Ukrainian Hetman state. There are several reasons for this: a) some countries were not interested in the establishment and strengthening of a new state in eastern Europe, since Orthodoxy was professed on these lands, and at that time there was a severe struggle between representatives of various Christian movements; b) in some countries in the middle of the XVII century there was difficult internal political situation and therefore more attention was drawn to the internal state of affairs; c) a number of countries had rather close diplomatic relationship

with Rzeczpospolita, and they did not want to either openly interfere in the war between the Cossacks and Poles or openly support Poland as their ally.

However, despite the complicated international situation, B. Khmelnitsky, has been actively developing diplomatic contacts with various European countries and the Ottoman Empire. The main goal of all hetman's diplomatic activities at the initial stage of the state's existence was an attempt to get military aid in confrontation with the Rzeczpospolita. That is why the hetman first established relations with the southern neighbors, the Crimean Khanate and the Ottoman Empire. At the same time, he received military aid, as the Tatar cavalry strengthened Khmelnitsky's army. The establishment of diplomatic relations with its southern and eastern neighbors (the Crimean Khanate, the Ottoman Empire, and Moscow) should have ensured the security of the borders and allowed hetman to focus on the war with the Rzeczpospolita.

In order to conduct a successful foreign policy, diplomatic services were created in the Ukrainian Hetman state, the functions of which were performed by the General Military Office. It defined the composition of the Ukrainian diplomatic embassies, hosted foreign embassies and prepared diplomatic documents. Also, at the time of Khmelnitsky, a number of Cossack leaders were distinguished for their remarkable diplomatic talents and many benefits that they brought to the Ukrainian state during diplomatic negotiations with the ambassadors of other countries.

The period from 1649 to 1657 was marked by the active efforts of the young state to establish its own place in the international arena. From the beginning, the Cossack leadership turned out to be in an extremely disadvantaged geopolitical situation, the country was «between the four fires» of powerful and active opponents of the new state: the Rzeczpospolita, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire, and Moscow. Under such circumstances, the main foreign policy strategy was chosen as multi-vector. To achieve the goal – to successfully complete the war with the Rzeczpospolita and unite all Ukrainian lands, the diplomatic government of B. Khmelnytsky actively used contradictions between the Polish state, Moscow and the Ottoman Empire. But events were developing tragically for Ukraine: in 1653, during the Moldavian campaign, hetman's son Tymish perished, Wallachia and Transylvania switch to the Polish side; and in the Battle of Zhvanec, the Tatars again betrayed and concluded a separate peace with the Poles. The complication of the geopolitical situation in the region, the military failures, the formal support of the Ottoman Porta pushed hetman to abandon the pro-Turkish orientation and allied relations with the Crimea and defined the pro-Russian vector of the foreign policy of the Zaporozhian Army.

Conclusion. The events of the national liberation revolution in Ukraine in the middle of the XVII century caused profound resonance in the European community. The revolutionary events in Ukraine became an important factor in the formation of the Wesfal system of international relations, which was formed after the end of the Thirty Years' War (1618-1630 years). Despite the significant opposition of the neighboring states to the creation of the Cossack state, thanks to active and well-considered international activity, the Hetman state managed to break through the external isolation and gain international recognition. A highly qualified diplomatic service was formed and a strategy of international relations was built. However, the high level of diplomacy was not able to compensate for the generally unfavorable geopolitical position of Ukrainian lands, which eventually were annexed by neighboring states.

Key words: Ukrainian Cossack state, foreign policy activity, European relations of the first half of XVII century, search of allies.

Надійшла до редакції 01.05. 2017
Затверджена до друку 10. 05. 2017

РЕЦЕНЗІЇ

Голиш Г. М. Бакалець О. Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII ст. : історико-нумізматичне дослідження / О. Бакалець. – Вінниця : Вид. Рогальська І. О., 2017. – 128 с. : [іл.].

Попри поважне місце, яке в системі спеціальних галузей історичної науки по праву належить нумізматиці, маємо з прикрістю констатувати очевидний факт мізерної кількості відповідних досліджень у сучасній вітчизняній історіографії. Особливо бракує наукових розробок з проблематики грошового обігу доби українського середньовіччя та ранньомодерної доби. З огляду на зазначене, вихід історико-нумізматичного дослідження «Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII ст.» варто розглядати як доволі помітну подію історіографічного сьогодення України. Його автор О. А. Бакалець, котрий лише півтора десятиріччя тому вступив у когорту науковців, уже встиг зарекомендувати себе як авторитетний дослідник-нумізмат. Він захистив дисертацію з історико-нумізматичної проблематики та опублікував низку досить глибоких розвідок (наукових статей, монографій), присвячених переважно аналізу специфіки грошового обігу та скарбових матеріалів Поділля періоду Гетьманщини [напр.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 та ін].

Нове дослідження знаного вченого-нумізмата присвячено вивченню монетних скарбів рідної для автора Барської землі, яку називають ключем до Східного Поділля. Незважаючи на очевидну актуальність та гносеологічну перспективність вказаної теми, вона довгий час залишалася практично не дослідженою. Об'єктом наукового осягнення у рецензованій праці визначено не лише власне скарбові раритети, а й ті монетні комплекти, що відклалися в місцевих музейних та приватних колекціях. Монографія охоплює досить великий відтинок історичного часу: від 1362 р. до 1793. Такий хронологічний вибір вбачається логічним з точки зору відносної автономності перебігу подій грошового обігу в цей період, бо нижня межа пов'язана з визволенням Поділля від Золотої Орди та створенням Подільського князівства, а верхня – з ліквідацією Барського старства. Специфіка дослідження визначила й структуру джерельної бази. Природно, що найбільш чільне місце в ній зайняли монетні комплекти скарбового, музейного та колекційного походження. Продуктивно використано й архівні та оприлюднені документи, окремі стародруки. Автор звернувся також і до автентичних надбань польської історіографії з предмету свого дослідження (стало в пригоді володіння ним польською мовою). Поряд з цим варто підкреслити, що серед 118 позицій бібліографічного списку використаних літератури і джерел 33 праць (29 %) належать перу самого автора, що додатково засвідчує беззаперечну самостійність й оригінальність дослідницької праці.

Вченим чітко визначено предмет, мету, завдання праці, що а priori забезпечило цілеспрямованість його дослідницьких зусиль. Вдалою є й архітектоніка монографії, структурними частинами якої є два розлогі розділи та об'ємні додатки. У першому розділі своєї праці вчений на основі системного й комплексного підходів глибоко проаналізував особливості грошового обігу та лічби монет на теренах Барщини в окреслений хронологічний період. Беззаперечно слушною є думка автора про те, що саме васальна залежність Поділля від Золотої Орди й визначила домінування на тих теренах золотоординських срібних дирхемів та мідних пул у XIV–XV ст. Утім підкреслюється й чимала обігова роль празьких грошів, польських, литовських та львівських напівгрошів, угорських денаріїв та золотих дукатів, а для обслуговування великих торгівельних операцій – києворуських гривень різних типів. Цілком логічно акцентовано увагу на такому нумізматичному феномені (з точки зору територіального континууму дослідження), яким стали «подільські напівгроші», що датовані 80-ми роками XIV ст. На загал саме О. А. Бакальцю вдалося створити реєстр цих унікальних монет: на сьогодні їх зафіксовано 91 одиницю 8, 15]. Автор досить фахово схарактеризував місцеві грошові емісії подільських удільних князів Костянтина і Федора Коріатовичів, встановив ареал

розповсюдження та проаналізував метрологію, іконографію й легенди цих монетних суб'єктів.

Досить детально у першому розділі розглядається й увесь досить великий асортимент монет, які обслуговували товарно-грошовий обіг Східного Поділля в XVI–XVII ст.: золоті дукати, срібні орти, шостаки, чвораки, трояки, двояки, півторагрошовики, білонні тимфи, мідні соліди й боратинки тощо. Переконливо доведено, що з огляду на фінансову відкритість польсько-литовської держави участь в обігу на теренах Поділля брали монети мало чи не всієї Європи. Зустрічалися тут, і в немалих кількостях, турецькі й татарські монети, зокрема аспри й алтуни. У другій половині XVIII ст. у цей край проникають також монети Російської імперії. Ілюструючи сентенцію класика української нумізматики М. Ф. Котляра про «золотий вік талярної монети в Україні» доби Гетьманщини, автор наводить джерельно обґрунтовані факти функціонування талярів у монетному господарстві Барської землі.

Для обґрунтування теоретичних положень своєї праці, автор досить часто вдається до застосування методу історичної ретроспективи. Звертає на себе увагу й дуже шанобливе ставлення дослідника до своїх наукових попередників. Це досягнуто за рахунок доволі фахового історіографічного супроводу тексту дослідження.

Другий розділ рецензованої праці репрезентований безпосереднім аналізом виявлених на Барщині скарбових матеріалів. Автором проведена справді титанічна робота з групування, класифікації, укладання топографії скарбів, здійснена фахова атрибуція монет, які в них відклалися. Ґрунтовна характеристика скарбів значно посилена застосуванням кількісних та відносних статистичних підрахунків: питома вага тих чи інших скарбових монет подана у відсотках. Заслугує схвалення й чіткий алгоритм опису конкретних скарбів монет, який включає в себе дати залягання й виявлення скарбу, його змістовий і кількісний склад, місцезнаходження, ступені збереженості монет, репрезентативність їх типів і видів тощо. За наявності відповідних відомостей скарби персоналікуються (вказується, хто і за яких обставин виявив той чи інший скарб). Автор подає вичерпний опис скарбових монет: зображень та легенд, знаків мінцмайстрів на аверсах і реверсах, інформацію щодо проби монети, долі лігатури в монетному сплаві тощо. Інформативну цінність мають і подані в книзі відомості про емітентів – правителів, монетних сеньйорів, орендарів монетарень. Обидва розділи завершуються досить ґрунтовними й водночас чіткими висновками, які підсумовують поданий емпіричний матеріал.

До науково цінної, інформативно насиченої частини видання слід віднести й запропоновані автором додатки. З огляду на специфічність монографії, певну трудність дефініцій наукової нумізматики автор цілком доречно вмістив словник нумізматичних термінів, який вражає як своєю всеохопністю, так і глибиною довідкової інформації. Особливу практично-прикладну цінність має додаток Б [8, 98–115], що репрезентує джерелознавчий блок з фаховим реєстром практично всіх скарбів, виявлених на теренах Барського староства. У одній із таблиць містяться й відомості про скарби іноземних монет. Функціонально вбачається також подана в додатках на спеціальній мапі загальна топографія знахідок монетних скарбів на теренах Барщини.

До позитивних якостей рецензованої праці слід віднести й добротний ілюстративний ряд (що досить важливо для нумізматичних видань, де велику роль відіграє візуальний ефект) та високий рівень видавничого дизайну. Ілюстрації (переважно в кольорі), котрі як і текст подані на крейдованому папері, відзначаються відмінною якістю і добре корелюються зі змістом монографії.

На наш погляд книга О. А. Бакальця є багатофункціональною, позаяк не лише заповнює лакуну в науково-історичному пізнанні, але й має характер краєзнавчої праці, а також за умов певної адаптації може використовуватися і в навчальних цілях. Поряд зі своєю самодостатністю, зважаючи на вміщений у ній джерельний матеріал, вона може служити й підґрунтям для подальших досліджень в означеній тематичній ніші.

На загал, даючи позитивну оцінку рецензованій праці, варто висловити й окремі зауваження та рекомендації. Зокрема, прагнучи якнайповніше змалювати історичну ауру нумізматичних процесів, автор подекуди допустив певні відхилення від розкриття предмету дослідження в бік подачі краєзнавчого матеріалу загального характеру [напр.: 8, 11–14]. На нашу думку, видання значно б виграло завдяки доповненню його науково-довідковим апаратом, зокрема, іменним і географічним покажчиками, переліком аббревіатур та умовних скорочень. Задля інтернаціоналізації видання не зайвою була б і розлога анотація англійською мовою.

Однак вказане жодним чином не впливає на однозначний висновок про те, що О. А. Бакалець подарував сьогоденній історичній науці оригінальне, багато в чому новаторське дослідження, яке може розглядатися як суттєвий внесок у розробку актуальної проблематики спеціальних галузей історичної науки та регіоналістики. Запропоноване видання може бути корисним вченим-історикам, викладачам, студентам, учням, музейним працівникам, нумізматам-практикам, а також усім, хто цікавиться питаннями генези й розвитку грошового обігу в Україні.

1. Бакалець О. Барський скарб польсько-литовських монет XVII ст. / О. Бакалець // Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. – Київ, 2004. – Число 7. – С. 325–330.
2. Бакалець О. Талер у грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. / О. Бакалець // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і практики : зб. наук. пр. : у 2 ч. – Київ, 2005. – Число 12, ч. 1. – С. 142–171.
3. Бакалець О. А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.06 / О. Бакалець. – Київ, 2007. – 20 с.
4. Бакалець О. Аналіз складу монетних скарбів Гетьманщини / Бакалець О. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і практики : зб. наук. пр. – Київ, 2007. – Число 14. – С. 310–339.
5. Бакалець О. Фінансова політика, грошовий обіг Гетьманщини та Поділля в XVII–XVIII ст. – 2-ге вид., доп. / О. Бакалець. – Бар : [без вид.], 2009. – 193 с.
6. Бакалець О. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.) / О. Бакалець. – Київ : Стилос, 2012. – 336 с.
7. Бакалець О. Срібні акче Кримського ханства у складі монетних скарбів Поділля XV – першої половини XVII ст. / О. Бакалець // Наукові праці Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 43. – С. 306–312.
8. Бакалець О. Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII ст. : історико-нумізматичне дослідження / О. Бакалець. – Вінниця : Вид. Рогальська І. О., 2017. – 128 с. : [іл.].

Морозов А. Г. Осягнення цінностей історичної науки. Рецензія на книгу: Гоцуляк В. В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник / В. В. Гоцуляк. – Черкаси : Видавець Третяков О. М., 2016. – 732 с.

Рецензована книга нещодавно з'явилася і привернула увагу не лише студентської молоді вузів м. Черкас, які навчаються за спеціальністю «Історія», але й на широке коло учителів, викладачів. До цього спонукала, як назва «Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни», так і ґрунтовний її зміст. Можна погодитися із словами В. В. Гоцуляка, які містяться на перших сторінках навчального посібника де зазначено, що: «Український народ має право сам обирати своє майбутнє й вимагає щоб адекватною його сподіванням та мріям була історична наука» (с. 3). І дійсно нові завдання освіти у XXI ст., у тому числі й історичної та викладання історії, інноваційні технології

трансформують роль вчителя у школі, викладача у вузі. У цій конструкції особливого значення набувають якісні підручники і посібники, як для школи, так і для вищих навчальних закладів. Саме цій потребі відповідає рецензоване видання, яке складається із «Передмови», двох розділів, останній поділений на десять підрозділів та «Післямови».

У «Передмові» (с. 3–20) окреслені завдання, визначені орієнтири, яких дотримується автор, зокрема рекомендацій Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті У Європі» (2001 р.), спрямовані на загальні тенденції сучасного інноваційного процесу в освіті, як у нашій країні, так і в Європі та США. Цілком справедливими є слова автора про те, що: «Сучасна історична наука виходить із того, що у силу різноманітності оточуючого світу неможливий погляд під одним кутом зору» (с. 7) а також ті, де йдеться про доцільність використання різних інструментів для пізнання і показу різнобічних аспектів історії. Саме цього постулату дотримується В. В. Гоцуляк, про що засвідчує ґрунтовно опрацьований зміст видання. Зокрема, увагу наукового товариства приковує перший розділ: «Світоглядні орієнтири, мотиви, обрії творчості і навчання та науковий апарат історика» (с. 21–78). У ньому автор показує своє світобачення цієї проблеми, яка викликала інтерес у багатьох суспільствознавців. З тим також, як і зі змістом всього видання має ознайомитися студент-історик.

Автор, актуалізуючи цілу низку світоглядних історіософських та методологічних питань історії історичної науки, особливу увагу звертає на динамічне розуміння поліваріантного розвитку історичного процесу. Він зазначає, що «Історія, будь то історіографічний твір розуміється тільки, звичайно, не як історико-наукова фактологія, а як динаміка культури в широкому сенсі/ або історія культури, або історія літератури..., завжди постає свого роду багаторівневим дослідженням» (с. 25–26).

Також вповні можна погодитися з численними іншими думками автора видання. Зокрема: «Дізнатися як найбільше», – як вказує В. В. Гоцуляк, – з таким гаслом бажано було б, щоб пройшли усі роки навчання студента, який мріє стати фаховим істориком (с. 34). Також цікавими є роздуми щодо індивідуалізуючи форм наукової творчості і мотивів переорієнтації майже всієї української інтелігенції на пошук шляхів до правди та багато інших, що спонукають до роздумів і можуть стати предметом обговорення на «круглих столах», колоквиумів, засідань творчих груп на студентських наукових гуртків. Цілком слухними є й висловання автора по те, що «Саме по сучасній інформаційно-понятійно насичений та методологічно оснащений колії має рухатися новітня історична й історіографічна думка спрямовані на досконалість бібліографічного оснащення наукового тексту та поглиблення вивчення навчальних історичних дисциплін» (с. 76). Сутнісно цей розділ має монографічний характер, оскільки В. В. Гоцуляк посилається на праці авторитетних учених. Цього він дотримується в усіх розділах, а посилань на джерела і літературу в навчальному посібнику налічується до 3-х тис.

Змістовністю викладу, гостротою постановки питань відрізняється найбільший за обсягом другий розділ де йдеться про історичну науку, всесвітню історію, методологію історії, історіографію всесвітньої історії, сучасну світову історіографію, історію України та українську історіографію у науковому та навчальному контекстах (с. 79–720). Зміст глав (1–8, 10) засвідчив, що у полі зору В. В. Гоцуляка знаходяться актуальні проблеми історичної науки, всесвітньої історії, самої історії в системі освіти. Для читачів і, особливо, магістрів-істориків, які вивчають методологію пізнавальними буде прискіпливе ознайомлення з четвертою главою де йдеться про методологію історії, курс «Методології історії» у вузах і наведена навчальна програма курсу «Методологія та організація наукових досліджень», в також літературою до нього (с. 149–182).

Значний пізнавальний заряд носить й наступні глави, у яких йдеться про історіографію, як термін, поняття і дисципліна; дидактичний вимір історію світової історіографії, основи курсу «Історія світової історіографії», курс «Історія історичної науки» у вищій школі, основи курсу «Сучасна світова історіографія», навчальна програма курсів «Історіографія світової історії» та «Сучасна світова історіографія». Автор не

обійшов своєю увагою навчальний предмет Історія України, звернувши також увагу на навчальну програму вузівського курсу «Історія України». Учени-педагог також подав змістовні матеріали до курсу «Історія України» (с. 324–388).

В. В. Гоцуляк у восьмій главі цілком правомірно звернувся до сутності історії історичної науки, як галузі знань і навчальної дисципліни, їх складових та характеристики. Зокрема, як він сам наголошує.: «набору вищезначених ознак історіографічного пошуку» (с. 390). Студентам буде корисним ознайомитися з матеріалами «Історична думка про українську історіографію та її представників: Матеріали для самостійного опрацювання курсів «Українська історична наука» та «Українська історіографії» (с. 392–507) де узагальнено цінний досвід сучасних авторитетних українських вчених, у тому числі В. А. Смоля, О. П. Реєнта, Я. Р. Калакури та ін. в царині осягнення минулої та сучасної історіографічної ситуації та цільного історіографічного процесу.

Дбаючи про цілісне висвітлення історії функціонування організаційних форм української історичної науки В.В. Гоцуляк звернув особливу увагу у дев'ятому розділі на діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка, як неофіційної академії наук європейського взірця (с. 507–537). Учений підсумовуючи свій виклад наголосив, що «Товариство є найранішньою та найавторитетнішою, як за часом створення, так і за результатами діяльності українською громадською науковою організацією, котра плекає велику національну науку, як складову частину світової» (с. 535). Сутнісний навчальний контекст містить остання – десята глава видання де наведені змістовні методичні вказівки до опрацювання студентами, магістрами програмного матеріалу курсів: «Українська історіографія» і «Сучасна українська історіографія» та література до них, яка нараховує 1714 найменувань (с. 535–721).

У «Післямові» В. В. Гоцуляк наголошуючи, що історична наука – комунікативна посередниця між минулим і сучасним, окреслює її функції а також історіографії у тому числі української, звертає увагу на серію понять, зокрема поняття «історичний стиль мислення» та підкреслює, що «інтелектуальним містком між академічними дисциплінами є навчальні програми, література до них, у тому числі та, що з'являється...» (с. 729). Вчений також закладає студентів та тих, хто цікавиться історичною наукою до самостійної роботи як засобу само презентації історика. «Активізація самосійної роботі студента, – наголошує він, – дозволить розвивати творчу активність, спостережливість, логічне мислення, дає можливість прищепити елементи інтелектуалізації мовної культури та взагалі культури розумової праці» (с. 730). З цими словами В. В. Гоцуляка можна повністю солідаризуватися. Отже, як підсумок, ми можемо констатувати, що студенти, магістри, аспіранти й докторанти отримали у своє розпорядження цінний навчальний посібник.

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія історичні науки
№ 1. 2017

Відповідальний за випуск
Чабан А. Ю.

Відповідальний секретар
Лисиця Л. Г.

Комп'ютерне верстання
Лисиця Л. Г.

Підписано до друку 28.02.2018 Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 пр. Зам. № 4436

Виготовлено з оригінал-макету у видавничому відділі
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: 18000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, кімн. 117,
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 37-22-33,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.